भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा महाराष्ट्रातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्टसह प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या अंमलबजावणीवरील कामगिरी लेखापरीक्षण अहवालावरील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने लोक लेखा समितीकडे पाठविण्याबाबत..

महाराष्ट्र शासन
वित्त विभाग
शासन परिपत्रक, क्रमांक क. भानिम २०२५ /प्र.क्र. ९७/ लोलेस,
मंत्रालय, मुंबई- ४०००३२.
दिनांक :- २० जानेवारी, २०२६

परिपत्रक

संदर्भ :- महाराष्ट्र शासन, वित्त विभाग, परिपत्रक क्रमांक भानिम १२००/प्र.क्र.२०५/ लोलेस दि.१८ जानेवारी २००१.

१. भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा महाराष्ट्रातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्टसह प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या अंमलबजावणीवरील कामगिरी लेखापरीक्षण अहवाल महाराष्ट्र विधानमंडळाच्या दोन्ही सभागृहांना दिनांक १४ डिसेंबर, २०२५ रोजी सादर करण्यात आला आहे. सदर अहवालाची एक प्रत सीडी स्वरुपात आणि PDF स्वरुपात या परिपत्रकासोबत आवश्यक त्या समयबद्ध कार्यवाहीसाठी पाठविण्यात येत आहे.सदर अहवाल भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक कार्यालयाच्या https://cag.gov.in/ag/nagpur/en या संकेतस्थळावर देखील उपलब्ध आहे.

२. संबंधित मंत्रालयीन प्रशासकीय विभागांना सूचीत करण्यात येते की, भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा महाराष्ट्रातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठाण ट्रस्टसह प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या अंमलबजावणीवरील कामगिरी लेखापरीक्षण अहवालात अंतर्भुत असलेल्या त्यांच्या विभागाशी / कार्यासनांशी संबंधित मुद्यांसंदर्भात स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांच्या प्रती, संबंधित विभागांच्या सचिवांच्या मान्यतेने तसेच प्रधान महालेखापाल (लेखापरीक्षा) कार्यालयाची संमती (Vetting करून) घेऊन परस्पर लोक लेखा समिती कक्ष, विधानमंडळ सचिवालय, विधानभवन, मुंबई यांच्याकडे पाठविण्यात याव्यात. विभागातील संबंधित कार्यासनांनी वरीलप्रमाणे कार्यवाही करुन स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांच्या प्रती या कार्यासनास देखील सादर कराव्यात. सदर अहवाल प्राप्त झाल्याच्या दिनांकापासून त्यावरील स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांच्या प्रती तीन महिन्यांच्या विहित मुदतीत लोक लेखा समितीस सादर करण्यात याव्यात.

३. लोक लेखा समितीच्या यापूर्वी झालेल्या साक्षींदरम्यान प्रशासकीय विभागांकडून स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने पाठविण्याबाबत होणारा विलंब आणि त्यामध्ये असलेल्या त्रुटी यांचा लोक लेखा समितीने गांभिर्यपूर्वक विचार केलेला आहे व त्याबाबत नाराजी व्यक्त केली आहे. यास्तव या विभागाच्या संदर्भाधीन दिनांक १८ जानेवारी, २००१ च्या शासन परिपत्रकातील सूचनांचे काटेकोरपणे पालन करावे, तसेच खालील सूचना प्रकर्षाने ध्यानात घ्याव्यात.

I. स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने परिपूर्ण आणि स्वयंस्पष्ट असावीत. त्यामध्ये चूकीची माहिती दिलेली नसावी. स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनाच्या २० इंग्रजी प्रती व तसेच ४० मराठी प्रती लोक लेखा समिती, विधानमंडळ सचिवालयास पाठवाव्यात. तसेच त्या पत्राची व स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापनांची प्रत्येकी १ प्रत लोलेस कार्यासन, वित्त विभाग यांचेकडे देखील पाठवावी.

II. उपरोक्त प्रयोजनासाठी विभाग प्रमुखांकडून / नियंत्रण अधिकाऱ्यांकडून काही माहिती मागविणे आवश्यक असेल तर ती माहिती "अत्यंत तातडीने पाठवावी" अशी त्यांना सूचना करावी.

III. या मध्ये क्षेत्रीय कार्यालयांकडून दिरंगाई झाल्यास त्याबाबतची वस्तुस्थिती संबंधित सचिवांच्या तात्काळ निदर्शनास आणावी.

IV. कोणत्याही परिस्थितीत स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने लोक लेखा समितीकडे पाठविण्याबाबत विलंब होता कामा नये, याची सर्व संबंधीत विभागांनी कटाक्षाने काळजी घ्यावी.

V. मंत्रालयीन प्रशासकीय विभागांकडून लोक लेखा समितीला स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने फार विलंबाने प्राप्त होतात. याबाबत लोक लेखा समितीच्या अध्यक्षांनी शासनाकडे वेळोवेळी नाराजी व्यक्त केली आहे. त्यामुळे लोक लेखा समिती विषयक कामकाज गांभिर्याने व तत्परतेने हाताळण्यात यावे.

४. यासंदर्भात असेही निदर्शनास आणून देण्यात येते की, जर भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांच्या सदर अनुपालन अहवालातील परिच्छेदांची स्पष्टीकरणात्मक ज्ञापने महालेखापालांच्या मान्यतेने लोक लेखा समिती , महाराष्ट्र विधानमंडळ यांच्याकडे व त्याची एक प्रत वित्त विभागाकडे विहित मुदतीत पाठविण्यास संबंधितांकडून विलंब झाला, तर संबंधित अधिकाऱ्यांवर जबाबदारी निश्चित करुन आवश्यक ती कारवाई करण्यात यावी.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेताक २०२६०१२०१५०६०६१४०५ असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने,

RAVIKUMAR BALAJIRAO LINGANWAD

Digitally signed by RAVIKUMAR BALAJIRAO LINGANWAD
DN: CN = RAVIKUMAR BALAJIRAO LINGANWAD, C = IN, S = Maharashtra, O = GOVERNMENT OF MAHARASHTRA, OU = RURAL DEVELOPMENT DEPARTMENT
Date: 2026.01.20 15:11:04 +05'30'

(रविकुमार लिंगनवाड)
शासनाचे उप सचिव

सोबत :- अहवालाची प्रत सिडी स्वरुपात / PDF स्वरुपात.

प्रतिः- अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव / सचिव,
महसूल व वन विभाग / नगर विकास विभाग,
महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय, मुंबई -४०० ०३२.

प्रत माहितीसाठी:-
संचालक, लेखा व कोषागारे,महाराष्ट्र राज्य, मुंबई.
प्रधान महालेखापाल (लेखापरीक्षा)- १, महाराष्ट्र मुंबई.
प्रधान महालेखापाल (लेखा व अनुज्ञेयता) १ महाराष्ट्र मुंबई.
उप सचिव, लोक लेखा समिती कक्ष, महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई.

SUPREME AUDIT INSTITUTION OF INDIA
लोकहितार्थ सत्यनिष्ठा
Dedicated to Truth in Public Interest

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा महाराष्ट्रातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्टसह प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या अंमलबजावणीवरील कामगिरी लेखापरीक्षण अहवाल

Report of the Comptroller and Auditor General of India Performance Audit on Implementation of Pradhan Mantri Khanij Kshetra Kalyan Yojana Including District Mineral Foundation Trusts In Maharashtra

Marathi

English

महाराष्ट्र शासन
Government of Maharashtra

2025 चा अहवाल क्रमांक 5
Report No.5 of 2025

(कामगिरी लेखापरीक्षण - नागरी)
(Performance Audit - Civil)

SUPREME AUDIT INSTITUTION OF INDIA
लोकहितार्थ सत्यनिष्ठा
Dedicated to Truth in Public Interest

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक यांचा महाराष्ट्रातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्टसह प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या अंमलबजावणीवरील कामगिरी लेखापरीक्षण अहवाल

महाराष्ट्र शासन

2025 चा अहवाल क्रमांक 5

(कामगिरी लेखापरीक्षण - नागरी)

भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक
यांचा
महाराष्ट्रातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्टसह प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेच्या अंमलबजावणीवरील
कामगिरी लेखापरीक्षण अहवाल

महाराष्ट्र शासन

2025 चा अहवाल क्रमांक 5

(कामगिरी लेखापरीक्षण – नागरी)

अनुक्रमणिका

उपोद्घात

भारताच्या नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांचा हा अहवाल भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद 151 अंतर्गत महाराष्ट्राच्या राज्यपालांना सादर करण्यासाठी तयार करण्यात आला आहे.

अहवालात 1 सप्टेंबर 2016 ते 31 मार्च 2023 या कालावधीतील 'महाराष्ट्रातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्टसह प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजनेची अंमलबजावणी' च्या कामगिरी लेखापरीक्षणाचे परिणाम समाविष्ट आहेत. हे लेखापरीक्षण नियंत्रक व महालेखापरीक्षक (कर्तव्ये, अधिकार आणि सेवाशर्ती) अधिनियम, 1971 आणि भारताच्या नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी जारी केलेल्या लेखापरीक्षण आणि लेखा नियम, 2007 (2020 मध्ये सुधारित) च्या तरतुदींनुसार करण्यात आले आहे.

भारताच्या नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांनी जारी केलेल्या लेखापरीक्षण मानकांनुसार कामगिरी लेखापरीक्षण करण्यात आले आहे.

टिप: मूळ इंग्रजी अहवालावरून अनुवादित; शंका समाधानासाठी कृपया इंग्रजी अहवाल पहावा.

कार्यकारी सारांश

खनिकर्म क्षेत्रातील बाधित व्यक्तींसाठी दीर्घकालीन शाश्वत उपजीविका सुनिश्चित करून खनिकर्म बाधित क्षेत्रात विकासात्मक आणि कल्याणकारी प्रकल्प/कार्यक्रम राबवणे, खनिकर्माचा पर्यावरण, आरोग्य आणि कल्याणावर होणारा प्रतिकूल परिणाम कमी करणे/सौम्य करणे या उद्देशासह भारत सरकारने प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजना (पीएमकेकेकेवाय) आरंभ केली (सप्टेंबर 2015).

प्रत्येक जिल्हयात जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्ट स्थापन करण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने (महाराष्ट्र शासन) महाराष्ट्र जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान (ट्रस्ट) नियम, 2016 अधिसूचित केले (सप्टेंबर 2016). खाण भाडेपट्टेधारकांकडून रॉयल्टी व्यतिरिक्त जमा केलेल्या डीएमएफटी निधी योगदानातून अंमलबजावणी यंत्रणे द्वारे प्रकल्पांची अंमलबजावणी करून डीएमएफटीने पीएमकेकेकेवाय कार्यान्वित केली.

1 सप्टेंबर 2016 ते 31 मार्च 2023 या कालावधीसाठी नियोजन, संस्थाविषयक व्यवस्था, मूल्यांकन, डीएमएफटी निधी संचयन, मागणी आणि योजनेचे आर्थिक व्यवस्थापन, अंमलबजावणी, संनियंत्रण आणि पर्यवेक्षण तपासण्यासाठी महाराष्ट्रात पीएमकेकेकेवायच्या अंमलबजावणीवर कामगिरी लेखापरीक्षण करण्यात आले.

महाराष्ट्रात पीएमकेकेकेवाय योजनेच्या अंमलबजावणीच्या प्रभावीपणाचा आढावा घेण्यासाठी लेखापरीक्षणाने खनिकर्म विभाग, भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय आणि निवडक नागपूर, चंद्रपूर, यवतमाळ, भंडारा आणि रायगड अशा पाच डीएमएफटीं येथील अभिलेखे तपासले.

2016-17 ते 2022-23 या कालावधीत राज्यात एकूण ₹ 4,624.01 कोटी डीएमएफटी निधी प्राप्त झाला. निवडक पाच डीएमएफटींमध्ये, सप्टेंबर 2016 ते मार्च 2023 या कालावधीत मिळालेल्या ₹ 3,354.59 कोटींच्या डीएमएफटी योगदानापैकी, ₹ 1,616.26 कोटी आरोग्यसेवा, पाणीपुरवठा, भौतिक पायाभूत सुविधा इत्यादी क्षेत्रांमध्ये निधी वापरण्यासाठी पीएमकेकेकेवाय अंतर्गत विविध अंमलबजावणी यंत्रणेना वितरित करण्यात आले.

लेखापरीक्षेदरम्यान आढळून आलेली प्रमुख निरीक्षणे खाली दिली आहेत:

संस्थाविषयक व्यवस्था आणि योजनेचे नियोजन

डीएमएफटी नोंदणी आणि नियामक परिषदेच्या सदस्यांच्या नियुक्तीमध्ये विलंब होता. कोणत्याही निवडक डीएमएफटींनी महाराष्ट्र शासनाच्या सुधारित निकषांनुसार 10 किमी त्रिज्येतील प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे ओळखली नव्हती आणि

5 किमीच्या जुन्या निकषांनुसार काम सुरू ठेवले. यामुळे खाण क्षेत्राच्या पाच ते 10 किमीच्या पलीकडे प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांसाठीची कामे पूर्ण झाली नाहीत.

निवडक डीएमएफटींनी खनिकर्माशी संबंधित क्रियाकलापांमुळे बाधित व्यक्तींची यादी तयार केली नव्हती. अशी यादी नसल्यामुळे, बाधित व्यक्तींपर्यंत पोहोचणाऱ्या योजनेच्या फायद्यांचे डीएमएफटींद्वारे निरीक्षण केले जाऊ शकले नाही.

निवडक डीएमएफटींनी योजनेची कामे हाती घेण्यासाठी मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये विहित केलेल्या कालमर्यादेत वार्षिक कृती आराखडे आणि वार्षिक अर्थसंकल्प तयार केले नव्हते.

डीएमएफटी निधीचे व्यवस्थापन

संचयित रॉयल्टीच्या तुलनेत डीएमएफटी निधी संचयनासाठी नियंत्रण आणि तपासणी यंत्रणा नसल्यामुळे, खाण भाडेपट्टा धारकाकडून डीएमएफटी निधीच्या योगदानाची कमी वसुली आणि वसुली न झाल्याची प्रकरणे होती.

निवडक पाच डीएमएफटींमध्ये, एकूण डीएमएफटी संचयित निधीपैकी 48 टक्के रक्कम मंजूर प्रकल्पांसाठी वितरित करण्यात आली आणि मंजूर प्रकल्पांच्या 58 टक्के प्रकल्प 2016-23 दरम्यान पूर्ण झाले. महाराष्ट्र शासनाच्या सूचना असूनही, काही डीएमएफटींनी न वापरलेला निधी मुदत ठेवींमध्ये गुंतवला नाही.

नागपूर-मुंबई सुपर कम्युनिकेशन एक्सप्रेसवेसाठी उचलण्यात आलेल्या खनिजांवर महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ लिमिटेडने आवश्यक असलेल्या ₹ 242.16 कोटींच्या डीएमएफटी निधीचे योगदान प्रदान केले नाही.

प्रमुख खनिजांसाठी रॉयल्टी, डीएमएफटी आणि इतर सांविधानिक प्राप्त्या संचयन करण्याच्या देखरेखीसाठी विकसित केलेले आयटी ॲप्लिकेशन, म्हणजेच एकात्मिकृत भाडेपट्टा व्यवस्थापन प्रणाली (आयएलएमएस) पूर्णपणे वापरली जात नव्हती.

योजनेची अंमलबजावणी

या योजनेत 60 टक्के निधी उच्च प्राधान्य क्षेत्रे जसे की पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा, आरोग्य सेवा, शिक्षण, स्वच्छता, कौशल्य विकास इत्यादि वर वापरण्याचे बंधन होते. तथापि, निवडलेले डीएमएफटी योजनेच्या मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये विहित केल्याप्रमाणे खर्च करू शकले नाही. निवडलेले डीएमएफटी नियमितपणे कामाच्या प्रगतीचे निरीक्षण करत नव्हते, त्यामुळे कामे पूर्ण होत नव्हती आणि अंमलबजावणी यंत्रणेद्वारे डीएमएफटी निधीचा वापर होत नव्हता.

2017-23 दरम्यान निवडलेल्या पाच डीएमएफटीमध्ये, मंजूर झालेल्या 12,554 कामांपैकी, 7,314 कामे पूर्ण झाली होती, 2,589 कामे प्रगतीपथावर होती, 2,277 कामे निविदा प्रक्रियेत होती आणि 374 कामे रद्द करण्यात आली होती.

अपात्र कामांवर निधी खर्च केल्याची, निधी वळवणे, निष्फळ खर्चाची आणि डीएमएफटी निधीच्या अवरूद्धतेची उदाहरणे जी डीएमएफटीद्वारे योजनेच्या अंमलबजावणीत खालीलप्रमाणे कमतरता दर्शविते:

- जिल्हाधिकारी कार्यालयाच्या परिसरात सौर पॅनेल, दूध पावडर कारखान्याचे योजनेचे आधुनिकीकरण यावर अपात्र खर्च
- आरओ वॉटर फिल्ट्रेशन युनिट्सची निष्क्रियता, प्रौढ आणि बालरोग व्हेंटिलेटरचे काम न करणे, बॅडमिंटन हॉलचे नूतनीकरण यावर निष्फळ खर्च
- अखर्चित रकमेची परतफेड, आरओ वॉटर एटीएमची स्थापना इत्यादी न झाल्यामुळे डीएमएफटी निधीची अवरूद्धता

संनियंत्रण आणि पर्यवेक्षण

राज्य स्तरीय संनियंत्रण समिति स्थापन करण्यास विलंब झाला होता. व्यवस्थापकीय समिति आणि नियामक परिषद बैठका आवश्यकतेनुसार नियमितपणे घेतल्या गेल्या नव्हत्या. वार्षिक लेखा तयार करण्यात आणि लेखापरीक्षणासाठी सनदी लेखापालची नियुक्ती करण्यात विलंब झाला होता. कोणत्याही पाच निवडक डीएमएफटीने मंजूर योजना आणि प्रकल्पांच्या संदर्भात त्रैमासिक प्रगती अहवाल तयार केले नव्हते. पुढे, राज्य विधिमंडळात वार्षिक लेखा सादर करण्यास, लेखापरीक्षित लेखे सार्वजनिक डोमेनमध्ये ठेवण्यास विलंब झाला त्यामुळे पारदर्शकतेचा अभाव निर्माण झाला.

योजनेच्या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेचे मूल्यनिर्धारण करण्यासाठी डीएमएफटींनी पूर्ण झालेल्या कामांचे सामाजिक लेखापरीक्षण केले नव्हते.

त्रयस्थ-पक्ष तपासणी नसल्यामुळे, अपूर्ण कामांच्या प्रगतीचे वेळोवेळी निरीक्षण केले जात नव्हते ज्यामुळे जरी डीएमएफटींनी अंमलबजावणी संस्थांना अग्रिम रक्कम दिली असली तरी, कर्करोग रुग्णालयाचे बांधकाम, शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालयात टेस्ला मशीन बसवण्यास विलंब झाला

लेखापरीक्षणाने शिफारस केली की शासनाने/विभागाने यावर विचार करावा:

- **खनिकर्मामुळे बाधित झालेल्या प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांची तसेच व्यक्तींची यादी तयार करणे आणि ठेवणे.**

- **एकात्मिकृत भाडेपट्टा व्यवस्थापन प्रणाली सारख्या आयटी अनुप्रयोगांद्वारे भाडेपट्टेधारकांकडून देय डीएमएफटी निधी योगदानाच्या वसुलीचे रिअल-टाइम संनियंत्रण अंमलात आणणे.**
- **डीएमएफटी निधीमधून निधी वळवणे, निधी अवरुद्ध करणे तसेच अपात्र आणि निष्फळ खर्च टाळण्यासाठी व्यवस्थापकीय समितिद्वारे व्यवस्थापन आणि नियामक परिषद तसेच राज्य स्तरीय संनियंत्रण समितिचे पर्यवेक्षण बळकट करणे.**
- **निधीच्या कार्यक्षम वापरासाठी वार्षिक कृती योजना, वार्षिक अर्थसंकल्प, त्रैमासिक प्रगती अहवाल, वार्षिक लेखा इत्यादी वेळेवर तयार करण्याचे सुनिश्चित करणे.**
- **योजनेच्या अंमलबजावणीच्या परिणामांचे मूल्यमापन करण्यासाठी त्रयस्थ-पक्ष तपासणी, सामाजिक लेखापरीक्षण करणे आणि वार्षिक अहवाल, लेखापरीक्षण अहवाल, केलेले काम इत्यादी सार्वजनिक डोमेनमध्ये प्रकाशित करून पारदर्शकता सुनिश्चित करणे.**

भाग अ

प्रकरण I

प्रस्तावना

भाग अ

प्रकरण I: प्रस्तावना

1.1 प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजना

खाण आणि खनिजे (विकसन व विनियमन) अधिनियम, 1957 च्या सुधारणेद्वारे मार्च 2015 मध्ये समाविष्ट केलेल्या कलम 9(ब) अनुसार खनिज बाधित प्रत्येक जिल्ह्यात जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्ट (डीएमएफटी) स्थापन करणे आवश्यक होते. सप्टेंबर 2015 मध्ये अधिसूचित, खाण आणि खनिजे (जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानला योगदान) नियम, 2015 च्या नियम 2 नुसार, प्रत्येक खनिज भाडेपट्टेधारकाला रॉयल्टी व्यतिरिक्त, ज्या जिल्ह्यात खनिकर्म केले जाते त्या जिल्ह्यातील जिल्हा खनिज प्रतिष्ठानला (डीएमएफ) केंद्र शासनाने विहित केलेली रक्कम द्यावी लागते.

भारत सरकारने सप्टेंबर 2015 मध्ये डीएमएफद्वारे निर्माण होणाऱ्या निधीचा वापर करून खनिज बाधित होणाऱ्या क्षेत्रांचे आणि व्यक्तींचे कल्याण सुनिश्चित करण्यासाठी प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजना (पीएमकेकेकेवाय) सुरू केली. या योजनेच्या मार्गदर्शक तत्त्वांचा उद्देश खनिज बाधित क्षेत्रांचे व व्यक्तींचे कल्याण सुनिश्चित करणे एवं राज्यभरात डीएमएफटी निधीच्या समन्वय आणि वापर सुलभ करण्यासाठी खालील उद्दिष्टांसह होता:

(a) खनिज बाधित क्षेत्राचा विकास व कल्याण करण्यासाठी विविध प्रकल्प कार्यक्रम राबविणे, व सदर कार्यक्रम/प्रकल्प केंद्र/राज्य आणि शासनाच्या अस्तीवातील चालू कार्यक्रम व योजनांना सहाय्यभूत पूरक रहातील;

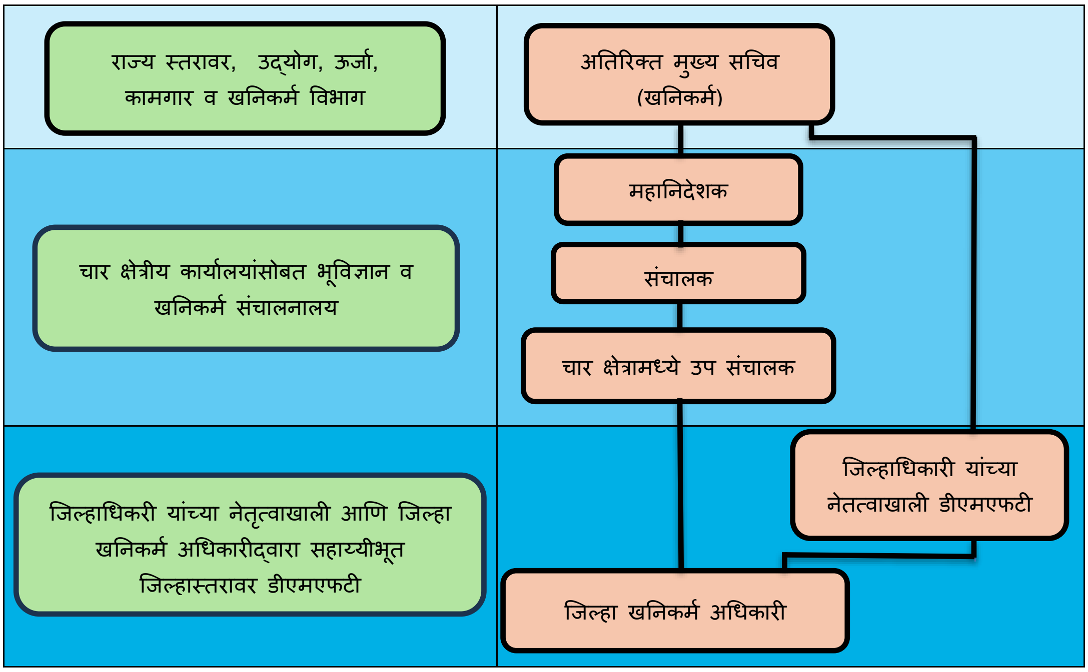
(b) खनिज जिल्ह्यात खनिकर्म करताना व त्यानंतर झालेल्या कृतीमूळे तेथील जनतेवर झालेले पर्यावरण, आरोग्य व सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीवरील आघात/परिणाम कमी करणे व त्यावर उपाययोजना करणे; आणि

(c) खाण बाधित क्षेत्रातील व्यक्तींना दिर्घ मूदतीचे शाश्र्वत उपजिविकेचे साधण उपलब्ध करून देणे.

1.2 संघटनात्मक रचना

खनिकर्म विभागाची संघटनात्मक रचना खालील **आलेख 1** मध्ये दिली आहे:

आलेख 1: खनिकर्म विभागाची संघटनात्मक रचना

(स्त्रोत: खनिकर्म विभागाद्वारे दिलेली माहिती)

महाराष्ट्र शासनाचा (महाराष्ट्र शासन) खनिकर्म विभाग खनिज क्षेत्राच्या सर्वांगीण विकासासाठी आणि खनिजांपासून राज्याच्या तिजोरीत महसूल संचयन करण्यासाठी नियामक आणि प्रोत्साहनात्मक कार्ये करतो.

भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय (डीजीएम) ला खनिज शोध आणि खनिज प्रशासनाचे काम सोपवण्यात आले आहे. डीजीएमची नागपूर, चंद्रपूर, कोल्हापूर आणि छत्रपती संभाजीनगर येथे चार प्रादेशिक कार्यालये आहेत.

बृहन्मुंबई वगळता महाराष्ट्रातील 35 जिल्ह्यांच्या जिल्हाधिकारी कार्यालयांमध्ये खनिज प्रशासनाच्या कामात जिल्हाधिकाऱ्यांना मदत करण्यासाठी जिल्हा खनिकर्म अधिकारी (डीएमओ) तैनात आहेत.

1.3 लेखापरीक्षण उद्दिष्टे

लेखापरीक्षण हे मूल्यमापन करण्यासाठी करण्यात आले की तेथे:

1. योजना मार्गदर्शक तत्वे आणि महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 नुसार पीएमकेकेकेवायच्या अंमलबजावणीसाठी प्रभावी नियोजन आणि संस्थाविषयक व्यवस्था होती की नाही;
2. डीएमएफटी निधीचे संचयन आणि व्यवस्थापन करण्याची विश्वसनीय आणि कार्यक्षम प्रणाली होती की नाही;
3. पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांनुसार योजनांची प्रभावी अंमलबजावणी; आणि

4. योजनेच्या अंमलबजावणीचे प्रभावी संनियंत्रण आणि मूल्यमापन होते की नाही.

1.4 लेखापरीक्षण निकष

लेखापरीक्षण निकष खालील स्रोतांकडून घेतले गेले आहेत:

- पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वे, 2015;
- खाणी आणि खनिजे (विकास आणि नियमन) अधिनियम, 1957 आणि त्यानंतरची सुधारणा;
- महाराष्ट्र जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान (ट्रस्ट) नियम, 2016 आणि त्यानंतरची सुधारणा;
- खनिज सवलत नियम, 1960 आणि त्यानंतरच्या सुधारणा;
- पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, 1986;
- भूमीसंपादन व पुनर्वसन व पुनर्स्थापना करताना वाजवी भरपाई मिळण्याचा व पारदर्शकतेचा हक्क अधिनियम, 2013;
- महाराष्ट्र गौण खनिज उत्खनन (विकसन व विनियमन) अधिनियम, 2013;
- खनिज संवर्धन आणि विकास नियम, 1988 आणि सुधारणा, 2017;
- महाराष्ट्र खनिज (अवैध उत्खनन, वाहतूक आणि साठवणूक प्रतिबंध) नियम, 2001;
- खनिज (लिलाव) नियम, 2015;
- राष्ट्रीय खनिज धोरण, 2019;
- भारत सरकारने सुधारित केलेल्या रॉयल्टीच्या दरांवरील परिपत्रके आणि भारतीय खनिकर्म ब्युरोने प्रकाशित केलेल्या मासिक किंमत अधिसूचना;
- अंतर्गत नियंत्रण प्रणाली संदर्भात राज्य शासनाने स्थापित केलेले निकष आणि मानके आणि प्राधिकरणाद्वारे स्थापित केलेली इतर मानके; आणि
- सामान्य वित्तीय नियम, महाराष्ट्र कोषागार संहिता, वित्तीय शक्ति प्रदान नियम, सार्वजनिक खरेदी मार्गदर्शक तत्वे, वित्त विभाग मार्गदर्शक तत्वे, राज्य आणि केंद्र शासनाचे इतर कोणतेही परिपत्रक, अधिसूचना आणि मार्गदर्शक तत्वे यांच्या तरतुदी.

1.5 लेखापरीक्षण व्याप्ती आणि पद्धती

1 सप्टेंबर 2016 पासून 31 मार्च 2023 पर्यंतच्या कालावधीचे कामगिरी लेखापरीक्षण (पीए) जुलै 2023 ते जून 2024 या दरम्यान करण्यात आले.

खनिकर्म विभागाचे सहसचिव आणि निवडक पाच डीएमएफटींच्या[1] जिल्हा खनिकर्म अधिकाऱ्यांसोबत (सप्टेंबर 2023) प्रवेश बैठक आयोजित करण्यात आली होती, जिथे लेखापरीक्षण पद्धती, व्याप्ती, लेखापरीक्षण उद्दिष्टे आणि त्यांचे निकष यावर चर्चा करण्यात आली.

लेखापरीक्षण प्रक्रियेत उद्योग, ऊर्जा, कामगार आणि खनिकर्म विभाग आणि पाच निवडक डीएमएफटी येथील अभिलेख्यांची तपासणी करण्यात आली. पीएमकेकेकेवायच्या निवडक प्रकल्पांची संयुक्त प्रत्यक्ष तपासणी करण्यात आली. संबंधित युनिट्सना लेखापरीक्षण निरीक्षणे जारी केले व जिथे जिथे उत्तरे मिळाली तिथे ती योग्यरित्या समाविष्ट करण्यात आली आहेत. अतिरिक्त मुख्य सचिव (खनिकर्म), महाराष्ट्र शासन, डीजीएम आणि संबंधित डीएमएफटींना मसुदा अहवाल जारी केला (30 जुलै 2024).

खनिकर्म विभागाचे सहसचिव आणि निवडक पाच डीएमएफटींच्या जिल्हा खनिकर्म अधिकाऱ्यांसोबत निर्गमन बैठक (ऑगस्ट 2024) आयोजित करण्यात आली होती, ज्यामध्ये लेखापरीक्षण निष्कर्षांवर चर्चा करण्यात आली.

महाराष्ट्र शासनाकडून मिळालेल्या उत्तरांचा (डिसेंबर 2024, फेब्रुवारी 2025 आणि मे 2025) अहवालात योग्यरित्या समावेश करण्यात आला आहे.

1.6 लेखापरीक्षण नमुना

प्रतिनिधीक नमुना मिळविण्यासाठी, **तक्ता 1** मधील तपशीलानुसार मंजूर नमूना पद्धतीनुसार जिल्हे, ब्लॉक्स, ग्रामपंचायती, प्रकल्प आणि लाभार्थींची निवड करण्यात आली:

[1] भंडारा, चंद्रपूर, नागपूर, रायगड आणि यवतमाळ.

तक्ता 1: नमुना निवडीचा तपशील

तपशील	कार्यपद्धती	निवड
जिल्हे	भारित सरासरी गुणांचा विचार करून स्तरीकृत नमुन्याद्वारे जिल्हे निवडण्यात आले.	5
ब्लॉक्स	प्रत्येक जिल्ह्यातून तीन ब्लॉक्स निवडण्यात आले, त्यापैकी सर्वाधिक प्रकल्प असलेले दोन ब्लॉक्स आणि यादृच्छिक नमुन्याद्वारे एक ब्लॉक्स निवडण्यात आला.	15
ग्रामपंचायती	प्रत्येक निवडक ब्लॉकमधून, यादृच्छिक नमुन्याद्वारे[2] तीन ग्रामपंचायती निवडण्यात आल्या.	42
प्रकल्प/कामे	किमान तीन प्रकल्प किंवा पूर्ण झालेल्या प्रकल्पांची संख्या तीनपेक्षा कमी असल्यास, प्रत्येक ग्रामपंचायतीमध्ये सर्व प्रकल्पांची निवड निर्णयात्मक नमुन्याद्वारे करण्यात आली.	110
लाभार्थी	प्रत्येक ग्रामपंचायतीतील 15 लाभार्थींची निवड यादृच्छिक नमुन्याद्वारे[3] करण्यात आली.	675

निवडक जिल्हे, ब्लॉक्स, ग्रामपंचायतींची यादी **परिशिष्ट 1** मध्ये दिली आहे.

1.7 अभिस्वीकृति

कामगिरी लेखापरीक्षण आयोजित करण्याच्या विविध टप्प्यांवर उद्योग, ऊर्जा, कामगार आणि खनिकर्म विभाग, महाराष्ट्र शासन, डीजीएम तसेच संबंधित डीएमएफटी यांनी प्रदान केलेल्या सहकार्याची लेखापरीक्षण अभिस्वीकृति देते.

[2] नागपूर शहर ब्लॉकमध्ये ग्रामपंचायत नाही.

[3] नागपूर शहरातून 45 लाभार्थी निवडण्यात आले.

प्रकरण II

महाराष्ट्रात पीएमकेकेकेवायच्या अंमलबजावणीमध्ये जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्टची भूमिका

प्रकरण II

महाराष्ट्रात पीएमकेकेकेवायच्या अंमलबजावणीमध्ये डीएमएफटीची भूमिका

2.1 महाराष्ट्रात डीएमएफटी निधीची कायदेशीर संरचना

खाण आणि खनिजे (विकसन व विनियमन) (एमएमडीआर) अधिनियम, 1957 सह एमएमडीआर सुधारणा अधिनियम, 2015 च्या तरतुदींनुसार, राज्य शासन अधिसूचनेद्वारे देशातील खनिज बाधित प्रत्येक जिल्ह्यात डीएमएफ म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या ट्रस्टची स्थापना करेल. पीएमकेकेकेवायची अंमलबजावणी संबंधित जिल्ह्यांच्या डीएमएफने ट्रस्टमार्फत राबविण्यात येणार होती. डीएमएफच्या कामकाजाचे नियम राज्य शासनांनी विहित करावयाचे होते.

महाराष्ट्र शासनाने डीएमएफटी स्थापनेसाठी महाराष्ट्र जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान (ट्रस्ट) नियम, 2016 (1 सप्टेंबर 2016) अधिसूचित केले. महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016, 16 सप्टेंबर 2015 पासून लागू झाले आणि त्यात डीएमएफची रचना, नियामक परिषद, व्यवस्थापकीय समिति, ट्रस्ट निधीची घटना, कार्यचालन, खर्च, लेखा आणि लेखापरीक्षण इत्यादींशी संबंधित विविध तरतुदींचा समावेश होता. नियामक परिषदेमध्ये जिल्हा पालकमंत्री हे पदसिद्ध अध्यक्ष, संबंधित जिल्ह्याचे जिल्हाधिकारी हे सदस्य सचिव आणि जिल्हा खनिकर्म अधिकारी, इतर अधिकारी हे सदस्य असतील.

त्यानंतर, भारत सरकारच्या खाण मंत्रालयाने, (23 एप्रिल 2021) राज्य शासनांना डीएमएफटीच्या नियामक परिषद आणि व्यवस्थाकीय समितिच्या रचनेचे नियमन करणारे नियम तात्काळ समाविष्ट करण्याचे निर्देश दिले, जिथे नियामक परिषद आणि व्यवस्थाकीय समितिचे अध्यक्ष जिल्हा दंडाधिकारी/उपायुक्त/जिल्हाधिकारी असतील. त्यानुसार, महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्र डीएमएफटी सुधारणा नियम, 2021 जाहीर केले (06 डिसेंबर 2021). या सुधारणानुसार डीएमएफटीचे व्यवस्थापन ट्रस्टच्या विश्वस्तांकडे सोपवण्यात आले आणि जिल्हाधिकारी नियामक परिषदेचे अध्यक्ष होते.

भारत सरकारने राज्य शासनाला निर्देश दिले (12 जुलै 2021) की डीएमएफद्वारे निधीच्या वापराच्या बाबतीत अधिनियमाच्या खंड 9ब च्या तरतुदींचे काटेकोरपणे पालन केले पाहिजे. डीएमएफमधून कोणत्याही प्रकारे राज्याच्या तिजोरीत किंवा राज्य स्तरीय निधीत (कोणत्याही नावाने ओळखले जाणारे) किंवा मुख्यमंत्री मदत निधीत किंवा इतर कोणत्याही निधीत किंवा योजनांमध्ये निधी हस्तांतरित केला जाणार नाही; आणि डीएमएफच्या निधीतून कोणत्याही खर्चाची मंजुरी किंवा

मान्यता राज्य शासन किंवा कोणत्याही राज्यस्तरीय संस्थेद्वारे राज्य पातळीवर केली जाणार नाही.

2024 मध्ये, भारत सरकारच्या खाण मंत्रालयाने जारी केलेल्या (15 जानेवारी 2024) सुधारित पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांनुसार महाराष्ट्र शासनाने सुधारित डीएमएफटी नियम पुन्हा अधिसूचित केले (11 ऑक्टोबर 2024). ऑक्टोबर 2024 च्या सुधारित डीएमएफटी नियमांमध्ये प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्र/व्यक्तींची व्याख्या, डीएमएफटी निधीचा वापर, परिप्रेक्ष्य योजना तयार करणे आणि भारताच्या नियंत्रक व महालेखापरीक्षकांकडून डीएमएफटींचे लेखापरीक्षण करणे इत्यादी गोष्टी स्पष्ट केल्या.

2.2 डीएमएफटीची प्रशासकीय रचना

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 4 नुसार, डीएमएफटीमध्ये राज्य स्तरावर राज्यस्तरीय संनियंत्रण समिति आणि जिल्हा स्तरावर नियामक परिषद तसेच व्यवस्थाकीय समिति यांचा समावेश असेल. एसएलएमसी आणि डीएमएफटीची प्रशासकीय रचना आणि कार्ये खालील **आलेख 2** मध्ये दर्शविली आहेत:

आलेख 2: एसएलएमसी आणि डीएमएफटीची प्रशासकीय रचना

राज्य स्तरीय संनियंत्रण समिति

रचना	कार्ये
मंत्री, खनिकर्म विभाग (अध्यक्ष), अतिरिक्त मुख्य सचिव, खनिकर्म (सदस्य), संचालक, भूविज्ञान व खनिकर्म (सदस्य) व सह संचालक, खनिकर्म (सदस्य सचिव)	राज्यातील सर्व डीएमएफटींच्या कार्याचे पर्यवेक्षण व संनियंत्रण

डीएमएफटीची नियामक परिषद

रचना	कार्ये
जिल्हाधिकारी (अध्यक्ष), जिल्हा खनिकर्म अधिकारी (सदस्य सचिव) इतर पदसिद्ध सदस्य, सदस्य व निवडलेले प्रतिनिधी	ट्रस्टच्या कार्याचे व्यवस्थापन करणे धोरण व पद्धतीचा आराखडा तयार करणे व्य. स. द्वारा प्रस्तावीत कामांना मंजूरी देणे वार्षिक लेखे मंजूर करणे

डीएमएफटीची व्यवस्थापकीय समिति

रचना	कार्ये
जिल्हाधिकारी (अध्यक्ष), जिल्हा खनिकर्म अधिकारी (सदस्य सचिव) व इतर पदसिद्ध सदस्य,	ट्रस्टच्या दैनंदिन व्यवहारांचे व्यवस्थापन करणे वार्षिक कृती आराखडा व वार्षिक लेखे तयार करणे

(स्त्रोत: महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016)

2.3 डीएमएफटी योगदानाकरिता तरतूद

प्रत्येक खनिकर्म भाडेपट्टाधारकाला रॉयल्टी व्यतिरिक्त, ज्या जिल्ह्यात खनिकर्म चालते त्या जिल्ह्यातील डीएमएफला खालीलप्रमाणे रक्कम द्यावी लागणार होती:

- 12 जानेवारी 2015 रोजी किंवा त्यानंतर दिलेल्या खनिकर्म भाडेपट्ट्यांच्या बाबतीत एमएमडीआर सुधारणा अधिनियम, 2015 च्या खंड 9ब सह एमएमडीआर अधिनियम, 1957 च्या दुसऱ्या परिशिष्टनुसार रॉयल्टीच्या 10 टक्के;
- 12 जानेवारी 2015 पूर्वी दिलेल्या खनिकर्म भाडेपट्ट्यांच्या बाबतीत उक्त अधिनियमाच्या दुसऱ्या परिशिष्टनुसार प्रदान केलेल्या रॉयल्टीच्या 30 टक्के; आणि
- महाराष्ट्र गौण खनिज उत्खनन (विकसन व विनियमन) अधिनियम, 2013; नुसार राज्य शासनाने निश्चित केलेल्या गौण खनिजांवरील रॉयल्टीच्या 10 टक्के.

2.4 डीएमएफटी निधी योगदानाचे मूल्यांकन

प्रत्येक खनिज भाडेपट्टाधारकाच्या बाबतीत, राज्य शासनाला रॉयल्टी देय आहे. प्रदान केलेल्या रॉयल्टीच्या रकमेच्या आधारे, डीएमएफटी निधी योगदान हे प्रमुख आणि गौण खनिजांवर प्रदान केलेल्या रॉयल्टीची टक्केवारी म्हणून निश्चित केली जाते.

प्रमुख खनिजांसाठी रॉयल्टी आणि इतर सांविधानिक प्राप्ती संचयन करण्याचे योग्य निरीक्षण करण्यासाठी, महाराष्ट्र शासनाने एकात्मिकृत भाडेपट्टा व्यवस्थापन प्रणाली (आयएलएमएस) विकसित केली. राज्य खनिकर्म विभागाच्या मॅन्युअल प्रशासकीय प्रक्रियेचे संगणकीकरण करण्यासाठी, खनिज उत्खनन, रॉयल्टी आणि जमा केलेल्या इतर प्राप्त्यांच्या अचूक-कार्यक्षम-रिअल टाइम डेटा निर्माण करण्यासाठी, डीजीएम द्वारे याचा वापर केला जातो.

त्याचप्रमाणे, रॉयल्टी आणि इतर सांविधानिक प्राप्ती जमा करण्यासाठी आणि महाराष्ट्र राज्यातील सर्व गौण खनिजांचे निरीक्षण करण्यासाठी महाखनिज आणि शासकीय प्राप्ती लेखांकन प्रणाली (जीआरएएस) एकात्मीकरण पोर्टलद्वारे एकात्मिकृत आयटी सक्षम प्रक्रिया, महाराष्ट्र शासनाच्या महसूल विभागाने विकसित केली होती.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की डीएमएफटीमध्ये डीएमएफटी निधी जमा करण्यासाठी अभिलेखे आणि नोंदवह्या योग्यरित्या ठेवल्या नव्हत्या ज्याची पुढील

परिच्छेद 4.4 मध्ये चर्चा केली आहे. निवडक पाच डीएमएफटीमध्ये डीएमएफटी निधी योगदानाची वसूली न होण्यावरील विश्लेषण **परिच्छेद 4.2 आणि 4.3** मध्ये चर्चिले आहे.

2.5 रॉयल्टीच्या तुलनेत डीएमएफटी निधीचे संचयन

प्रमुख आणि गौण खनिजांसाठी रॉयल्टीचे मूल्यनिर्धारण आणि संचयन करण्यासाठी डीएमओ जबाबदार होते.

2016-17 ते 2022-23 या कालावधीत प्रमुख आणि गौण खनिजांसाठी जमा केलेल्या रॉयल्टीच्या तुलनेत डीएमएफटी निधी योगदानाचा तपशील **(परिशिष्ट 2 आणि परिशिष्ट 3) तक्ता 2** मध्ये आहे.

तक्ता 2: रॉयल्टी संचयनाच्या तुलनेत डीएमएफटी निधी योगदान

(₹ कोटींमध्ये)

खनिजनुसार डीएमएफटी निधी (रॉयल्टीच्या टक्केवारीत)	जमा केलेली एकूण रॉयल्टी	लेखापरीक्षणानुसार जमा करावयाचे डीएमएफटी निधी योगदान	डीएमएफटी निधी योगदानाचे प्रत्यक्ष संचयन	अधिक संचयन
प्रमुख खनिजे (30 टक्के दराने[4])	5,818.69	1,745.61	2,913.91	1,168.30
गौण खनिजे (10 टक्के दराने)	12,257.18	1,225.73	1,710.10	484.37
एकूण		**2,971.34**	**4,624.01**	**1,652.67**

(स्त्रोत: खाण मंत्रालय, महाराष्ट्र शासन द्वारा दिलेला डेटा)

तक्ता 2 वरून दिसून येते की, प्रमुख खनिजांच्या बाबतीत ₹ 1,168.30 कोटी आणि गौण खनिजांच्या बाबतीत ₹ 484.37 कोटी इतका एकूण अतिरिक्त संचयन होता. तथापि, काही प्रकरणांमध्ये, प्रमुख खनिजांच्या बाबतीत डीएमएफटी निधीचा कमी संचयन देखील आढळून आला. डीएमएफटी निधीच्या संचयनात मोठी तफावत आढळून आली ती प्रकरणे खाली दिली आहेत.

- डीएमएफटी सिंधुदुर्गमध्ये, 2016-17 ते 2022-23 दरम्यान, ₹ 32.72 कोटींच्या वसूल करण्यायोग्य रकमेच्या तुलनेत ₹ 7.23 कोटींचे डीएमएफटी योगदान प्राप्त झाले. हे मुख्यतः या वस्तुस्थितीमुळे होते की 2018-19 पासून डीएमएफटीच्या वसूल करण्यायोग्य रकमेच्या तुलनेत कोणतेही डीएमएफटी योगदान नव्हते.
- डीएमएफटी यवतमाळमध्ये, 2016-17 ते 2022-23 या कालावधीत ₹ 594.33 कोटींच्या वसूल करण्यायोग्य रकमेच्या तुलनेत ₹ 549.26 कोटींचे

[4] 12 जानेवारी 2015 नंतर केलेल्या मोठ्या खाण भाडेपट्ट्यांमधून कोणतेही उत्खनन झाले नाही.

डीएमएफटी योगदान प्राप्त झाले. यामुळे ₹ 45.07 कोटींच्या डीएमएफटी योगदानाची कमी वसुली झाली.

महाराष्ट्र शासनाने (मे 2025) म्हटले की रॉयल्टी संचयन आणि डीएमएफटी योगदान यांच्यातील लेखांकन पद्धतींमध्ये प्रक्रियात्मक विसंगती आहेत आणि डीएमएफटीच्या अतिरिक्त संचयनाचे एक कारण म्हणजे काही पायाभूत सुविधा प्रकल्पांवर[5] रॉयल्टीची सूट, ज्यामध्ये राज्य शासन डीएमएफटी निधी योगदानातून सूट न देता खनिजांवर रॉयल्टी सूट देते. अशाप्रकारे, डीएमएफटी निधी आणि प्रमुख आणि गौण खनिजांच्या रॉयल्टी संचयनात तफावत आहे.

प्राप्त उतराच्या वस्तुस्थिती सोबत पडताळणी करता असे दिसते की जमा केलेली/सूट दिलेली रॉयल्टी आणि डीएमएफटी योगदानांमधील भाडेपट्टा-निहाय आणि यंत्रणे-निहाय मेळ डीएमएफटींनी केला नाही.

2.6 डीएमएफटी निधीचा वापर

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 13 नुसार, डीएमएफटीकडे उपलब्ध असलेला निधी खालील प्रमाणे पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांनुसार वापरला जाईल:

- किमान दोन तृतीयांश रक्कम प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रात[6] वापरली जाईल.
- जास्तीत जास्त एक तृतीयांश रक्कम अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रात[7] वापरली जाईल.
- पुढे, निधीपैकी किमान 60 टक्के रक्कम उच्च प्राधान्याच्या कामांसाठी वापरली जाईल जसे की: (i) पिण्याचे पाणी पुरवठा; (ii) पर्यावरण संवर्धन आणि प्रदूषण नियंत्रण उपाय; (iii) आरोग्य सेवा; (iv) शिक्षण; (v) महिला आणि बाल कल्याण; (vi) वृद्ध आणि अपंगांचे कल्याण; (vii) कौशल्य विकास; आणि (viii) स्वच्छता. उच्च प्राधान्य उपक्रमांतर्गत निधीच्या वापराबद्दल लेखापरीक्षण निरीक्षणे अहवालाच्या भाग ब च्या **परिच्छेद 5.2** मध्ये चर्चा केली आहे.

5 महाराष्ट्र शासनाने अधिसूचने (27 मे 2019) द्वारे नागपूर-मुंबई सुपर कम्युनिकेशन एक्सप्रेस वेच्या अंमलबजावणीसाठी गौण खनिजांच्या उत्खननासाठी रॉयल्टीवर 100 टक्के सूट प्रदान करण्यात आली

6 प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे: जिथे उत्खनन, खनिकर्म, ब्लास्टिंग, संस्करण आणि कचरा विल्हेवाट यासारख्या प्रत्यक्ष खनिकर्माशी संबंधित कामे खनिकर्माशी संबंधित कार्यचालनाच्या 10 किमीच्या त्रिज्येत असतात.

7 अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे: जिथे खनिकर्माशी संबंधित कामांमुळे स्थानिक लोकसंख्येवर प्रतिकूल परिणाम होतो.

- निधीपैकी 40 टक्के निधी इतर प्राधान्य कामांसाठी वापरला जाईल जसे की: (i) भौतिक पायाभूत सुविधा; (ii) सिंचन; (iii) ऊर्जा आणि पाणलोट विकास; (iv) वनीकरण आणि (iv) खनिकर्म जिल्ह्यात पर्यावरणीय गुणवत्ता वाढविण्यासाठी इतर कोणतेही उपाय.

या योजनेअंतर्गत कामांची/प्रकल्पांची अंमलबजावणी शासकीय विभाग, स्थानिक संस्था आणि राज्य सार्वजनिक उपक्रमे इत्यादी अंमलबजावणी यंत्रणेद्वारे करण्यात आली.

2.7 डीएमएफटींमध्ये लेखांकन प्रक्रिया

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 11 मध्ये असे नमूद केले आहे की डीएमएफटी निधी योगदानाच्या प्राप्त्यांमध्ये प्रमुख आणि गौण खनिजांकडून मिळणारे डीएमएफटी निधी योगदान, राज्य शासनाकडून किंवा इतर कोणत्याही यंत्रणेकडून मिळालेले अनुदान, योगदान आणि इतर भांडवली सहाय्य, गुंतवणूक व इतर ठेवी आणि बँक खात्यांमध्ये जमा झालेले व्याज यांचा समावेश असेल.

नियम 12 नुसार, डीएमएफटी निधी भारतीय रिझर्व्ह बँकेने मंजूर केलेल्या एका किंवा अधिक अनुसूचित व्यावसायिक किंवा राष्ट्रीयीकृत बँकेत ठेवला जाईल. डीएमएफटीच्या कारभाराचे खरे आणि निष्पक्ष चित्र देण्यासाठी डीएमएफटीची व्यवस्थापकीय समिति निधीची लेखापुस्तके, कागदपत्रे आणि अभिलेखे ठेवेल.

प्रमुख आणि गौण खनिजांमधून जमा केलेला डीएमएफटी निधी योगदान संबंधित डीएमएफटींच्या बचत बँक खात्यांमध्ये जमा केले जाते. **अहवालाच्या भाग ब मध्ये** चर्चा केल्याप्रमाणे पीएमकेकेकेवाय अंतर्गत मंजूर आणि अंमलात आणलेल्या विविध प्रकल्पांसाठीचा खर्च या बँक खात्यांद्वारे करण्यात आला होता.

2.8 डीएमएफटींच्या लेख्यांचे लेखापरीक्षण

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 15 सह भारत सरकारच्या अधिसूचनेच्या (16 सप्टेंबर 2015) नियम 6 आणि 7 नुसार, डीएमएफ आर्थिक वर्ष संपल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत संबंधित आर्थिक वर्षासाठी त्यांच्या क्रियाकलापांचा वार्षिक अहवाल तयार करेल.

डीएमएफटींच्या खात्यांचे लेखापरीक्षण दरवर्षी डीएमएफटींनी नियुक्त केलेल्या सनदी लेखापालद्वारे केले जाईल आणि त्याचा अहवाल वार्षिक अहवालासह सार्वजनिक डोमेनमध्ये ठेवला जाईल.

डीएमएफटींनी मंजूरी दिल्याच्या तारखेपासून एक महिन्याच्या आत वार्षिक अहवाल शासनाला सादर करावयाचा होता आणि तो डीएमएफटींच्या वेबसाइटवर

देखील होस्ट करावयाचा होता. प्रत्येक डीएमएफटीचा वार्षिक अहवाल राज्य विधानसभेसमोर ठेवायचा होता.

अहवालाच्या भाग ब मध्ये सीएंच्या नियुक्ति, वार्षिक लेखे तयार करणे आणि त्यांचे लेखापरीक्षण, नियामक परिषदेने वार्षिक लेखे मंजूर करणे आणि राज्य विधिमंडळाला वार्षिक लेखे सादर करणे यावरील लेखापरीक्षण निरीक्षणांची चर्चा केली आहे.

भाग ब

प्रकरण III

संस्थाविषयक व्यवस्था आणि योजनेचे नियोजन

भाग ब

प्रकरण III

संस्थाविषयक व्यवस्था आणि योजनेचे नियोजन

पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांनुसार, डीएमएफ यांना खनिकर्मामुळे प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित झालेले क्षेत्र आणि खनिकर्मामुळे व्यक्ती ओळखायच्या होत्या, जेणेकरून खनिकर्मामुळे किंवा खनिकर्माशी संबंधित कार्यचालनामुळे बाधित झालेले क्षेत्र आणि प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रातील बाधित व्यक्तींच्या विकासासाठी व कल्याण प्रकल्प/कार्यक्रमासाठी ही योजना अंमलात आणता येऊ शकेल.

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 मध्ये डीएमएफची रचना, नियामक परिषद, व्यवस्थाकीय समिति आणि एसएलएमसीच्या अधिकार आणि कार्यांशी संबंधित विविध तरतुदींचा समावेश केला आहे. त्यात कामाच्या अंमलबजावणी आणि विविध बाबींसह डीएमएफटी निधीचे व्यवस्थापन, संचालन, खर्च व लेखा आणि लेखापरीक्षणाची तरतूद देखील केली आहे.

3.1 डीएमएफटीची स्थापना आणि नोंदणी

पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वे आणि महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 नुसार, महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्र राज्यातील प्रत्येक महसूल जिल्ह्यासाठी जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्ट म्हणून एक नफा न देणारी संस्था म्हणून ट्रस्टची स्थापना अधिसूचित केली. महाराष्ट्रातील 35 जिल्ह्यांमध्ये डीएमएफटींची स्थापना करण्यात आली होती.

पाच निवडक डीएमएफटीच्या अभिलेख्यांच्या परिनिरीक्षण दरम्यान लेखापरीक्षणाला असे निदर्शनास आले की:

- यवतमाळ, रायगड आणि भंडारा या तीन डीएमएफटींची नोंदणी लेखापरीक्षणाद्वारे निदर्शनास आणून दिल्यानंतर करण्यात आली.
- चंद्रपूर आणि रायगड येथील डीएमएफटी सोसायटी नोंदणी अधिनियम, 1860 अंतर्गत नोंदणीकृत केली गेली तर नागपूर, यवतमाळ आणि भंडारा येथील डीएमएफटी बॉम्बे पब्लिक ट्रस्ट अधिनियम, 1950 अंतर्गत नोंदणीकृत होते.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की **तक्ता 3** मधील तपशीलानुसार महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या अधिसूचनेच्या तारखेपासून निवडक पाच डीएमएफटींच्या नोंदणीमध्ये 15 ते 98 महिन्यांपर्यंत विलंब झाला.

तक्ता 3: पाच डीएमएफटींच्या नोंदणीचा तपशील

डीएमएफटीचे नाव	डीएमएफटीच्या नोंदणीची तारीख	नोंदणी करण्यासाठी घेतलेला अवधि (महिन्यांमध्ये)
नागपूर	28/11/2017	15
चंद्रपूर	23/08/2018	24
यवतमाळ	14/02/2024	90
रायगड	23/08/2023	84
भंडारा	15/10/2024	98

(स्त्रोत: संबधित डीएमएफटींद्वारे दिलेली माहिती)

ट्रस्ट म्हणून डीएमएफटीच्या नोंदणीत विलंब झाल्याने, पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्त्वे आणि महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 चे पालन झाले नाही.

नोंदणी विलंबाने झाल्याची कारणे विभागाने दिली नाहीत (डिसेंबर 2024).

3.2 सुधारित निकषांनुसार प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांची ओळख

पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्त्वांच्या खंड 1(1) (अ) आणि (ब) मध्ये बाधित क्षेत्रांची ओळख खालीलप्रमाणे नमूद केली आहे:

- **प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे:** जिथे उत्खनन, खनिकर्म, स्फोट, लाभ आणि कचरा विल्हेवाट यासारख्या प्रत्यक्ष खनिकर्माशी संबंधित कार्ये आहेत.
- **अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे:** जिथे खनिकर्माशी संबंधित कार्यांमुळे आर्थिक, सामाजिक आणि पर्यावरणीय परिणामांमुळे स्थानिक लोकसंख्येवर प्रतिकूल परिणाम होतो.

तथापि, महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 2(ब) मध्ये बाधित क्षेत्रांची व्याख्या अशी केली आहे की, जिल्हाधिकाऱ्यांनी निर्दिष्ट केलेल्या खनी किंवा खनीच्या समूहातून खनिकर्म किंवा खनिकर्माशी संबंधित कार्यांमुळे बाधित क्षेत्रासह म्हणजे राज्य शासनाने वेळोवेळी निर्दिष्ट केलेल्या जिल्ह्याबाहेरील क्षेत्रे आणि पीएमकेकेकेवाय अंतर्गत समाविष्ट असलेले प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्र आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे यांचा समावेश आहे. पुढे, नियम 13(2) मध्ये नमूद केले आहे की प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्र हे खनी/ढीगाऱ्यापासून 20 किमी त्रिज्येतील क्षेत्र असेल.

जरी प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांची ओळख पटविण्यासाठी 20 किमीची त्रिज्या निर्दिष्ट करण्यात आली असली तरी, अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे ओळखण्यासाठी त्रिज्या निर्दिष्ट करण्यात आली नव्हती.

महाराष्ट्र शासनाने सदर त्रिज्या 5 किमी (19 सप्टेंबर 2019) पर्यंत सुधारित केली आणि पुढे, ती 10 किमी (21 नोव्हेंबर 2022) पर्यंत सुधारित केली गेली,

त्यानुसार प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांच्या सुधारित याद्या तयार करायच्या होत्या.

लेखापरीक्षणात (जून 2024) असे निदर्शनास आले की निवडक कोणत्याही डीएमएफटीने महाराष्ट्र शासनाच्या सुधारित निकषांच्या आवश्यकतेनुसार 10 किमी त्रिज्येतील प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे ओळखली नाहीत आणि पाच किमीच्या जुन्या निकषांनुसारच काम सुरू ठेवले. यामुळे खाण क्षेत्राच्या पाच ते 10 कि.मी.च्या पलीकडे प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रासाठींची कामे पूर्ण झाली नाहीत.

उत्तरात, महाराष्ट्र शासनाने (डिसेंबर 2024) म्हटले की सर्व निवडक डीएमएफटीने आवश्यकतेनुसार 10 किमी त्रिज्येतील प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे ओळखली आहेत आणि म्हणून कामांची अंमलबजावणी पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांनुसार केली जाईल. तथापि, 10 किमी त्रिज्येतील प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांची ओळख पटवण्याबाबत कोणतीही कागदपत्रे विभागाने सादर केली नव्हती.

3.3 खनिकर्मामुळे बाधित झालेल्या व्यक्तींची ओळख

पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांच्या खंड 1(2) नुसार, बाधित लोकांमध्ये भूमीसंपादन व पुनर्वसन व पुनर्स्थापना करताना वाजवी भरपाई मिळण्याचा व पारदर्शकतेचा हक्क अधिनियम, 2013 मध्ये परिभाषित केल्यानुसार 'बाधित कुटुंब' आणि 'विस्थापित कुटुंब' आणि संबंधित ग्रामसभेने योग्यरित्या ओळखल्या गेलेल्या इतर कोणत्याही व्यक्तींचा समावेश होता. खनिकर्मामुळे बाधित झालेल्या व्यक्तींमध्ये उत्खनन केल्या जाणाऱ्या जमिनीवर कायदेशीर आणि व्यावसायिक अधिकार असलेले आणि वापर आणि पारंपारिक अधिकार असलेले लोक यांचा समावेश असावा. खंड 1(2)(ड) नुसार डीएमएफना अशा बाधित व्यक्ती/स्थानिक समुदायांची अद्ययावत यादी तयार करणे आणि ठेवणे आवश्यक होते. पीएमकेकेकेवायच्या उद्दिष्टांमध्ये खनिकर्म क्षेत्रातील बाधित व्यक्तींसाठी दीर्घकालीन शाश्वत उपजीविका सुनिश्चित करणे समाविष्ट होते.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की कोणत्याही डीएमएफटीने बाधित व्यक्तींची ओळख पटवून घेतली नव्हती आणि बाधित व्यक्तींची यादी तयार केली नव्हती. निवडक डीएमएफटीमध्ये अशा याद्या नसल्यामुळे, बाधित व्यक्तींपर्यंत पोहोचणाऱ्या योजनेचे फायदे डीएमएफटीद्वारे देखरेख करता आले नाहीत.

महाराष्ट्र शासनाने तथ्ये स्वीकारतांना (डिसेंबर 2024) म्हटले आहे की, डीजीएमने सर्व डीएमओना अशी यादी लवकरात लवकर तयार करण्याचे निर्देश दिले आहेत

जेणेकरून योजनेचा लाभ अपेक्षित लाभार्थ्यांपर्यंत पोहोचवता येईल आणि बाधित व्यक्तींची यादी तयार करण्याचे काम प्रगतीपथावर आहे.

योजना सुरू झाल्यापासून नऊ वर्षांनंतरही बाधित व्यक्तींची यादी तयार करण्याचे काम झाले नाही हे तथ्य तसेच राहते, त्यामुळे खनिकर्म क्षेत्रातील बाधित व्यक्तींसाठी दीर्घकालीन शाश्वत उपजीविका सुनिश्चित करण्याचे उद्दिष्ट अद्याप साध्य झालेले नाही.

3.4 वार्षिक कृती आराखडा तयार करणे

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 6 मध्ये असे नमूद केले आहे की व्यवस्थाकीय समितिने तयार केलेले वार्षिक कृती आणि वार्षिक अर्थसंकल्प नियामक परिषद वर्ष सुरू होण्याच्या किमान एक महिना आधी वार्षिक लेखापरीक्षण योजना आणि व्यवस्थाकीय समितिने तयार केलेले वार्षिक अर्थसंकल्प मंजूर करेल. पुढे, महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 13(1) मध्ये अशी तरतूद आहे की खनिकर्म किंवा खनिकर्माशी संबंधित कामकाजामुळे बाधित क्षेत्राचा एकूण विकास वार्षिक लेखापरीक्षण योजनानुसार होईल. वार्षिक लेखापरीक्षण योजना आणि वार्षिक अर्थसंकल्प तयार केल्याने आर्थिक शिस्त तसेच प्रकल्प वेळेवर पूर्ण होण्याची खात्री झाली असती.

तथापि, 2016-2023 या कालावधीत लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की:

- डीएमएफटी, भंडारा यांनी फक्त 2018-19 आणि 2019-20 साठी वार्षिक लेखापरीक्षण योजना तयार केले होते.
- डीएमएफटी, यवतमाळ यांनी फक्त 2017-18 आणि 2022-23 साठी वार्षिक लेखापरीक्षण योजना तयार केले होते.
- डीएमएफटी, चंद्रपूर यांनी 2017-18 ते 2020-21 साठी वार्षिक लेखापरीक्षण योजना तयार केले होते.
- सर्व निवडक डीएमएफटीने नियम 6 मध्ये नमूद केलेल्या वेळेत वार्षिक लेखापरीक्षण योजना तयार केले नव्हते किंवा मंजूर केले नव्हते.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (फेब्रुवारी 2025) की डीएमएफटी, भंडारा, रायगड यांनी नियमितपणे वार्षिक लेखापरीक्षण योजना तयार केले. डीएमएफटी, नागपूर आणि चंद्रपूर यांनी वार्षिक लेखापरीक्षण योजना तयार केले होते परंतु ते नियामक परिषदेकडून मंजूर होऊ शकले नाही आणि डीएमएफटी, यवतमाळ यांनी वार्षिक लेखापरीक्षण योजना तयार केले होते परंतु लेखापरीक्षणासाठी उपलब्ध करून देऊ शकले नाही कारण वार्षिक लेखापरीक्षण योजना संबधित फाइल्स गहाळ होत्या

आणि भविष्यात वार्षिक लेखापरीक्षण योजना तयार करण्यासाठी योग्य प्रक्रिया पाळली जाईल असे आश्वासन दिले.

3.5 नियामक परिषदेच्या सदस्यांची नियुक्ती

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 5 आणि 6 नुसार, डीएमएफटीचे व्यवस्थापन नियामक परिषदेकडे असते, जे वेळोवेळी व्यापक धोरणात्मक आराखडा तयार करण्यासाठी, डीएमएफटीच्या कामकाजाच्या प्रक्रियेला मान्यता देण्यासाठी आणि डीएमएफटीच्या कामकाजाचा आढावा घेण्यासाठी जबाबदार असते.

महाराष्ट्र शासनाने प्रत्येक जिल्ह्यासाठी नियामक परिषदच्या सदस्यांची नियुक्ती तीन वर्षांच्या कालावधीसाठी किंवा सदर पदावर असेपर्यंत, जे आधी असेल त्या कालावधीसाठी केली होती.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की **तक्ता 4** मधील तपशीलानुसार सुरुवातीच्या नियामक परिषदच्या सदस्यांच्या नियुक्तीमध्ये आणि सुरुवातीच्या नियामक परिषदच्या कालावधीच्या वैधतेची मुदत संपल्यानंतर, त्यानंतरच्या नियामक परिषदच्या सदस्यांच्या नियुक्तीमध्ये शासनाने 85 दिवस ते 736 दिवस घेतले:

तक्ता 4: महाराष्ट्र शासनाद्वारे नियामक परिषदच्या सदस्यांच्या नियुक्तीचा तपशील

जिल्ह्याचे नाव	नियामक परिषद स्थापन केल्याची तारीख	नियामक परिषदच्या सदस्यांच्या नियुक्तिमध्ये 1/9/2016 पासून विलंब (दिवसामध्ये)	सदस्यांच्या नियुक्तिच्या तारखेपासून अस्तित्वात असलेल्या नियामक परिषदचा कालावधी	पुढील नियामक परिषदचा सदस्यांच्या नियुक्तिची प्रत्यक्ष तारीख	पुढील नियामक परिषदचा सदस्यांच्या नियुक्तिमध्ये विलंब (दिवसामध्ये)
नागपूर	25/11/2016	85	25/11/2019	14/01/2021	414
चंद्रपूर	07/04/2017	218	07/04/2020	01/12/2022	967
यवतमाळ	31/03/2017	211	31/03/2020	15/07/2020	105
भंडारा	19/12/2017	474	19/12/2020	09/12/2022	719
रायगड	07/09/2018	736	07/09/2021	01/12/2022	449

(स्त्रोत: डीएमएफटींद्वारा दिलेली माहिती)

निवडक पाच डीएमएफटींमधील नियामक परिषद आणि व्यवस्थाकीय समिति बैठकीच्या इतिवृत्तांच्या तपासणीदरम्यान लेखापरीक्षणात असेही निदर्शनास आले की ट्रस्टच्या कामकाजासाठी व्यापक धोरणात्मक आराखडा आणि कार्यपद्धती तयार केल्या गेल्या नाहीत, ज्यामुळे डीएमएफटींच्या वार्षिक कृती आराखड्याला (वार्षिक लेखापरीक्षण योजना), हाती घेतलेली कामे आणि वार्षिक लेखा मंजूर होण्यास विलंब झाला.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (फेब्रुवारी 2025) की नियामक परिषदच्या सदस्यांच्या नियुक्तीमध्ये विलंब कोविड महामारीमुळे झाला.

उत्तर समर्थनीय नाही कारण कोविड महामारी 2020-22 दरम्यान होती, तथापि, 2016-20 दरम्यान देखील विलंब झाला होता.

3.6 परिप्रेक्ष्य आराखडा तयार करणे

भारत सरकारने 24 जून 2022 च्या आदेशानुसार, निर्देश दिले की सर्व बाधित व्यक्ती आणि क्षेत्रांचा पद्धतशीर आणि कालबद्ध पद्धतीने संपूर्ण समावेश करण्यासाठी, दीर्घकालीन नियोजन आवश्यक आहे. क्षेत्र आणि व्यक्तींचा पद्धतशीर विकास सुनिश्चित करण्यासाठी एक परिप्रेक्ष्य आराखडा तयार करणे आणि त्याची अंमलबजावणी करणे आवश्यक होते. डीएमएफटी निधी वापरून कामांच्या अंमलबजावणीसाठी निधीचा वापर तात्काळ नियंत्रित करण्यासाठी राज्य शासनाने नियमांमध्ये खालील गोष्टी समाविष्ट कराव्यात असे निर्देश देण्यात आले होते:

- डीएमएफटी परिप्रेक्ष्य आराखडा तयार करण्यासाठी आधारभूत सर्वेक्षण करेल.
- आधारभूत सर्वेक्षणांद्वारे ओळखल्या गेलेल्या निष्कर्ष आणि त्रुटींच्या आधारावर, डीएमएफटी पाच वर्षांसाठी एक धोरण तयार करेल आणि ते परिप्रेक्ष्य आराखड्यात समाविष्ट केले जाईल.
- पाच वर्षांचा परिप्रेक्ष्य आराखडा डीएमएफटीच्या नियामक परिषदद्वारे मंजूर केला जाईल आणि डीएमएफटीच्या वेबसाइटवर प्रदर्शित केला जाईल.

लेखापरीक्षणात असे आढळून आले की डीएमएफटींनी आधारभूत सर्वेक्षण केले नव्हते आणि किंवा कोणताही पाच वर्षांचा परिप्रेक्ष्य आराखडा तयार केला नव्हता. महाराष्ट्र शासनाने उत्तर दिले की सुधारित नियमांमध्ये परिप्रेक्ष्य आराखड्यासंबंधित तरतुदींचा समावेश करण्यासाठी ऑक्टोबर 2024 मध्ये महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 सुधारित करण्यात आले होते.

प्रकरण IV

डीएमएफटी निधीचे व्यवस्थापन

प्रकरण IV

डीएमएफटी निधीचे व्यवस्थापन

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 11 नुसार, प्रत्येक डीएमएफटीची नियामक परिषद ट्रस्ट अंतर्गत एक निधी स्थापन करेल ज्याला डीएमएफटी निधी म्हणून ओळखले जाईल आणि हा निधी ट्रस्टच्या व्यवस्थाकीय समितिद्वारे व्यवस्थापित केला जाईल. ट्रस्टला नियम 11(2)[8] मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या स्त्रोतांमधून रक्कम मिळेल.

भारत सरकार आणि महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 द्वारे जारी केलेल्या अधिसूचनेनुसार, डीएमएफटी निधीमध्ये करावयाच्या योगदानाची रक्कम ही प्रमुख आणि गौण खनिजांवर प्रदान केलेल्या रॉयल्टीची टक्केवारी म्हणून काढण्यात येते. खनिज (लिलाव) नियम, 2015 नुसार संबंधित डीएमओला डीएमएफटी अंतर्गत योगदानासह रॉयल्टी आणि इतर खनिकर्म देय वेळेवर[9] प्रदान न केल्यास, गौण खनिजावर वार्षिक 15 टक्के आणि प्रमुख खनिजावर वार्षिक 12 टक्के व्याज आकारले जाते.

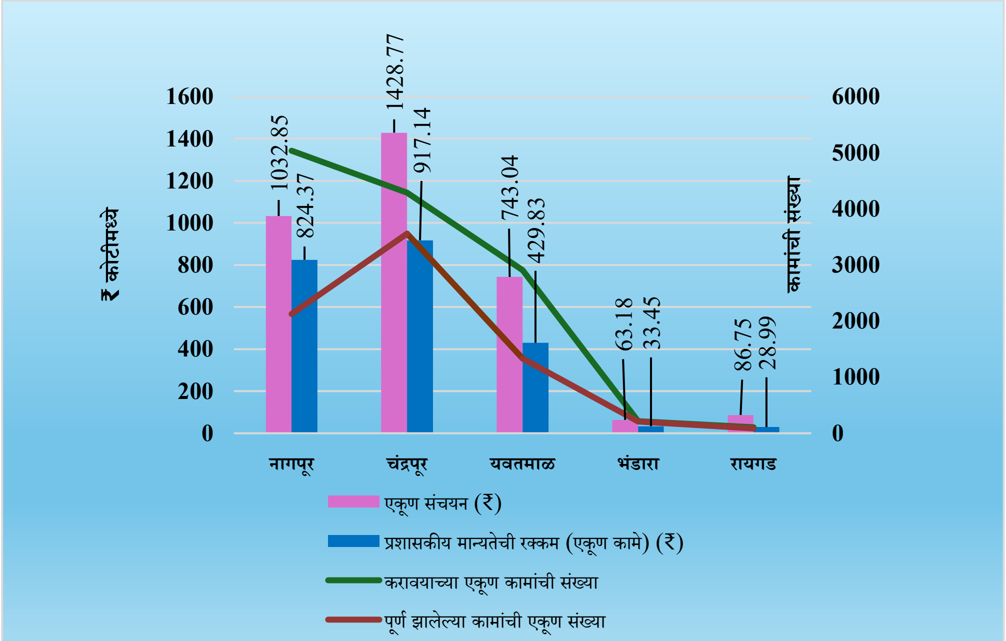
4.1 डीएमएफटी निधीचे संचयन व वितरण

2016-17 ते 2022-23 या कालावधीसाठी निवडक पाच डीएमएफटींच्या संदर्भात संग्रह केलेला आणि वितरित केलेला निधी **आलेख 3** मध्ये दर्शविला आहे:

[8] (1) राज्य शासनाने केलेली सुरुवातीची तडजोड (2) राज्य शासनाकडून मिळालेले कोणतेही अनुदान, योगदान किंवा इतर भांडवली सहाय्य (3) महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम 2016 च्या नियम 2 च्या उपनियम (1) च्या खंड (g) मध्ये परिभाषित केलेले योगदान (4) गुंतवणूक आणि इतर ठेवी आणि त्यावर जमा झालेले व्याज आणि त्यापासून मिळणारे इतर कोणतेही उत्पन्न (5) ट्रस्टच्या इतर सर्व मालमत्ता आणि त्यापासून मिळणारे उत्पन्न किंवा त्याचे अधिमूल्यन आणि (6) एसएलएमसीने ठरवल्यानुसार इतर जिल्ह्यांच्या योगदान निधीतून मिळालेला निधी.

[9] महाराष्ट्र गौण खनिज उत्खनन (विकास आणि नियमन) नियम, 2013 नुसार, प्रत्येक त्रैमासिक पूर्ण झाल्यानंतर 15 दिवसांच्या आत संपणाऱ्या प्रत्येक त्रैमासिकसाठी भाडेपट्टाधारकाद्वारा ट्रस्ट निधी प्रदान केला जाईल.

आलेख 3: 2016-17 ते 2022-23 दरम्यान निधीचे संचयन

(स्त्रोत: डीएमएफटींच्या अभिलेख्यांनुसार)

2016-17 ते 2022-23 या कालावधीत दिलेल्या कामांचा, पूर्ण झालेल्या कामांचा, डीएमएफटी निधी संचयनाच्या तुलनेत अंमलबजावणी यंत्रणेला वितरित केलेल्या रक्कमेचा तपशील **तक्ता 5** मध्ये दिला आहे:

तक्ता 5: कामांसाठी डीएमएफटी निधी संचयनाच्या तुलनेत अंमलबजावणी यंत्रणाचा वितरण तपशील

(₹ कोटींमध्ये)

डीएमएफटी	एकूण डीएमएफटी निधी संचयन	प्रशासकीय मंजूरीची रक्कम (एकूण कामासाठी)	अंमलबजावणी यंत्रणेला वितरित केलेली रक्कम	हाती घेतलेल्या एकूण कामांची संख्या (संख्या)	पूर्ण झालेल्या कामांची एकूण संख्या (संख्या)
नागपूर	1,032.85	824.37	574.14	5,036	2,126
चंद्रपूर	1,428.77	917.14	712.25	4,286	3,558
यवतमाळ	743.04	429.83	289.60	2,910	1,333
भंडारा	63.18	33.45	21.45	216	211
रायगड	86.75	28.99	18.82	106	86
एकूण	**3,354.59**	**2,233.78**	**1,616.26**	**12,554**	**7,314**

(स्त्रोत: डीएमएफटींच्या अभिलेख्यांनुसार)

वरील तक्ता दर्शविते की:

- निवडक पाच डीएमएफटींनी एकूण डीएमएफटी निधी संचयनाच्या केवळ 66.59 टक्के प्रशासकीय मान्यता प्रदान केले.

- मंजूर कामांसाठी संचयन केलेल्या एकूण निधीपैकी केवळ 48.18 टक्के निधी वितरित केला होता.

तक्ता 5 वरून असे सूचित होते की:

- निवडक पाच डीएमएफटींमध्ये हाती घेतलेल्या प्रकल्पांपैकी 58.26 टक्के प्रकल्प पूर्ण झाले.
- अपूर्ण कामांची सर्वाधिक संख्या डीएमएफटी नागपूरमध्ये 2,910 कामे (57.78 टक्के) आणि डीएमएफटी यवतमाळमध्ये 1,577 कामे (54.19 टक्के) होती.

काम पूर्ण होण्याची संथ गती आणि निधीचा कमी वापर हे दर्शविते की डीएमएफटींनी अंमलबजावणी यंत्रणेला वितरित केलेल्या निधीच्या वापरावर देखरेखीचा अभाव होता.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (फेब्रुवारी 2025) की, अंमलबजावणी यंत्रणेच्या विनंतीनुसार नियामक परिषदेने कामे मंजूर केली होती. तथापि, कोविड महामारीमुळे कामे सुरू/अमलात आणता आली नाहीत आणि निधीचा योग्य गतीने वापर करता आला नाही.

हे उत्तर समर्थनीय नाही कारण कोविड कालावधीपूर्वी आणि नंतरही कामांची प्रगती आणि डीएमएफटी निधीचा वापर मंद होता.

4.2 डीएमएफटी योगदानाचे संचयन

सार्वजनिक बांधकाम विभाग, पाटबंधारे विभाग, महानगरपालिका, शिक्षण विभाग इत्यादी संस्था डीएमएफटींनी दिलेले काम स्वतःहून किंवा कंत्राटदारांमार्फत करतात. काम करणाऱ्या संस्थांना निष्पादित झालेल्या कामावर वापरलेल्या खनिजासाठी रॉयल्टी प्रदानाचा आणि डीएमएफटी निधी योगदानाचा पुरावा डीएमओंना सादर करावा लागतो. डीएमओंनी वसूल केलेले डीएमएफटी निधी योगदान डीएमएफटी निधी खात्यात जमा करावे लागते.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की डीएमओ चंद्रपूर, यवतमाळ आणि रायगड यांना या संस्थांकडून ₹ 207.24 कोटी (₹ 155.36 कोटी + ₹ 51.10 कोटी + ₹ 0.78 कोटी) ची रॉयल्टी प्राप्त झाली. तथापि, या संस्थांद्वारा (जसे की सार्वजनिक बांधकाम विभाग, आरोग्य विभाग, पाटबंधारे विभाग, महानगरपालिका, शिक्षण विभाग इत्यादी) 10 टक्के डीएमएफटी निधी योगदान ₹ 20.72 कोटी वसूल केले नव्हते आणि संबंधित डीएमएफटींना पाठवले गेले नाही.

महाराष्ट्र शासनाने लेखापरीक्षण निरीक्षणाचा स्वीकार करताना (डिसेंबर 2024) म्हटले की वसुलीसाठी नोटिसा जारी करण्यात आल्या आहेत आणि सदर

प्रकल्पांमध्ये सर्व डीएमओना डीएमएफटी निधी योगदान जमा करण्यासाठी योग्य निर्देश दिले जातील.

4.3 महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ मर्यादितकडून डीएमएफटी निधी योगदानाची वसुली

महाराष्ट्र शासनाने अधिसूचनेद्वारे (27 मे 2019), नागपूर-मुंबई सुपर कम्युनिकेशन एक्सप्रेसवेच्या निष्पादनासाठी गौण खनिज उत्खननावर 100 टक्के रॉयल्टी सूट दिली. तथापि, 21 जून 2021 रोजी महाराष्ट्र शासनाने दिलेल्या स्पष्टीकरणानुसार, डीएमएफटी निधीमध्ये योगदानाच्या प्रदानातून सूट देण्यात आली नव्हती.

कार्यकारी यंत्रणा म्हणजे महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ मर्यादित (एमएसआरडीसी) ने प्रकल्पासाठी उचललेल्या खनिजांवर ₹ 242.16 कोटी (म्हणजेच ₹ 2,421.56 कोटींच्या सूट दिलेल्या रॉयल्टीच्या 10 टक्के) डीएमएफटी निधी जून 2021 पर्यंत दिला नाही.

महाराष्ट्र शासनाने, वरील स्पष्टीकरणाच्या आधारे, एमएसआरडीसीकडून रॉयल्टीच्या 10 टक्के दराने ₹ 242.16 कोटी रकमेच्या डीएमएफटी निधीची मागणी केली. ही रक्कम अद्याप एमएसआरडीसीकडून वसूल झालेली नाही.

महाराष्ट्र शासनाने लेखापरीक्षण निरीक्षण स्वीकारताना (फेब्रुवारी 2025) म्हटले की, खनिकर्म विभाग हा मुद्दा उपस्थित करेल आणि डीएमएफटी निधीची भरपाई करण्यासाठी महसूल विभाग तसेच एमएसआरडीसीकडे प्रस्ताव पाठवेल.

4.4 लेखापुस्तके, दस्तऐवज आणि अभिलेख्यांचा रखरखाव

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 9(2) आणि नियम 15 मध्ये असे नमूद केले आहे की व्यवस्थाकीय समिति संबंधित भाडेपट्टेधारकांकडून डीएमएफटी निधी वेळेवर जमा करण्याची खात्री करेल आणि डीएमएफटीच्या कारभाराचे खरे आणि निष्पक्ष चित्र दर्शविण्यासाठी डीएमएफटी निधीच्या संदर्भात योग्य लेखापुस्तिका, दस्तऐवज आणि अभिलेखे ठेवेल.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की निवडक पाच डीएमएफटींच्या कोणत्याही नियामक परिषदेनी डीएमएफटी निधीची मागणी आणि संचयन नोंदवही ठेवली नव्हती. नियंत्रण आणि तपासणी यंत्रणेच्या अभावी, डीएमएफटीची मागणी, संचयन आणि वित्तप्रेषण यांची योग्य प्रकारे नोंद ठेवता आणि मेळ घालता आले नाही.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (डिसेंबर 2024), की, भाडेपट्टेधारकांकडून जीआरएएस (शासकीय वेबसाइट) द्वारे प्रदान केले जाते आणि त्यानुसार डीएमएफटी निधी

जमा केला जातो आणि निधी संचयनात कोणतीही कमतरता नव्हती. पुढे, डीएमएफच्या मागणी आणि संचयनावर अंतर्गत नियंत्रण ठेवण्यासाठी, डीएमएफटी निधी ठेव पावती दाखल केल्यानंतरच भाडेपट्टेधारकांना पारगमन पास जारी केले जात असल्याचे सादर करण्यात आले.

उत्तर मान्य नाही कारण महाराष्ट्र शासनाने दिलेल्या आकडेवारीनुसार, दोन्ही प्रमुख आणि गौण खनिजांच्या संदर्भात संचयन केलेल्या रॉयल्टीच्या तुलनेत संचयन केलेल्या निधीमध्ये विसंगती दिसते. या शिवाय, मागणी आणि संचयन नोंदवही नसल्यामुळे प्राप्त होण्याजोगा आणि प्राप्त होणारा निधी जुळत नव्हता.

4.5 डीएमएफटी नागपूरमधील प्रमाणित लेख्यानुसार डीएमएफटी निधीच्या प्राप्तीतील फरक

12 जानेवारी 2015 रोजी किंवा त्यानंतर दिलेल्या खनिकर्म भाडेपट्ट्याच्या बाबतीत खाण आणि खनिजे (विकास आणि नियमन) अधिनियम, 1957 (1957 चा 67) मध्ये विहित केलेल्या रॉयल्टीच्या 10 टक्के दराने आणि 12 जानेवारी 2015 पूर्वी दिलेल्या मोठ्या खनिकर्म भाडेपट्ट्याच्या रॉयल्टीच्या 30 टक्के दराने प्रत्येक खनिकर्म भाडेपट्टेधारकाला डीएमएफटी निधीत योगदान प्रदान करावयाचे होते.

पाच निवडक डीएमएफटींमध्ये डीएमएफटी योगदानाच्या प्राप्तीशी संबंधित अभिलेख्यांची तपासणी करताना, असे लक्षात आले की डीएमएफटींद्वारे दिलेले आकडे आणि प्रमाणित लेख्यांचे आकडे चार डीएमएफटींमध्ये जुळत असले तरी, डीएमएफटी नागपूरमध्ये डीएमएफटी नुसार आणि प्रमाणित लेख्यानुसार 2016-17 ते 2021-22 या कालावधीत **तक्ता 6** मधील तपशीलानुसार, प्राप्तीच्या आकड्यांमध्ये तफावत होती.

तक्ता 6: डीएमएफटी योगदान आणि प्रमाणित लेख्यांच्या आकडेवारीतील फरक

(₹ कोटींमध्ये)

वर्ष	कोळसा	इतर	गौण	एकूण	प्रमाणित लेख्यानुसार	फरक
	डीएमएफटींच्या अभिलेख्यांनुसार					
2016-17	33.39	3.69	6.58	43.66	43.67	(0.01)
2017-18	86.30	2.65	13.47	102.42	101.83	0.59
2018-19	118.91	0.99	24.14	144.04	138.17	5.87
2019-20	137.66	5.11	32.78	175.55	152.20	23.35
2020-21	118.03	3.21	24.60	145.84	136.27	9.57
2021-22	154.51	3.87	27.22	185.60	174.60	11.00
एकूण	**648.80**	**19.52**	**128.79**	**797.11**	**746.74**	**50.37**

(स्त्रोत: डीएमएफटी नागपूरच्या अभिलेख्यांनुसार)

2016-17 ते 2021-22 या कालावधीत, डीएमएफटी अभिलेख्यानुसार मिळालेल्या डीएमएफटी निधी योगदानात आणि डीएमएफटी नागपूरच्या प्रमाणित लेख्यांमध्ये

असलेल्या डीएमएफटी निधीमध्ये ₹ 50.37 कोटींचा फरक असल्याचे लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले. अशाप्रकारे, डीएमएफटी नागपूरने डीएमएफटी निधीचा मेळ न घालता लेखे प्रमाणित केले.

महाराष्ट्र शासनाने उत्तर दिले (फेब्रुवारी 2025) की व्याज उत्पन्न आणि अंमलबजावणी यंत्रणेने परत केलेली रक्कम (मनाई केलेल्या किंवा रद्द केलेल्या अग्रिम धनादेशांमुळे) प्रमाणित लेख्यांमध्ये डीएमएफटी निधी म्हणून गणला जात नव्हता.

लेखापरीक्षणाचे असे मत आहे की लेखे खरे आणि निष्पक्ष दृष्टिकोन देत नाहीत कारण डीएमएफटी निधीवर जमा झालेले व्याज आणि अंमलबजावणी यंत्रणेने डीएमएफटी नागपूरला परत केलेली रक्कम प्रमाणित लेख्यांचा भाग असावी. हे प्रमाणित लेख्यांचा डीएमएफटी नागपूरने लेखापरीक्षणाला दिलेल्या डीएमएफटी लेख्याच्या आकडेवारीशी मेळ घालत नसल्याचे दर्शवते.

4.6 एकात्मिकृत भाडेपट्टा व्यवस्थापन प्रणाली

खनिज विभागाच्या रॉयल्टी संचयनाची मानवी हस्तक्षेपाने करण्यात येणाऱ्या प्रशासकीय प्रक्रियेचे संगणकीकरण करण्यासाठी एकात्मिकृत भाडेपट्टा व्यवस्थापन प्रणाली (आयएलएमएस) विकसित करण्यात आली होती, ज्याचा उद्देश डेटाचा एकच स्रोत आणि अचूक-कार्यक्षम-रिअल-टाइम एमआयएस डेटा निर्माण करणे हा होता. यामुळे रॉयल्टी संचयन आणि इतर सांविधानिक प्राप्तीच्या महसूल निर्मितीमध्ये पारदर्शकता निर्माण होईल.

आयएलएमएसकडून पूर्ण कार्यक्षमता मिळविण्यासाठी आणि रिअल-टाइम एमआयएस अहवाल तयार करण्यासाठी, प्रत्येक मॉड्यूलमध्ये भाडेपट्टेदार, लक्ष्ये उत्पादन, उत्खनन इत्यादींबाबत रिअल-टाइम डेटा अपडेट करणे आवश्यक होते जेणेकरून सांविधानिक प्राप्ती, प्रत्यक्ष प्राप्ती, महसुलाची प्रलंबित प्राप्ती यांचे मूल्यनिर्धारण करता येईल.

लेखापरीक्षणामध्ये निदर्शनास आले की वेस्टर्न कोलफिल्ड्स लिमिटेड (डब्ल्यूसीएल) हा महाराष्ट्र शासनाला सर्वात मोठ्या रॉयल्टी योगदानक करणाऱ्यापैकी एक आहे, परंतु आयएलएमएस मध्ये कोळसा उत्खनन डेटा अपलोड केला गेला नाही. डब्ल्यूसीएल ने सादर केलेल्या डेटानुसार डीएमएफटी निधी हस्तांतरित केला गेला ज्यामुळे एकल स्रोत डेटा तयार करण्याचे उद्दिष्ट नाकारले गेले. विविध प्रसंगी(26 नोव्हेंबर 2014 ते 01 फेब्रुवारी 2021) डीजीएमने सर्व डीएमओंना आणि प्रादेशिक कार्यालयांना आयएलएमएस मध्ये महसूल संचयनाशी संबंधित सर्व व्यवहार समाविष्ट करण्यासाठी रिअल-टाइम डेटा अपलोड करण्याचे

निर्देश दिले होते जे पाळले जात नव्हते. म्हणूनच, निवडक पाच जिल्ह्यांमध्ये प्रमुख खनिजांवरील रॉयल्टीची टक्केवारी म्हणून डीएमएफटी निधीचे संचयन लेखापरीक्षणाद्वारे सत्यापित केले जाऊ शकले नाही.

महाराष्ट्र शासनाने तथ्ये स्वीकारताना (डिसेंबर 2024) नमूद केले की आयएलएमएस अद्ययावत करण्यासाठी एक प्रस्ताव मंजूर करण्यात आला आहे जे आयएलएमएस मॉड्यूल्सची प्रगत आवृत्ती सादर करण्याची खात्री करेल जेणेकरून सर्व खनिकर्मामध्ये दैनंदिन कामकाजात प्रणाली प्रभावीपणे वापरली जाऊ शकेल. तसेच, आयएलएमएसमध्ये डब्ल्यूसीएलच्या कॉन्फिगरेशनसाठी डब्ल्यूसीएलकडे प्रकरण उपस्थित केले जात आहे.

4.7 अपुऱ्या निधी व्यवस्थापनामुळे व्याजाचे नुकसान

27 ऑक्टोबर 2015 च्या आदेशानुसार, महाराष्ट्र शासनाने असे नमूद केले होते की वापरात नसलेला अतिरिक्त निधी राष्ट्रीयकृत बँकांच्या मुदत ठेवींमध्ये गुंतवता येईल. पुढे, उद्योग, ऊर्जा, कामगार आणि खनिकर्म विभाग, महाराष्ट्र शासना चे अतिरिक्त मुख्य सचिव यांनी व्यवस्थाकीय समिति आणि डीएमएफटी च्या नियामक परिषदेच्या मंजुरीनंतर डीएमएफकडे असलेला अतिरिक्त निधी राष्ट्रीयकृत बँकांमधील अल्पकालीन ठेवींमध्ये गुंतवण्याचे निर्देश दिले (26 ऑक्टोबर 2017). नागपूरच्या डीजीएमने देखील डीएमएफकडे असलेला अतिरिक्त निधी राष्ट्रीयकृत बँकांमध्ये मुदत ठेवींच्या स्वरूपात गुंतवण्याचा पुनरुच्चार केला (जून 2020).

निवडक डीएमएफटींच्या प्राप्ती आणि खर्चाच्या समीक्षादरम्यान लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की **परिशिष्ट 4** मधील तपशीलानुसार बचत बँक खात्यात अवाढव्य निधी पडून होता. डीएमएफटींनी, विवेकपूर्ण आर्थिक व्यवस्थापनासाठी, डीएमएफटी चालवण्याच्या दैनंदिन खर्चाच्या वार्षिक आधारे बांधील दायित्वे व प्रकल्पांसाठी आवश्यक असलेला निधी विचारात घेऊन, वर नमूद केलेल्या महाराष्ट्र शासनाच्या आदेशांनुसार अतिरिक्त निधी मुदत ठेवींमध्ये गुंतवू शकले असते.

डीएमएफटी यवतमाळ व डीएमएफटी रायगड वगळता, निवडक डीएमएफटींद्वारा 2016-17 ते 2022-23 या वर्षात संचयन केलेले डीएमएफटी निधी योगदान राष्ट्रीयीकृत बँकांच्या बचत खात्यात जमा केले होते आणि त्यावर वार्षिक सरासरी

तीन टक्के[10] दराने व्याज कमावले होते. मुदत ठेवींमध्ये निधी जमा न करणे हे महाराष्ट्र शासनाच्या निर्देशांचे उल्लंघन आहे.

महाराष्ट्र शासनाने (डिसेंबर 2024) लेखापरीक्षण निरीक्षण मान्य केले आणि म्हटले की अतिरिक्त निधी मुदत ठेवी आणि स्वाइप खात्यांमध्ये ठेवला जाईल.

4.8 डीएमएफटीला खनिज विकास निधीचे हस्तांतरण

महाराष्ट्र शासनाने महाराष्ट्र खनिज विकास (निर्मिती आणि वापर) निधी अधिनियम, 2001 अधिनियमित केला आणि त्याअंतर्गत खनिज विकास निधी (एमडीएफ)[11] मध्ये जमा झालेल्या निधीचा वापर खनिज शोध आणि राज्यातील खनिकर्माशी संबंधित कामांमुळे बाधित झालेल्या क्षेत्रांच्या विकासाकरिता विशेष तरतुदी करण्यासाठी नियम तयार केले आणि राज्य खनिज धोरण 1999 अंतर्गत महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळ मर्यादित (एमएसएमसीएल) ला "शेल यंत्रणा" म्हणून नियुक्त केले.

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम 2016 तयार झाल्यानंतर, महाराष्ट्र शासनाने 2001 चा अधिनियम रद्द केला (जानेवारी 2017) आणि त्यानंतर विकास योजना, उपक्रम संबंधित डीएमएफटींनी राबवायचे होते.

एमडीएफ अंतर्गत महाराष्ट्र शासनाला 1999-2000 ते 2014-2015 या वर्षात संचयन केलेल्या एकूण खनिज महसुलाच्या 10 टक्के रक्कम म्हणून ₹ 1,727.03 कोटी प्राप्त झाले होते, जे खनिज उत्खनन आणि खनिकर्माशी संबंधित कामांमुळे बाधित झालेल्या क्षेत्रांच्या विकासासाठी एमएसएमसीएलकडे हस्तांतरित करावयाचे होते. यापैकी, महाराष्ट्र शासनाने 1999-2000 ते 2018-19 या कालावधीत, एमएसएमसीएलला ₹ 706.67 कोटी वितरित केले. महाराष्ट्र शासनाच्या सप्टेंबर 2016 च्या अधिसूचनेनुसार, उर्वरित रकमेच्या दोन तृतीयांश रक्कम ₹ 1,020.36 कोटी जिल्ह्यांना आणि एक तृतीयांश रक्कम डीजीएम आणि एमएसएमसीएलला वाटप करायची होती. महाराष्ट्र शासनाने (एमडीएफ अंतर्गत) जमा केलेल्या ₹ 1,020.36 कोटींच्या हस्तांतरण आणि वापराचा तपशील लेखापरीक्षणाला दिला नव्हता.

[10] मुदत ठेवी वरील सरासरी व्याजदर म्हणजे सहा टक्के आणि बचत खात्यांचे सरासरी व्याजदर म्हणजे तीन टक्के यातील फरक.

[11] महाराष्ट्र शासनाकडून संचयन होणाऱ्या रॉयल्टीपैकी 10 टक्के रक्कम राखीव ठेवली जाईल आणि ती एमडीएफचा भाग असेल.

डीएमएफटी स्थापन झाल्यानंतर (सप्टेंबर 2016), मंजूर प्रलंबित कामे आणि बांधील दायित्वे (निधी) संबंधित डीएमएफटीकडे हस्तांतरित करणे आवश्यक होते (दिनांक 17 एप्रिल 2018 चे पत्र).

महाराष्ट्र शासनाने एमएसएमसीएलला निर्देश जारी केले (17 एप्रिल 2018), ज्यामध्ये असे म्हटले होते की डीएमएफटी तयार झाल्यावर, मंजूर प्रलंबित कामे आणि बांधील दायित्वे संबंधित डीएमएफटीकडे हस्तांतरित करावयाची होती. या संदर्भात, निवडक पाच पैकी तीन[12] डीएमएफटींमध्ये एमडीएफकडून हस्तांतरित केलेली कामे खालील **तक्ता 7** मध्ये दिली आहेत:

तक्ता 7: एमडीएफ अंतर्गत मंजूर केलेल्या कामांसाठी एमएसएमसीएलकडून परतफेड करावयाचा निधी

डीएमएफटीचे नाव	कामांची एकूण संख्या	अंदाजित किंमत (₹ कोटींमध्ये)	परतफेड करावयाची रक्कम (₹ कोटींमध्ये)
नागपूर	73	29.41	27.74
	29	16.67	16.67
रायगड	32	8.58	3.67
चंद्रपूर	134	75.61	8.77
एकूण	**268**	**130.27**	**56.85**

(स्त्रोत: डीएमएफटींद्वारा दिलेली माहिती)

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की, महाराष्ट्र शासनाने जारी केलेल्या शासन निर्णयानुसार एमएसएमसीएलने एमडीएफ अंतर्गत मंजूर केलेली 268 कामे (ऑगस्ट 2013 ते सप्टेंबर 2016) डीएमएफटीला निधी हस्तांतरित न करता हस्तांतरित केली. डीएमएफटींनी डीएमएफटी निधीतून ₹ 56.85 कोटींची कामे पूर्ण केली, जी अद्याप एमएसएमसीएलकडून वसूल झालेली नाही.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (डिसेंबर 2024) की एमडीएफ अंतर्गत आधीच मंजूर झालेल्या चालू/पूर्ण विकास कामांसाठी निधी उपलब्ध करता येऊ शकला नाही.

शासनाचे हे उत्तर मान्य नाही, कारण एमएसएमसीएलने एमडीएफ अंतर्गत मंजूर केलेली कामे हस्तांतरित केली, परंतु महाराष्ट्र शासनच्या सूचनांनुसार संबंधित डीएमएफटी निधी हस्तांतरित केला नाही.

4.9 आयकर कपातीचे टाळता येण्याजोग्या प्रदान आणि आयकर विवरणपत्रे दाखल न करणे

वित्त मंत्रालय, भारत सरकारच्या दिनांक 10 सप्टेंबर 2021 च्या अधिसूचनेने, डीएमएफटीला आयकर कायदा, 1961 च्या कलम 10 च्या खंड (46) अंतर्गत त्या प्राधिकरणाला उद्भवणाऱ्या विशिष्ट उत्पन्नाच्या संदर्भात प्राधिकरणाचा वर्ग

[12] यवतमाळ आणि भंडारा येथील एमडीएफ अंतर्गत कामे हस्तांतरित करण्यात आली नाहीत.

म्हणून 2017-18 ते 2022-23 या आर्थिक वर्षापासून पूर्वलक्षी प्रभावाने घोषित केले आहे. पुढे, डीएमएफटीला आयकर कायदा, 1961 च्या कलम 139 च्या उपकलम (4क) च्या खंड (ग) च्या तरतुदीनुसार आयकर विवरण दाखल करावे लागेल आणि आयकर कायदा, 1961 च्या कलम 288(2) च्या स्पष्टीकरणातील तरतुदीनुसार लेखापालाने योग्यरित्या सत्यापित केलेला लेखापरीक्षण अहवाल देखील विवरणासह वरील अटी पूर्ण झाल्याचे सनदी लेखापालाच्या प्रमाणपत्रासह दाखल करावा लागेल.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की:

(i) केंद्रीय प्रत्यक्ष कर मंडळाच्या (सीबीडीटी) 04 ऑक्टोबर 2023 च्या अधिसूचनेनुसार, सर्व डीएमएफटींना मुदत ठेवींमधील गुंतवणुकीवरील व्याजावर आयकर प्रदान करण्यास सूट देण्यात आली होती. ही सूट 2022-23 वित्तीय वर्षापासून लागू होती.

पाच निवडक डीएमएफटींच्या नोंदींची परिनिरीक्षण केली असता असे दिसून आले की डीएमएफटी यवतमाळच्या बाबतीत, जरी डीएमएफटीला आयकर प्रदान करण्यापासून सूट देण्यात आली होती तरीही बँकेने 2022-23 (₹ 0.32 कोटी) आणि 2023-24 (₹ 1.61 कोटी) दरम्यान विशेष मुदत ठेवींवर ₹ 1.93 कोटी इतकी स्त्रोतावर कर कपात (टीडीएस) वजा केली. डीएमएफटी यवतमाळने आयकर अधिकाऱ्यांकडून त्यासाठी परतावा मागितला नाही कारण त्यांनी आयकर विवरण (आयटीआर) दाखल केले नव्हते.

(ii) निवडक पाच डीएमएफटींपैकी नागपूर, यवतमाळ आणि रायगड यांनीही 2017-18 ते 2022-23 या कर निर्धारण वर्षापासून आयकर विवरणपत्रे दाखल केली नव्हती.

महाराष्ट्र शासनाने स्वीकारताना (डिसेंबर 2024) असे म्हटले की डीएमएफटी, यवतमाळ काही तांत्रिक अडचणींमुळे 'ट्रस्ट' म्हणून नोंदणीकृत नव्हते आणि आता नोंदणीनंतर त्यांनी आयटीआर दाखल करण्याची आणि परतावा मागण्याची प्रक्रिया सुरू केली आहे. डीएमएफटी नागपूर, यवतमाळ आणि रायगड यांनी आश्वासन दिले की विलंब माफी मिळाल्यानंतर आयकर विवरणपत्रे दाखल केली जातील.

प्रकरण V

योजनेची अंमलबजावणी

प्रकरण V

योजनेची अंमलबजावणी

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 13 नुसार, वार्षिक लेखापरीक्षण योजनानुसार डीएमएफटी निधीचा वापर खनिकर्म किंवा खनिकर्माशी संबंधित कामकाजामुळे बाधित क्षेत्राच्या सर्वांगीण विकासासाठी करावयाचा होता.

- डीएमएफटी निधीचा किमान दोन तृतीयांश भाग प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांसाठी वापरला जाईल आणि;
- जास्तीत जास्त एक तृतीयांश रक्कम अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांसाठी वापरला जाईल.
- पुढे, डीएमएफटी निधीचा किमान 60 टक्के भाग उच्च प्राधान्य क्षेत्रांसाठी वापरला जाईल आणि;
- 40 टक्क्यापर्यंत निधी इतर प्राधान्य क्षेत्रांसाठी राज्य शासनाने विहित केलेल्या पद्धतीने खनिकर्माशी संबंधित कामकाजामुळे बाधित लोक आणि क्षेत्रांच्या हितासाठी आणि फायद्यासाठी वापरला जाईल.

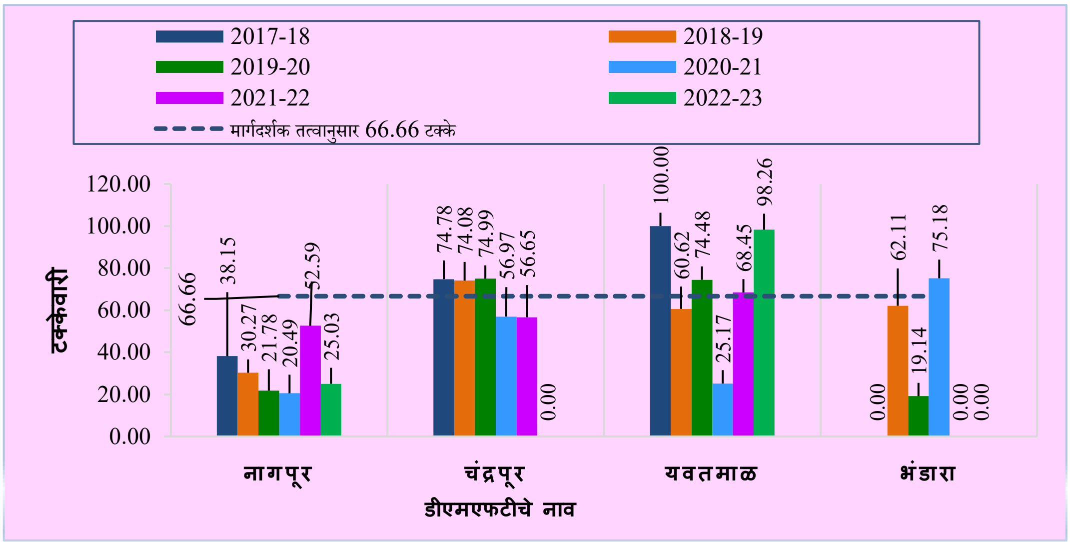
5.1 प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रात निधीचे वाटप

वर नमूद केल्याप्रमाणे, डीएमएफटी निधीचा किमान दोन तृतीयांश भाग प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांसाठी वापरावयाचा होता. निवडक डीएमएफटींमधील प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांमध्ये वापरल्या जाणाऱ्या निधीची माहिती **परिशिष्ट 5** मध्ये दिली आहे. डीएमएफटी रायगडने प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांची ओळख पटवली नव्हती, उर्वरित चार निवडक डीएमएफटीं[13] मधील प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांमध्ये वापरल्या जाणाऱ्या निधीची[14] माहिती खालील **आलेख 4** मध्ये दर्शविली आहे:

[13] डीएमएफटी रायगडने 2017-18 ते 2022-23 या कालावधीत अप्रत्यक्ष बाधित भागात सर्व खर्च केला होता.

[14] निवडक डीएमएफटींकडून खर्च 2017-18 पासून सुरू झाला.

आलेख 4: प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांतर्गत कामांसाठी दिलेली प्रशासकीय मंजूरी

(स्त्रोत: डीएमएफटींद्वारा दिलेली माहिती)

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की:

- योजनेच्या मार्गदर्शक तत्वांनुसार आवश्यक असल्यानुसार सर्व वर्षांमध्ये कोणत्याही डीएमएफटीने प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांत किमान दोन तृतीयांश खर्च केला नाही.
- 2017-18 ते 2022-23 या कालावधीत डीएमएफटी रायगडने अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांत सर्व खर्च केला.
- डीएमएफटी यवतमाळने 2017-18 मध्ये फक्त एकच काम प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रात केले होते; त्यामुळे, त्याची टक्केवारी 100 टक्के आहे.

महाराष्ट्र शासनाने नागपूर आणि रायगडमधील अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांत बहुतांश कामे करण्यात आली होती कारण बहुतेक प्रस्ताव अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांतून प्राप्त झाले होते हे तथ्य मान्य करताना (फेब्रुवारी 2025), असे म्हटले की 2023-24 पासून प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांत कामे केली जात आहेत.

प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांत किमान दोन तृतीयांश खर्चाची विशिष्ट आवश्यकता असलेल्या योजनेच्या मार्गदर्शक तत्वांचे पालन करण्यात आले नाही हे तथ्य कायम आहे.

5.2 उच्च आणि इतर प्राधान्य क्रियाकलापांसाठी निधीचा वापर

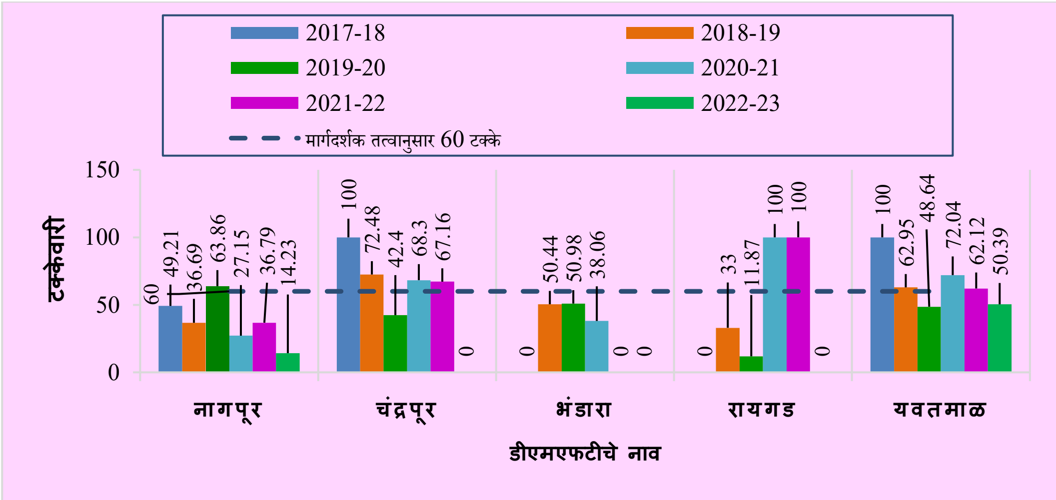
महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 13(3) नुसार, किमान 60 टक्के निधी उच्च प्राधान्य क्रियाकलाप म्हणजेच पिण्याचा पाणी पुरवठा, आरोग्यसेवा, शिक्षण, स्वच्छता, कौशल्य विकास, पर्यावरण संरक्षण आणि महिला, बाल, वृद्ध आणि अपंगांचे कल्याण यांवर वापरावयाचा होता आणि 40 टक्के निधी इतर

प्राधान्य क्रियाकलापांवर म्हणजेच भौतिक पायाभूत सुविधा, सिंचन, ऊर्जा आणि पाणलोट विकास इत्यादीवर वापरावयाचा होता.

2017-18 ते 2022-23 या कालावधीत उच्च प्राधान्य क्रियाकलापांसाठी प्रशासकीय मंजूरी देण्यात आलेल्या कामांची माहिती खालील **आलेख 5** मध्ये दर्शविली आहे:

आलेख 5: उच्च प्राधान्य क्रियाकलापांसाठी कामांना देण्यात आलेली प्रशासकीय मान्यता

(टक्क्यांमध्ये)

(स्रोत: डीएमएफटींद्वारे प्रदान केलेली माहिती)

आलेख 5 वरून असे दिसून येते की कोणत्याही डीएमएफटीने महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 13(3) नुसार पाच वर्षांसाठी किमान 60 टक्के निधी उच्च प्राधान्याच्या कामांवर वापरण्याच्या निकषांचे पालन केले नाही.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (फेब्रुवारी 2025) की नियामक परिषदेकडून मिळालेले प्रस्ताव मंजूर झाले होते आणि जिल्ह्यांना या संदर्भात योजनेच्या तरतुदींचे पालन करण्याचे निर्देश देण्यात आले आहेत.

उच्च प्राधान्य क्रियाकलापांवर किमान 60 टक्के खर्च करण्याच्या योजनेच्या तरतूदीचे पालन करण्यात आले नाही, परिणामी इतर प्राधान्य क्रियाकलापांवर 40 टक्क्यांहून अधिक खर्च झाला अशी उत्तरात पुष्टी केली.

5.3 मंजूर कामांची स्थिती

खनिकर्म आणि खनिकर्मानंतर जिल्ह्यांमधील लोकांच्या पर्यावरण, आरोग्य आणि सामाजिक-आर्थिकतेवर होणारे प्रतिकूल परिणाम कमी/सौम्य करण्यासाठी आणि खनिकर्म क्षेत्रातील बाधित व्यक्तींसाठी दीर्घकालीन शाश्वत उपजीविका सुनिश्चित

करण्यासाठी खनिकर्म बाधित क्षेत्रात आणि खनिकर्मामुळे बाधित झालेल्या लोकांमध्ये विविध विकासात्मक आणि कल्याणकारी प्रकल्प/कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीसाठी संचयित डीएमएफटी निधी योगदानाचा वापर करावयाचा होता.

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियम, 2016 च्या नियम 9(8) मध्ये डीएमएफटीला डीएमएफटी निधीच्या वापराच्या प्रगतीवर लक्ष ठेवण्याची तरतूद आहे. निवडक पाच डीएमएफटीमध्ये, 2017-18 ते 2022-23 दरम्यान मंजूर झालेल्या 12,554 कामांपैकी 7,314 कामे पूर्ण झाली होती, 2,589 कामे प्रगतीपथावर होती, 2,277 कामे निविदा प्रक्रियेत होती आणि 374 कामे रद्द करण्यात आली होती.

पूर्णत्वाच्या विविध टप्प्यांमधील कामांचा तपशील खालील **तक्ता 8** मध्ये दिला आहे:

तक्ता 8: निवडक पाच डीएमएफटींमधील प्रशासकीय मान्यता आणि कामांची स्थिती यांचा तपशील

वर्ष	मंजूर केलेल्या कामांची संख्या	प्रशासकीय मंजूरीची रक्कम (₹ कोटीमध्ये)	कामाची स्थिती			
			पूर्ण झाले	चालू काम	निविदा अंतर्गत	रद्द झाले
1	2	3	4	5	6	7
डीएमएफटी नागपूर						
2017-18	1,377	84.92	1,069	51	250	7
2018-19	1,341	93.87	259	546	536	0
2019-20	378	111.11	157	124	84	13
2020-21	508	187.49	298	62	148	0
2021-22	1,319	311.08	321	199	762	37
2022-23	113	35.90	22	13	78	0
एकूण (a)	**5,036**	**824.37**	**2,126**	**995**	**1,858**	**57**
डीएमएफटी यवतमाळ						
2017-18	1	0.50	1	0	0	0
2018-19	622	124.15	507	106	0	9
2019-20	794	129.02	673	112	0	3
2020-21	24	36.03	17	7	0	0
2021-22	1,457	134.97	129	836	338	160
2022-23	12	5.16	6	4	2	0
एकूण (b)	**2,910**	**429.83**	**1,333**	**1,065**	**340**	**172**
डीएमएफटी चंद्रपूर						
2017-18	199	5.71	198	0	0	1
2018-19	1,053	323.31	989	35	0	29
2019-20	1,269	195.57	1,213	45	0	11
2020-21	665	197.27	373	190	0	102
2021-22	1,100	195.28	785	256	58	1
2022-23	0	0	0	0	0	0
एकूण (c)	**4,286**	**917.14**	**3,558**	**526**	**58**	**144**

डीएमएफटी रायगड						
2017-18	0	0	0	0	0	0
2018-19	24	5.49	24	0	0	0
2019-20	75	6.74	59	0	16	0
2020-21	2	7.59	2	0	0	0
2021-22	5	9.17	1	0	4	0
2022-23	0	0	0	0	0	0
एकूण (d)	**106**	**28.99**	**86**	**0**	**20**	**0**
डीएमएफटी भंडारा						
2017-18	0	0	0	0	0	0
2018-19	148	17.06	147	0	0	1
2019-20	30	7.34	28	1	1	0
2020-21	38	9.05	36	2	0	0
2021-22	0	0	0	0	0	0
2022-23	0	0	0	0	0	0
एकूण (e)	**216**	**33.45**	**211**	**3**	**1**	**1**
एकूण बेरीज (a+b+c +d+e)	**12,554**	**2,233.78**	**7,314**	**2,589**	**2,277**	**374**

(स्रोत: डीएमएफटींद्वारे प्रदान केलेली माहिती)

वरील तक्त्यावरून असे दिसून येते की, जून 2024 च्या लेखापरीक्षण तपासणीमध्ये निदर्शनास आल्याप्रमाणे 2017-18 ते 2021-22 दरम्यान हाती घेतलेले काही प्रकल्प पूर्ण झाले नाहीत. अपूर्ण कामांचा कालावधी तीन वर्ष ते पाच वर्षांपेक्षा जास्त होता. शिवाय, एकूण 18.13 टक्के कामे निविदा प्रक्रियेत होती, त्यापैकी 81.60 टक्के (1,858 कामे) निविदा प्रक्रियेत असलेल्या एकूण कामांपैकी (2,277 कामे) डीएमएफटी नागपूरमध्ये होती. लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की निवडक डीएमएफटी नियमितपणे कामाच्या प्रगतीवर लक्ष ठेवत नव्हते, त्यामुळे कामे पूर्ण झाली नाहीत आणि अंमलबजावणी यंत्रणेद्वारे डीएमएफटी निधीचा वापर केला गेला नाही.

5.4 पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांचे उल्लंघन करुन अपात्र खर्च

ज्या प्रकल्पांमध्ये डीएमएफटी निधीचा खर्च पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांचे अनुपालन करत नव्हता त्यांची माहिती तपशीलवार खाली दिली आहे:

(i) जिल्हाधिकारी कार्यालय परिसरात सौर पॅनेलवरील खर्च

डीएमएफटी, भंडारा यांनी त्यांच्या नियामक परिषदेमध्ये (29 जुलै 2019) जिल्हाधिकारी कार्यालय परिसरात विविध इमारतींच्या छतावर 17 सौर पॅनेल बसवण्याच्या कामासाठी ₹ 0.68 कोटींची रक्कम मंजूर केली. सविस्तर प्रकल्प अहवालात (डीपीआर) असे नमूद केले आहे की 17 सौर पॅनेल बसवल्याने वार्षिक ₹ 14.44 लाख वीज शुल्कात बचत होईल. महाराष्ट्र ऊर्जा विकास संस्थेने

(अंमलबजावणी यंत्रणा) काम पूर्ण झाल्याचे प्रमाणित केले (03 सप्टेंबर 2021) आणि डीएमएफटी, भंडारा यांनी (ऑक्टोबर 2021) ₹ 0.56 कोटींची रक्कम प्रदान केली.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की या कामाची अंमलबजावणी खनिकर्म बाधित व्यक्तीसाठी नव्हती जी पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांचे विचलन करत होती. पुढे, नेट मीटरिंग आणि कमिशनिंगच्या अभावामुळे, सप्टेंबर 2021 पासून आजपर्यंत सौर ऊर्जा निर्माण होऊ शकली नाही आणि डीपीआरमध्ये कल्पना केल्याप्रमाणे वार्षिक ₹ 14.44 लाख वीज शुल्काची बचत होऊ शकली नाही परिणामी ₹ 0.56 कोटी निधी अवरुद्ध झाला.

महाराष्ट्र शासनाने निरीक्षण मान्य करून म्हटले (डिसेंबर 2024) की 17 सौर ऊर्जा प्रणालींपैकी, आठ सौर ऊर्जा प्रणाली कार्यान्वित आहेत आणि उर्वरित नऊ नेट मीटरिंग आणि कमिशनिंग अभावी कार्यान्वित नाहीत.

वस्तुस्थिती तशीच राहिली की पीएमकेकेकेवाय निधी खनिकर्म किंवा खनिकर्माशी संबंधित कामांमुळे बाधित झालेल्या लोकांवर खर्च करावयाचा होता आणि तसेच, उर्वरित नऊ सौर ऊर्जा प्रणाली तीन वर्षांत कार्यान्वित झालेल्या नाहीत.

(ii) दूध पावडर कारखान्याच्या आधुनिकीकरणावरील खर्च

भंडारा जिल्हा दूध उत्पादक सहकारी संघ लिमिटेड, भंडारा यांचे व्यवस्थापकीय संचालक यांनी दूध पावडर कारखान्याच्या आधुनिकीकरणाच्या कामाला मंजुरी देण्यासाठी पशुसंवर्धन, दुग्धविकास, क्रीडा आणि युवा कल्याण विभागाशी संपर्क साधला (20 एप्रिल 2020). पशुसंवर्धन, दुग्धविकास, क्रीडा आणि युवा कल्याण विभागाने डीएमएफटी भंडारा यांना उपलब्ध डीएमएफटी निधीमधून वरील कामाचा विचार करण्याची विनंती केली (21 एप्रिल 2020).

डीएमएफटी भंडारा यांनी त्यांच्या नियामक परिषद बैठकीत (15 मे 2020) सदर कामाला मंजुरी दिली आणि पीएमकेकेकेवायच्या कौशल्य विकास योजनेअंतर्गत दूध पावडर कारखान्याच्या आधुनिकीकरणासाठी ₹ 25 लाख रकमेला प्रशासकीय मान्यता दिली आणि ₹ 25 लाख जारी केले (23 मे 2020). पुढे, जिल्हाधिकारी कार्यालयाने पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्वांनुसार 'उपकरणे खरेदी करणे आणि कारखान्याचे आधुनिकीकरण' समाविष्ट करण्याबाबत आक्षेप घेतला होता (23 मे 2020).

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की मंजुरी देताना जिल्हाधिकाऱ्यांनी आक्षेप घेतल्यानंतरही, सदर काम 'कौशल्य विकास' अंतर्गत समाविष्ट करण्यात आले त्यामुळे सहकारी संस्थेला ₹ 25 लाखांचे अनियमित वितरण झाले.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (डिसेंबर 2024) की जिल्हा दुग्धविकास अधिकाऱ्यांच्या मागणीनुसार 100 टक्के अग्रिम रक्कम देण्यात आली.

वस्तुस्थिती तशीच राहिली की विनिर्दिष्ट काम कौशल्य विकास किंवा योजनेच्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये नमूद केलेल्या इतर कोणत्याही क्रियाकलापांतर्गत येत नाही आणि उपकरणे खरेदी करण्यासाठी आणि कारखान्याच्या आधुनिकीकरणासाठी पीएमकेकेकेवाय निधी जारी केल्यामुळे निधीचे विचलन झाले.

5.5 डीएमएफटी निधीमधून निष्फळ खर्च

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की निधीचे वाटप आणि वापर असूनही, नियोजन, अंमलबजावणी आणि संनियंत्रणातील कमतरतांमुळे अनेक कामांच्या बाबतीत अपेक्षित उद्दिष्टे साध्य झाली नाहीत. अशा प्रकल्पांवर खर्च करण्यात आला जे एकतर अपूर्ण राहिले किंवा कार्यचालन आणि प्रशासकीय त्रुटींमुळे अपेक्षित फायदे देण्यात अयशस्वी झाले.

पीएमकेकेकेवायच्या अंमलबजावणीमध्ये विभागाने केलेल्या निष्फळ खर्चाची उदाहरणे खालील परिच्छेदांमध्ये सचित्र दर्शविली आहेत.

(i) आरओ वॉटर फिल्ट्रेशन युनिट्स निष्क्रिय राहणे

डीएमएफटी, भंडारा यांनी उमरी येथे ₹ 4 लाख खर्चाच्या आरओ वॉटर फिल्ट्रेशन युनिट बसवण्यासाठी प्रशासकीय मान्यता (10 डिसेंबर 2018) दिली. ग्रामीण जल विकास विभाग, भंडारा यांनी (अंमलबजावणी यंत्रणा) ₹ 3.80 लाख खर्च केला आणि 12 जुलै 2019 रोजी काम पूर्ण केले.

संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान, लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की जुलै 2020-21 मध्ये आलेल्या पुरामुळे आरओ वॉटर फिल्ट्रेशन युनिटचे नुकसान झाले. त्यानंतर, सदर आरओ वॉटर फिल्ट्रेशन युनिट पुन्हा सुरू करण्यासाठी आणि ते कार्यरत स्थितीत आणण्यासाठी कोणतेही प्रयत्न केले गेले नव्हते. यामुळे प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्राला अपेक्षित फायदा पोहोचला नाही.

चित्र क्रमांक 5.1: खराब झालेले आरओ वॉटर फिल्ट्रेशन युनिट, दिनांक: 21.02.2024

(ii) नागपूर येथे प्रौढ आणि बालरोग व्हेंटिलेटर कार्यरत नसणे

शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय आणि रुग्णालय, नागपूर (अंमलबजावणी यंत्रणा) यांनी 25 प्रौढ आणि बालरोग व्हेंटिलेटर खरेदी करण्याचा प्रस्ताव मांडला. हा प्रस्ताव ₹ 2.88 कोटी (प्रति व्हेंटिलेटर ₹ 11.54 लाख) या किमतीवर मंजूर करण्यात आला (13 ऑगस्ट 2019).

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले (13 सप्टेंबर 2023) की, 17 जुलै 2023 पासून फेब्रुवारी 2024 पर्यंत 25 प्रौढ आणि बालरोग व्हेंटिलेटरपैकी दोन, ज्यांची किंमत ₹ 0.23 कोटी होती, जे O_2 सेन्सर्सच्या कमतरतेमुळे कार्यरत स्थितीत नव्हते. तसेच, त्यांची हमी 20 जून 2023 रोजी संपली होती.

जरी व्हेंटिलेटर हे जीवनरक्षक उपकरणे असली तरी, अंमलबजावणी यंत्रणेने त्यांची दुरुस्ती केली नव्हती. यावरून हाती घेतलेल्या प्रकल्पांचे अपेक्षित फायदे साध्य करण्यासाठी डीएमएफटीकडून देखरेखीचा अभाव दर्शविला.

(iii) बॅडमिंटन हॉलच्या नूतनीकरणावरील निष्फळ खर्च

डीएमएफटी यवतमाळने जिल्हा क्रीडा संकुल, यवतमाळ येथे स्थित असलेल्या बॅडमिंटन हॉलच्या नूतनीकरणाच्या कामासाठी सार्वजनिक बांधकाम विभाग यवतमाळला (अंमलबजावणी यंत्रणा) प्रशासकीय मान्यता (10 मार्च 2019) दिली. हे काम 10 सप्टेंबर 2019 रोजी ₹ 1.29 कोटी खर्चून पूर्ण केले.

मालमत्तेच्या संयुक्त प्रत्यक्ष पडताळणी दरम्यान, लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की बॅडमिंटन हॉल खराब स्थितीत होता. कराराच्या अटींनुसार, दोष दायित्व कालावधी काम पूर्ण झाल्याच्या तारखेपासून पाच वर्षांसाठी होता. जरी हे काम

9 सप्टेंबर 2024 पर्यंत दोष दायित्व कालावधीत असले तरी, अंमलबजावणी यंत्रणा कंत्राटदारामार्फत दुरुस्तीचे काम करून घेण्यात अयशस्वी ठरली.

चित्र क्रमांक 5.2: बॅडमिंटन हॉलची खराब झालेली स्थिती, दिनांक: 06.02.2024

5.6 डीएमएफटी निधीची अवरुद्धता

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की अप्रभावी देखरेखीमुळे अंमलबजावणी यंत्रणेने निष्पादित केलेल्या अकार्यक्षम आणि अपूर्ण प्रकल्पांमध्ये वाटप केलेला डीएमएफटी निधी वापर न होता किंवा अवरुद्ध राहिला होता.

पीएमकेकेकेवायच्या अंमलबजावणी विभागाद्वारे निधी अवरुद्धतेची काही उदाहरणे खालील परिच्छेदांमध्ये स्पष्ट केली आहेत.

(i) खर्च न केलेल्या रकमेची परतफेड

(a) डीएमएफटी चंद्रपूर, 2020-21 ते 2022-23 या कालावधीत चंद्रपूर येथील शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालयासाठी (अंमलबजावणी यंत्रणा) विविध उपकरणांच्या खरेदीसाठी 12 प्रस्तावांना प्रशासकीय मान्यता दिली आणि ₹ 11.30 कोटी वितरित केले.

अभिलेख्यांच्या लेखापरीक्षण तपासणीत निदर्शनास आले की मंजूर रकमेपैकी ₹ 10.31 कोटी वापरण्यात आले आणि उर्वरित रक्कम ₹ 0.99 कोटी अंमलबजावणी यंत्रणेने परत केले नाही (मे 2024) ज्यामुळे ₹ 0.99 कोटी निधी अवरुद्ध झाला.

(b) डीएमएफटी यवतमाळने, वसंतराव नाईक शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय, यवतमाळ (अंमलबजावणी यंत्रणा) कडून प्रौढ व्हेंटिलेटर, बॅरिएट्रिक लॅप्रोस्कोपी ॲक्सेसरीजसह आणि बॅरिएट्रिक ऑपरेशन टेबल खरेदीसाठी प्राप्त झालेल्या प्रस्तावावर (28 नोव्हेंबर 2018) ₹ 1.88 कोटी प्रशासकीय खर्चाला मान्यता

(19 सप्टेंबर 2019) दिली आणि अंमलबजावणी यंत्रणेला 100 टक्के अग्रिम रक्कम जारी केली (19 सप्टेंबर 2019).

अंमलबजावणी यंत्रणेला मेसर्स हाफकिन बायो-फार्मास्युटिकल्स कॉर्पोरेशन लिमिटेडला (एचबीपीसीएल) वैद्यकीय उपकरणे खरेदी करण्यासाठी कार्यादेश दिले. मेसर्स एचबीपीसीएलने अनुक्रमे ₹ 0.78 कोटी आणि ₹ 0.35 कोटी किमतीचे प्रौढ व्हेंटिलेटर आणि बॅरिएट्रिक ऑपरेशन टेबल खरेदी केले व उर्वरित वस्तू खरेदी केल्या गेल्या नाहीत आणि ₹ 0.75 कोटी रक्कम मेसर्स एचबीपीसीएलकडे विनावापर पडून आहे (नोव्हेंबर 2024).

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की अंमलबजावणी यंत्रणेने डीएमएफटी यवतमाळला न खरेदी केलेल्या वस्तूंसाठी ₹ 0.75 कोटी (₹ 1.88 कोटी - ₹ 0.78 कोटी - ₹ 0.35 कोटी) परत केले नाहीत (नोव्हेंबर 2024).

डीएमएफटी यवतमाळ यांनी अंमलबजावणी यंत्रणेकडून अखर्चित रकमेची मागणी केलेली नाही जे देखरेखीचा अभाव दर्शविते.

महाराष्ट्र शासनाने लेखापरीक्षण निरीक्षण मान्य केले होते (डिसेंबर 2024) आणि म्हटले होते की संबंधित डीएमएफटी जीएमसीकडून व्याजासह वापर न झालेल्या निधीची परतफेड करण्यासाठी सतत पाठपुरावा करत आहे.

(c) डीएमएफटी, नागपूर यांनी सार्वजनिक आरोग्य केंद्रांमधील (पीएचसी) विविध उपकरणांच्या आणि रुग्णवाहिकेंच्या खरेदीसाठी प्रशासकीय मान्यता दिली (13 नोव्हेंबर 2017) आणि जिल्हा परिषद, नागपूर (अंमलबजावणी यंत्रणा) यांना ₹ 4.00 कोटी वितरित करण्यात आले (06 मे 2021).

₹ 4.00 कोटी पैकी, अंमलबजावणी यंत्रणेने प्राथमिक आरोग्य केंद्रातील विविध उपकरणांच्या खरेदीसाठी ₹ 2.28 कोटी आणि 11 रुग्णवाहिका खरेदीसाठी (जून 2021) ₹ 1.41 कोटी खर्च केले. तथापि, उर्वरित ₹ 0.31 कोटी (₹ 4.00 कोटी वजा ₹ 3.69 कोटी) विनावापर राहिले.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की 36 महिन्यांचा (जुलै 2021 ते एप्रिल 2024) विलंबानंतरही ₹ 0.31 कोटी खर्च न केलेली रक्कम डीएमएफटीला परत करण्यात आली नव्हती. यातून अंमलबजावणी यंत्रणेकडून खर्च न झालेल्या रकमेच्या वसुलीवर डीएमएफटीद्वारे देखरेखीचा अभाव दर्शविते.

(ii) एमएसईडीसीएल प्रशिक्षण न दिले गेले

डीएमएफटी यवतमाळने एमएसईडीसीएल (अंमलबजावणी यंत्रणे) द्वारे 300 ग्राम विद्युत व्यवस्थापकांना प्रशिक्षण देण्यासाठी ₹ 0.36 कोटीच्या प्रशासकीय

खर्चाला प्रशासकीय मान्यता देण्यात आली (04 डिसेंबर 2018) आणि अंमलबजावणी यंत्रणेला दोन हप्त्यांमध्ये ₹ 0.18 कोटी (23 जानेवारी 2019 रोजी ₹ 0.04 कोटी आणि 28 मे 2019 रोजी ₹ 0.14 कोटी) जारी करण्यात आले.

प्रत्यक्ष मालमत्तेच्या संयुक्त पडताळणी दरम्यान, लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की मे 2019 पर्यंत ₹ 0.18 कोटी जारी करूनही, पाच वर्षांहून अधिक कालावधी निघून गेल्यानंतरही प्रशिक्षण देण्यात आले नाही (नोव्हेंबर 2024). पुढे, डीएमएफटी न वापरलेल्या रकमेच्या परतफेडीची मागणी करण्यातही अपयशी ठरले. कामाच्या अंमलबजावणीवर संनियंत्रण न ठेवल्याने ₹ 0.18 कोटींचा निष्फळ खर्च झाला.

महाराष्ट्र शासनाने वस्तुस्थिती स्विकारली (डिसेंबर 2024) की कोविड महामारी आणि प्रशासकीय इमारतीच्या चालू असलेल्या बांधकामामुळे प्रशिक्षण देण्यात आले नाही आणि म्हटले की डीएमएफटी यवतमाळने न वापरलेली अग्रिम रक्कम वसूल करण्यासाठी एमएसईडीसीएलकडे प्रकरण उपस्थित केले होते.

तथ्य तसेच राहते की पाच वर्षांहून अधिक काळ निधी अवरुद्ध करण्यात आला होता आणि लेखापरीक्षणाने निदर्शनास आणून दिल्यानंतर (मे 2024) कारवाई सुरू करण्यात आली होती (जून 2024).

(iii) आरओ वॉटर एटीएम स्थापित न होणे, चंद्रपूर

डीएमएफटी चंद्रपूरने आरओ वॉटर एटीएम बसवण्यासाठी प्रशासकीय मान्यता दिली (04 सप्टेंबर 2020) आणि ग्रामीण पाणीपुरवठा विभाग, जिल्हा परिषद, चंद्रपूर (अंमलबजावणी यंत्रणेला) ₹ 11.03 लाख वितरित केले (22 सप्टेंबर 2022).

प्रत्यक्ष मालमत्तेच्या संयुक्त पडताळणी दरम्यान, असे निदर्शनास आले की, अजूनपर्यंत जमीन उपलब्ध नसल्यामुळे आरओ वॉटर एटीएम बसवण्यात आले नव्हते. शिवाय, अभिलेख्यांच्या लेखापरीक्षण तपासणीत, लक्षात आले की अंमलबजावणी यंत्रणेने डीएमएफटी, चंद्रपूर ला न वापरलेली रक्कम परत केली नव्हती. याचा परिणाम लाभार्थ्यांना अपेक्षित लाभ साध्य न होण्यात आणि दोन वर्ष कालावधी निघून गेल्यानंतरही ₹ 11.03 लाख इतका निधी अवरुद्ध होण्यात झाला.

5.7 कामे विलंबाने पूर्ण होणे

लेखापरीक्षणात कामे पूर्ण होण्यास विलंब झाल्याचे निदर्शनास आले, ज्यामुळे प्रकल्पांच्या खर्चाच्या कार्यक्षमतेवर आणि अपेक्षित परिणामांवर प्रतिकूल परिणाम

झाला. अपुरे नियोजन, खरेदी समस्या आणि प्रकल्प व्यवस्थापनातील त्रुटी यासारख्या घटकांमुळे झालेल्या विलंबामुळे योजनेची उद्दिष्टे वेळेवर साध्य होण्यास अडथळा निर्माण झाला.

पीएमकेकेकेवायच्या अंमलबजावणीमध्ये विभागाकडून कामे उशिरा पूर्ण होण्याची उदाहरणे खालील परिच्छेदांमध्ये स्पष्ट केली आहेत.

(i) चंद्रपूर येथील कर्करोग रुग्णालयाच्या बांधकामात विलंब

डीएमएफटी, चंद्रपूर (31 डिसेंबर 2018) यांनी महाराष्ट्र शासनाच्या निर्णयाच्या आधारावर (26 जून 2018) 100 खाटांचे कर्करोग रुग्णालय बांधण्यास मान्यता दिली आणि डीएमएफटी चंद्रपूर, वैद्यकीय शिक्षण आणि संशोधन संचालक, मुंबई (डीएमईआर) आणि टाटा ट्रस्ट यांच्यात त्रिपक्षीय सामंजस्य करार निष्पादित केला (29 ऑक्टोबर 2018). हा प्रकल्प सप्टेंबर 2020 पर्यंत पूर्ण करावयाचा होता, जो नंतर वाढविण्यात आला (सप्टेंबर 2021).

डीएमएफटी, चंद्रपूर यांनी चंद्रपूर कर्करोग सुश्रुषा प्रतिष्ठानला (सीसीसीएफ) ₹ 113 कोटींची एकरकमी अग्रिम रक्कम वितरित केली (31 डिसेंबर 2018). त्यानंतर, अतिरिक्त खर्चासाठी अंमलबजावणी यंत्रणेच्या विनंतीवरून, बेडची क्षमता 100 वरून 140 बेडपर्यंत वाढवण्यासाठी आणि उर्वरित काम करण्यासाठी ₹ 77.35 कोटींचा निधी जारी केला (23 जानेवारी 2024).

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की सप्टेंबर 2021 पर्यंत वाढीव वेळेनुसार काम पूर्ण करायचे असले तरी, नोव्हेंबर 2024 पर्यंत कामाची प्रत्यक्ष पूर्णता 90 टक्के होती. खर्च वाढण्याचे एक कारण म्हणजे कंत्राटदाराकडून काम पूर्ण होण्यास विलंब होता. पुढे, असे निदर्शनास आले की डीएमएफटी चंद्रपूरने नियतकालिक अंतराने कामाचे निरीक्षण न करता 100 टक्के प्रारंभिक अग्रिम रक्कम जारी केली आणि कामाच्या पूर्णतेसाठी निर्दिष्ट टप्प्याशी जोडल्याशिवाय त्यानंतरची अग्रिम रक्कम अंमलबजावणी यंत्रणेला जारी केली. अशाप्रकारे, डिसेंबर 2018 ते जानेवारी 2024 दरम्यान ₹ 190.35 कोटी जारी करूनही इच्छित लाभार्थींना अपेक्षित वैद्यकीय लाभ मिळू शकले नाहीत.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (डिसेंबर 2024) की चंद्रपूर डीएमएफटीने कळवले आहे की रुग्णालयाची क्षमता 140 खाटांपर्यंत वाढवल्यामुळे बांधकामात विलंब झाला होता आणि 90 टक्के काम पूर्ण झाले होते आणि अग्निशमन विभागाकडून ना-हरकत प्रमाणपत्र मिळाल्यानंतर जुलै 2025 पासून ते तात्पुरते सुरू होईल.

हे उत्तर मान्य नाही कारण तथ्य तसेच राहते की रुग्णालय पूर्ण होण्याची सुरुवातीची तारीख सप्टेंबर 2020 होती जी सप्टेंबर 2021 पर्यंत वाढवण्यात

आली होती. तथापि, वितरणाच्या सुरुवातीच्या तारखेपासून (डिसेंबर 2018) सहा वर्षांहून अधिक कालावधी निघून गेल्यानंतरही रुग्णालय अद्याप कार्यरत झालेले नव्हते.

(ii) चंद्रपूर येथे टेस्ला एमआरआय मशीन बसवण्यास विलंब

शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय, चंद्रपूर (अंमलबजावणी यंत्रणा) ने डीएमएफटी चंद्रपूर यांना ₹ 12.47 कोटी किंमतीच्या तीन टेस्ला एमआरआय मशीन खरेदी करण्याचा प्रस्ताव सादर केला (11 जुलै 2018). प्रस्तावात असे नमूद केले होते की ₹ 12.47 कोटी पैकी श्री साई बाबा संस्थान, शिर्डीने ₹ 7.50 कोटी योगदान दिले होते.

डीएमएफटी चंद्रपूरने तीन टेस्ला एमआरआय मशीन खरेदीसाठी उर्वरित ₹ 4.97 कोटी रकमेच्या प्रस्तावाला मंजुरी दिली (29 ऑगस्ट 2018). नंतर, मशीनची अंदाजे किंमत सुधारित करून ₹ 13.20 कोटी (13 ऑगस्ट 2019) आणि त्यानंतर ₹ 15.93 कोटी (07 जून 2022) करण्यात आली. डीएमएफटी चंद्रपूरने अंमलबजावणी यंत्रणेला ₹ 5.70 कोटींचे एकरकमी प्रदान केले (17 डिसेंबर 2019) आणि ₹ 2.73 कोटींचे अतिरिक्त प्रदान केले (15 जून 2022). अंमलबजावणी यंत्रणेने पुढे मेसर्स एचबीपीसीएलला कार्यादेश दिला ज्यांनी मेसर्स फिलिप्स इंडिया लिमिटेडकडून साहित्य खरेदी केले.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की जरी डिसेंबर 2019 मध्ये अग्रिम रक्कम जारी करण्यात आली असली तरी, मेसर्स एचबीपीसीएलने जून 2022 मध्ये मेसर्स फिलिप्स इंडिया लिमिटेडला आदेश दिला आणि अग्रिम रक्कम वाटपाच्या तारखेपासून चार वर्षांपेक्षा जास्त विलंबाने सप्टेंबर 2024 मध्ये उपकरणे स्थापित करण्यात आली.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की, डीएमएफटी चंद्रपूरने प्रशासकीय मान्यता देताना अग्रिम रक्कम जारी करण्याच्या अटी आणि शर्ती, काम पूर्ण करण्याची वेळ आणि उशिरा पूर्ण केल्याबद्दल दंड निर्दिष्ट केला नव्हता. यामुळे कामांच्या अंमलबजावणीला विलंब झाला आणि त्यामुळे 2018 ते 2022 पर्यंत खर्चात ₹ 3.46 कोटींनी वाढ झाली. प्रकल्प पूर्ण होण्याचे निरीक्षण न केल्याने अंमलबजावणी यंत्रणेच्या हातात निधी अवरुद्ध झाला.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (डिसेंबर 2024) की मंजूर कामाचे निष्पादन आणि अंमलबजावणी ही अंमलबजावणी यंत्रणेची जबाबदारी आहे. मंजूर कामांच्या प्रगतीचा आढावा डीएमएफटीकडून नाही तर संबंधित प्राधिकाऱ्यांकडून घेतला जातो. तसेच, मशीन्स खरेदी करण्यात आल्या होत्या परंतु काही पायाभूत सुविधांचे

काम करायचे होते, त्यामुळे या मशीन्स स्थापित करण्यास विलंब झाला. पुढे, महाराष्ट्र शासनाने म्हटले की काम जवळजवळ पूर्ण झाले आहे आणि मशीन्स लवकरच सेवेत येतील.

यावरून अंमलबजावणी यंत्रणेने केलेल्या कामाच्या अंमलबजावणीवर डीएमएफटीकडून देखरेखीचा अभाव दिसून येतो आणि डीएमएफटीने दिलेल्या प्रशासकीय मंजुरीमध्ये काम पूर्ण करण्यासाठी कोणतीही कालमर्यादा निर्दिष्ट केली नव्हती. तीन टेस्ला एमआरआय मशीनच्या स्थापनेची पुढील प्रगती प्रतीक्षित आहे, कारण ती पाच वर्षांहून अधिक काळ प्रलंबित आहे.

(iii) सौर फोटोव्होल्टेइक पॉवर प्लांट प्रकल्प पूर्ण करण्यात विलंब

मुरादपूर, जिल्हा-नागपूर येथील आदिवासी शेतकऱ्यांसाठी, मुरादपूर येथे मृद आणि जलसंधारण विभाग आणि महाराष्ट्र ऊर्जा विकास प्राधिकरण (एमईडीए) द्वारे राबविण्यात येणाऱ्या ₹ 7.18 कोटी खर्चाच्या 270 केडब्ल्यूपी फ्लोटिंग ग्रिड कनेक्टेड सोलर फोटोव्होल्टेइक पॉवर प्लांट बसविण्यास भारत सरकारने मंजूरी दिली.

केंद्र शासनाने मंजूर केलेला निधी उपलब्ध नसल्याने, डीएमएफटी नागपूर च्या मंजुरीनुसार (15 ऑक्टोबर 2018) डीएमएफटी निधीतून ₹ 2.86 कोटी खर्चून एमईडीए (अंमलबजावणी यंत्रणे) द्वारे 270 केडब्ल्यूपी फ्लोटिंग ग्रिड कनेक्टेड सोलर पॅनेल बसविण्याचे काम हाती घेण्यात आले. तथापि, अशा प्रकारची कामे पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये समाविष्ट नव्हती.

अंमलबजावणी यंत्रणेने ₹ 1.84 कोटींचे काम दिले आणि डीएमएफटी नागपूरने ₹ 1.48 कोटींचा निधी दोन हप्त्यांमध्ये (19 ऑक्टोबर 2018 रोजी ₹ 0.29 कोटी आणि 29 जानेवारी 2020 रोजी ₹ 1.19 कोटी) जारी केला. एमईडीएने 20 ऑगस्ट 2019 रोजी पाच वर्षांच्या हमी कालावधीसह सौर पॅनेल बसवले, जे ऑगस्ट 2024 पर्यंत संपणार होते.

पुढे, लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की मृद आणि जलसंधारण विभागाने पंप हाऊसचे बांधकाम पूर्ण केले नाही ज्यामुळे ग्रिड जोडणी पूर्ण होऊ शकली नाही. अशाप्रकारे, डीएमएफटीने वितरित केलेला ₹ 1.48 कोटी इतका निधी पाच वर्षांहून अधिक काळ निष्फळ राहिला.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (डिसेंबर 2024) की फ्लोटिंग ग्रिड कनेक्टेड सोलर पीव्ही पॉवर प्लांट पूर्ण झाला होता (मे 2025) आणि यशस्वीरित्या कार्यरत होता.

महाराष्ट्र शासनाचे उत्तर समर्थनीय नाही कारण तथ्य तसेच राहते की हे काम पाच वर्षांपेक्षा जास्त विलंबाने पूर्ण झाले होते, तोपर्यंत सौर पॅनेलचा हमी कालावधी संपला होता.

प्रकरण VI
संनियंत्रण आणि पर्यवेक्षण

प्रकरण VI

संनियंत्रण आणि पर्यवेक्षण

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016 च्या नियम 6(1) नुसार नियामक परिषदेने डीएमएफटीच्या कामकाजासाठी व्यापक धोरणात्मक चौकट तयार करणे आणि प्रक्रिया मंजूर करणे आणि वेळोवेळी ट्रस्टच्या कामकाजाचा आढावा घेणे आवश्यक होते. नियम 6(3) नुसार ग्रामसभेत राबविल्या जाणाऱ्या विकासात्मक योजनांचे आणि कामांचे सामाजिक लेखापरीक्षण करणे आवश्यक आहे.

नियम 9(5) नुसार व्यवस्थाकीय समितिने वार्षिक कृती आराखडा, मंजूर योजना आणि प्रकल्पांचे पर्यवेक्षण करणे आणि अंमलबजावणी सुनिश्चित करणे आवश्यक होते. नियम 14(5) मध्ये त्रयस्थ पक्ष तपासणीसाठी शुल्कासह विविध खर्च आकारण्यासाठी ट्रस्ट निधीला शुल्क आकारण्याची तरतूद आहे.

खनिकर्म दरम्यान आणि खनिकर्मानंतर जिल्ह्यांमधील लोकांच्या पर्यावरण, आरोग्य आणि सामाजिक-आर्थिकतेवर होणारे प्रतिकूल परिणाम कमी/सौम्य करण्यासाठी आणि खनिकर्म क्षेत्रातील बाधित व्यक्तींसाठी दीर्घकालीन शाश्वत उपजीविका सुनिश्चित करण्यासाठी खनिकर्म बाधित क्षेत्रात आणि खनिकर्मामुळे बाधित झालेल्या लोकांमध्ये विविध विकासात्मक आणि कल्याणकारी प्रकल्प/कार्यक्रमांच्या अंमलबजावणीसाठी संचयित डीएमएफटी निधी योगदानाचा वापर करावयाचा होता.

निवडक पाच डीएमएफटींनी ₹ 3,354.59 कोटींचा डीएमएफटी निधी जमा केला, तथापि, एकूण निधीपैकी 66.59 टक्के निधीसाठी प्रशासकीय मान्यता देण्यात आली होती. पुढे, त्यापैकी 48.18 टक्के निधी अंमलबजावणी यंत्रणेना वितरित करण्यात आला होता. नमुना घेतलेल्या जिल्ह्यांमध्ये पूर्ण झालेल्या प्रकल्पांची टक्केवारी 58.26 होती.

यामुळे योजनेच्या अंमलबजावणीच्या संनियंत्रण आणि पर्यवेक्षणातील एकूण कमतरता अधोरेखित झाल्या, संनियंत्रण आणि पर्यवेक्षणावरील निरीक्षणे खाली चर्चा केली आहेत:

6.1 महाराष्ट्र शासनाद्वारे राज्य स्तरीय संनियंत्रण समिति स्थापन करणे

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016 च्या नियम 4 नुसार, प्रत्येक डीएमएफटी मध्ये जिल्हा स्तरावर नियामक परिषद, व्यवस्थाकीय समिति असतील आणि राज्य स्तरावर एक एसएलएमसी असेल.

योजनेच्या अंमलबजावणीचे पर्यवेक्षण, संनियंत्रण आणि समन्वय साधण्यासाठी, डीएमएफटी निधीचा वापर करण्यासाठी आणि आवश्यक निर्देश आणि मार्गदर्शन देण्यासाठी महाराष्ट्रात एसएलएमसीची स्थापना 21 नोव्हेंबर 2022 रोजी करण्यात आली.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की एसएलएमसीची स्थापना करण्यात पाच वर्षांचा विलंब झाला होता आणि एसएलएमसीची पहिली बैठक 15 सप्टेंबर 2023 रोजी झाली होती ज्यामुळे योजनेच्या अंमलबजावणीवर जसे की निधीचे वाटप न करणे, कामांची अंमलबजावणी, आर्थिक शिस्तीचे पालन आणि महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016 च्या नियम 13(9) नुसार वार्षिक उत्पन्नातून प्रत्येक जिल्ह्यासाठी देणगी निधी तयार करणे यात एकूण संनियंत्रणाचा अभाव दिसून आला आहे.

महाराष्ट्र शासनाद्वारा तथ्ये स्वीकारताना (डिसेंबर 2024), विविध संबंधित विभागांचे मत जाणून घेण्यासाठी घेतलेल्या वेळेमुळे विलंब झाल्याचे कारण मानले गेले.

तथ्य तसेच राहते की महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016, सप्टेंबर 2016 मध्ये तयार करण्यात आली होती तर एसएलएमसीची स्थापना 2022 मध्ये झाली होती, त्यामुळे राज्यात पीएमकेकेकेवाय योजनेच्या अंमलबजावणीवर पर्यवेक्षण आणि संनियंत्रणाचा अभाव होता.

6.2 व्यवस्थापकीय समिति आणि नियामक परिषदेच्या बैठका

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016 च्या नियम 6(1) नुसार नियामक परिषदेने वेळोवेळी ट्रस्टच्या कामकाजाचा आढावा घेणे आवश्यक होते तर महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016 च्या नियम 8 नुसार ट्रस्टचे दैनंदिन कामकाज व्यवस्थाकीय समितिकडे सोपवले होते.

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016 च्या नियम 7 नुसार, नियामक परिषद प्रत्येक त्रैमासिकेत किमान एकदा भेटेल तर नियम 10 नुसार व्यवस्थाकीय समितिने आर्थिक वर्षात किमान चार वेळा भेटणे आवश्यक होते.

निवडक पाच डीएमएफटींच्या व्यवस्थाकीय समिति आणि नियामक परिषद बैठकींमधील तूट **तक्ता 9** मध्ये दिली आहे.

तक्ता 9 : पाच निवडक डीएमएफटींमध्ये व्यवस्थाकीय समितिच्या आणि नियामक परिषदेच्या बैठका

जिल्ह्याचे नाव	व्यवस्थाकीय समितिच्या बैठका			नियामक परिषदेच्या बैठका			
	आयोजित करावयाच्या बैठकांची संख्या	आयोजित केलेल्या बैठकांची संख्या	तूट	आयोजित करावयाच्या बैठकांची संख्या	आयोजित केलेल्या बैठकांची संख्या	तूट	टक्केवारी मध्ये तूट
नागपूर	26	11	15	25	9	16	64
चंद्रपूर	26	6	20	24	6	18	75
यवतमाळ	26	14	12	24	6	18	75
भंडारा	26	3	23	21	4	17	81
रायगड	26	6	20	18	1	17	94
एकूण	**130**	**40**	**90**	**112**	**26**	**86**	

(स्रोत: डीएमएफटींनी दिलेली माहिती)

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की व्यवस्थाकीय समिति आणि नियामक परिषद बैठका वेळेवर न घेतल्यामुळे त्याचा परिणाम वार्षिक कृती आराखडा तयार न होण्यात किंवा विलंबाने तयार होण्यात, डीएमएफटी निधी योगदानाच्या कमी वापरात, डीएमएफटीमध्ये पुरेसे अभिलेखे ठेवण्यात न येणे, वार्षिक लेखा, अर्थसंकल्पाला विलंबाने मान्यता देणे इत्यादींत झाला.

महाराष्ट्र शासनाने तथ्ये स्वीकारली (डिसेंबर 2024) आणि म्हटले की नियामक परिषद आणि व्यवस्थाकीय समितिमध्ये संरचनात्मक बदल झाल्यामुळे आणि कोविड महामारीमुळे आणि संसदीय/राज्य निवडणुकांमुळे नियमित अंतराने बैठका घेण्यात आल्या नव्हत्या.

तथ्य तसेच राहते की डीएमएफटीची स्थापना आणि नियामक परिषदाची स्थापना झाल्यापासून बैठका नियमितपणे घेतल्या गेल्या नाहीत त्यामुळे कामांची अंमलबजावणी संथ होती आणि प्रत्येक डीएमएफटीमध्ये न वापरलेला निधी वाढत होता.

6.3 त्रैमासिक प्रगती अहवाल तयार करणे

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016 च्या नियम 15(7) नुसार, डीएमएफटी मंजूर योजना आणि प्रकल्पांच्या संदर्भात भौतिक आणि वित्तीय दृष्टीने त्रैमासिक प्रगती अहवाल त्रैमास समाप्तीनंतर 45 दिवसांच्या आत जिल्हा परिषद आणि जिल्हा प्रशासनाला त्यांच्या संबंधित वेबसाइटवर प्रकाशित करण्यासाठी त्वरित सादर करण्याकरिता तयार करेल.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की निवडक पाचही डीएमएफटींनी त्रैमासिक प्रगती अहवाल तयार केले नव्हते, ज्यामुळे कामाच्या प्रगतीवर संनियंत्रणाचा अभाव आणि योजनेच्या अंमलबजावणीत पारदर्शकतेचा अभाव होता.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (फेब्रुवारी 2025) की डीएमएफटी चंद्रपूर आणि यवतमाळ यांनी सर्व अंमलबजावणी यंत्रणेच्या मासिक भौतिक आणि वित्तीय प्रगती अहवालांचा आढावा घेतला होता आणि डीएमएफटी नागपूर यांनी मासिक अहवाल राज्य प्राधिकरणाला सादर केले होते आणि अहवाल *dmfindia.mines.gov.in* वेबसाइटवर अपलोड केले होते.

डीएमएफटींनी त्यांच्या संबंधित वेबसाइटवर पुढील सादरीकरण आणि प्रकाशनासाठी त्रैमासिक प्रगती अहवाल तयार केले नव्हते हे तथ्य कायम आहे.

6.4 वार्षिक लेखा तयार करणे

भारत सरकारच्या अधिसूचनेच्या (16 सप्टेंबर 2015) नियम 6 आणि 7 नुसार, डीएमएफटी फंडाच्या खात्यांचे दरवर्षी डीएमएफटीने नियुक्त केलेल्या सनदी लेखापालद्वारे लेखापरीक्षण केले जाईल आणि त्याचा अहवाल वार्षिक अहवालासह सार्वजनिक डोमेनमध्ये ठेवला जाईल.

डीएमएफटी निधी आर्थिक वर्ष संपल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत संबंधित आर्थिक वर्षासाठी त्याच्या क्रियाकलापांचा वार्षिक अहवाल तयार करेल. डीएमएफटीने मंजूरी दिल्याच्या तारखेपासून एक महिन्याच्या आत वार्षिक अहवाल शासनाला सादर करावयाचा होता आणि डीएमएफटींच्या वेबसाइटवर देखील होस्ट करावयाचा होता.

प्रत्येक प्रतिष्ठानचा वार्षिक अहवाल राज्य विधानसभेसमोर मांडला जाणार होता. सनदी लेखापालांची नियुक्ति, वार्षिक लेखा तयार करणे, व्यवस्थाकीय समिति आणि नियामक परिषदेकडून वार्षिक लेखा मंजुरी, सनदी लेखापालाकडून प्रमाणपत्र आणि राज्य विधानसभेत वार्षिक लेखा सादर करणे यांचे तपशील **परिशिष्ट 6** मध्ये दिले आहेत.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की:

- डीएमएफटी रायगडने 2016-17 ते 2022-23 या कालावधीसाठी वार्षिक लेखे तयार केले नव्हते किंवा सनदी लेखापाल नियुक्त केले नव्हते.
- उर्वरित चार निवडक डीएमएफटींच्या बाबतीत सनदी लेखापालांची नियुक्ति करण्यात तीन महिने ते चार वर्षांच्या कालावधीसाठी विलंब झाला.

- डीएमएफटी नागपूरच्या नियामक परिषदेने 2020-21 या वर्षासाठी जवळजवळ दोन वर्षांच्या विलंबाने वार्षिक लेखा मंजूर केला होता. डीएमएफटी नागपूर वगळता उर्वरित चार डीएमएफटींच्या बाबतीत वार्षिक लेखे नियामक परिषदेने मंजूर केले नव्हते.

वार्षिक लेखे वेळेवर तयार न केल्याने राज्य विधिमंडळात सादर करण्यास विलंब झाला आणि परिणामी विविध भागधारकांना आर्थिक वर्षासाठी डीएमएफटी निधीची वित्तीय आणि भौतिक कामगिरी कळवण्यात पारदर्शकतेचा अभाव निर्माण झाला.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (डिसेंबर 2024) की डीएमएफटी चंद्रपूर, नागपूर, भंडारा आणि यवतमाळशी संबंधित 2022-23 पर्यंतचे वार्षिक लेखे विधानसभेत सादर केले होते. डीएमएफटी रायगडमध्ये सनदी लेखापालाच्या नियुक्तीला काही तांत्रिक अडचणी आल्या, तथापि, सनदी लेखापालाच्या नियुक्तीची प्रक्रिया सुरू आहे.

6.5 कामांचे सामाजिक लेखापरीक्षण आणि त्रयस्थ-पक्ष निरीक्षण

महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016 च्या नियम 6(3) आणि नियम 14(5) नुसार, नियामक परिषदेने सामाजिक लेखापरीक्षण आणि त्रयस्थ-पक्ष तपासणी करून योजनेच्या अंमलबजावणीवर संनियंत्रण ठेवायचे होते. यामुळे खनिकर्म बाधित क्षेत्रे आणि लोकांना लाभ मिळण्यासाठी डीएमएफटींचे संनियंत्रण आणि जबाबदारी बळकट होण्यास मदत होते. निवडक पाच डीएमएफटींच्या संदर्भात कामाच्या स्थितीची माहिती खालील **तक्ता 10** मध्ये दिली आहे.

तक्ता 10: निवडक पाच डीएमएफटीमधील मंजूर प्रकल्पां संबधित कामाची स्थिती

डीएमएफटी	प्रशासकीय मान्यता असलेल्या कामांची संख्या	कामाची स्थिती			
		पूर्ण झाले	काम चालू आहे	निविदा प्रक्रियेत	रद्द
नागपूर	5036	2126	995	1858	57
यवतमाळ	2910	1333	1065	340	172
चंद्रपूर	4286	3558	526	58	144
रायगड	106	86	0	20	0
भंडारा	216	211	3	1	1
एकूण	**12,554**	**7,314**	**2,589**	**2,277**	**374**

(स्रोत: डीएमएफटींनी दिलेली माहिती)

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की:

- निवडक पाच डीएमएफटींनी 2017-18 ते 2022-2023 या कालावधीत 12,554 कामांना मंजुरी दिली, त्यापैकी 58.26 टक्के कामे पूर्ण झाली होती

20.62 टक्के कामे प्रगतीपथावर होती आणि 18.14 टक्के कामे तीन वर्षांपासून ते एक वर्षापर्यंत जास्त काळ निविदा प्रक्रियेत होती.

- योजनेच्या उद्दिष्टाच्या पूर्ततेचे मूल्यमापन करण्यासाठी डीएमएफटीने पूर्ण झालेल्या कामांच्या संदर्भात सामाजिक लेखापरीक्षण केले नाही.
- तसेच, त्रयस्थ-पक्ष तपासणी नसल्यामुळे, अपूर्ण कामांच्या प्रगतीचे ठराविक वेळी निरीक्षण केले गेले नव्हते.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (फेब्रुवारी 2025) की 01 सप्टेंबर 2016 च्या शासन निर्णयानुसार, पूर्ण झालेल्या प्रकल्पांच्या सामाजिक लेखापरीक्षणाची कोणतीही तरतूद नाही.

उत्तर मान्य नाही कारण महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली, 2016 च्या नियम 6(3) मध्ये स्पष्टपणे म्हटले आहे की नियामक परिषदेने डीएमएफटी निधीतून हाती घेतलेल्या सर्व विकास योजना आणि कामांचे सामाजिक लेखापरीक्षण करावयाचे होते. तसेच, डीएमएफटीने त्रयस्थ पक्ष तपासणी केली नाही जरी महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावलीच्या नियम 14(5) अंतर्गत त्यासाठी खर्चाची तरतूद होती.

6.6 दिशा समितिकडून पर्यवेक्षण

भारत सरकारने सर्व स्तरातील निवडून आलेल्या प्रतिनिधींमध्ये समन्वय साधण्यासाठी जिल्हा समन्वय आणि संनियंत्रण समितिची स्थापना केली (27 जून 2016), जी आता दिशा[15] म्हणून ओळखली जाते, ज्यांना दर त्रैमासिकेत एकदा बैठक घेणे आवश्यक आहे. खनिकर्म विभाग, महाराष्ट्र शासनाच्या आदेशानुसार (17 फेब्रुवारी 2017) महाराष्ट्र शासनाने (11 मे 2017) पीएमकेकेकेवायला दिशा समितिच्या कक्षेत आणले.

निवडक पाचपैकी तीन डीएमएफटींमध्ये, दिशा समितिच्या बैठका झाल्या नव्हत्या आणि उर्वरित दोन डीएमएफटींमध्ये, 2016-2023 दरम्यान नागपूरसाठी फक्त एक बैठक आणि चंद्रपूरसाठी दोन बैठका झाल्या होत्या.

समितिने टिप्पणी केली की नागपूर जिल्ह्याच्या बाबतीत कमी खर्च झाला होता आणि पीएमकेकेकेवाय अंतर्गत कामांची प्रगती असमाधानकारक होती. लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की दिशा समितिने निदर्शनास आणून

[15] केंद्र सरकार आणि राज्य शासनाद्वारे राबविल्या जाणाऱ्या विविध योजनांच्या समन्वयासाठी भारत सरकारच्या ग्रामीण विकास मंत्रालयाने जिल्हा विकास समन्वय आणि संनियंत्रण समिति (दिशा) स्थापन केली आहे.

दिल्यानंतरही, ₹ 824.37 कोटी किमतीच्या 5,036 कामांपैकी (2017-18 ते 2022-23 दरम्यान देण्यात आलेल्या) केवळ ₹ 574.14 कोटी किमतीची 2,126 कामे पूर्ण झाली होती आणि 995 कामे अजूनही प्रगतीपथावर होती. पुढे, 57 कामे रद्द करण्यात आली आणि 1,858 कामे अद्याप दोन ते सहा वर्षांहून अधिक काळ निविदा प्रक्रियेत होती.

पुढे, चंद्रपूर जिल्ह्याच्या संदर्भात दोन बैठका झाल्या, तरी पीएमकेकेकेवाय अंतर्गत कामाच्या प्रगतीवर चर्चा झाली नव्हती.

अशाप्रकारे, वेळेवर बैठका न घेतल्यामुळे आणि डीएमएफटी चंद्रपूरच्या बैठकांमध्ये पीएमकेकेकेवायची चर्चा न झाल्यामुळे योग्य संनियंत्रणाचा अभाव असल्याने दिशा समितिचे उद्दिष्ट साध्य झाले नव्हते.

महाराष्ट्र शासनाने म्हटले (डिसेंबर 2024) की, डीएमएफटी, नागपूरने अपूर्ण कामे आणि अंमलबजावणी यंत्रणेकडे असलेल्या अखर्चित निधीबाबत जिल्हा ग्रामीण विकास संस्था, नागपूर यांच्या प्रकल्प संचालकांकडे पाठपुरावा करण्याची कार्यवाही सुरू केली होती आणि डीएमएफटी चंद्रपूरने दिशा समितिला भौतिक आणि वित्तीय प्रगतीचा तपशील सादर केला होता, परंतु बैठकीत त्यावर चर्चा झाली नव्हती.

पीएमकेकेकेवायला दिशा समितिच्या कक्षेत आणले असले तरी, दिशा समितिद्वारे पीएमकेकेकेवायबाबत पुरेसे संनियंत्रण आणि पर्यवेक्षण सुनिश्चित केले गेले नव्हते हे तथ्य कायम आहे.

6.7 योजनेच्या अंमलबजावणीत पारदर्शकता राखण्यासाठी डीएमएफटींच्या अधिकृत वेबसाइटचे होस्टिंग

सप्टेंबर 2015 च्या पीएमकेकेकेवाय मार्गदर्शक तत्त्वांच्या खंड 5 नुसार, प्रत्येक डीएमएफटीला योजनेच्या अंमलबजावणीत पारदर्शकता आणण्यासाठी आणि जागरूकता आणण्यासाठी तपशीलवार माहिती असलेली वेबसाइट तयार करणे आणि देखभाल करणे आवश्यक होते.

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की निवडक पाच डीएमएफटींपैकी कोणत्याही डीएमएफटीने जून 2024 पर्यंत कोणतीही वेबसाइट होस्ट केलेली नव्हती ज्यामुळे महाराष्ट्र डीएमएफटी नियमावली 2016 चे उल्लंघन झाले. तथापि, लेखापरीक्षणाने निदर्शनास आणून दिल्यानंतर, नागपूर आणि यवतमाळ या दोन डीएमएफटींनी संबंधित डीएमएफटींची अधिकृत वेबसाइट होस्ट केली आहे.

महाराष्ट्र शासनाने तथ्ये स्वीकारताना (डिसेंबर 2024) असे म्हटले की डीएमएफटी यवतमाळ आणि नागपूरची वेबसाइट विकसित केली गेली आहे

आणि सध्या ती सार्वजनिक डोमेनमध्ये आहे. डीएमएफटी रायगड, भंडारा आणि चंद्रपूरच्या वेबसाइटचा विकास प्रगतीपथावर आहे.

तथ्य तसेच राहते की फक्त डीएमएफटी यवतमाळ आणि नागपूरने वेबसाइट विकसित केली आहे, तथापि, पारदर्शकता सुनिश्चित करण्यासाठी आयोजित केलेल्या नियामक परिषद आणि व्यवस्थाकीय समिति बैठकांचा तपशील, तयार केलेल्या वार्षिक लेखापरीक्षण योजनाचा तपशील, वाटप केलेल्या आणि प्राप्त झालेल्या निधीचे वर्षवार विभाजन, कामांची प्रगती इत्यादी माहिती भागधारकांना सर्व डीएमएफटींच्या वेबसाइटवर पहाण्यासाठी उपलब्ध नव्हती.

निष्कर्ष आणि शिफारशी

निष्कर्ष

पीएमकेकेकेवाय चा उद्देश खनिकर्म क्षेत्रातील बाधित व्यक्तींसाठी दीर्घकालीन शाश्वत उपजीविका सुनिश्चित करून खनिकर्म बाधित भागात विकासात्मक आणि कल्याणकारी प्रकल्प/कार्यक्रम राबवणे, खनिकर्माचा पर्यावरण, आरोग्य आणि कल्याणावर होणारा प्रतिकूल परिणाम कमी करणे/सौम्य करणे हा होता.

महाराष्ट्र शासनाने प्रमुख आणि गौण खनिजांवर प्रदान केलेल्या रॉयल्टीची टक्केवारी म्हणून डीएमएफटी योगदान जमा केले. राज्यात मिळालेले डीएमएफटी निधी योगदान संचयन केलेल्या रॉयल्टीच्या आवश्यक प्रमाणात नव्हते. प्रमुख खनिज आणि गौण खनिज दोन्हीमध्ये जास्त संचयन झाले. तथापि, काही डीएमएफटींमध्ये कमी संचयनाचीही उदाहरणे होती. 2016-17 ते 2022-23 या कालावधीत राज्यात एकूण डीएमएफटी संचयन ₹ 4,624.01 कोटी होते. निवडक पाच डीएमएफटींमध्ये, सप्टेंबर 2016 ते मार्च 2023 या कालावधीत ₹ 3,354.59 कोटी डीएमएफटी योगदान मिळाले आणि त्यापैकी ₹ 1,616.26 कोटी आरोग्यसेवा, पाणीपुरवठा, भौतिक पायाभूत सुविधा इत्यादी क्षेत्रातील प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीसाठी पीएमकेकेकेवाय अंतर्गत विविध अंमलबजावणी यंत्रणांना वितरित करण्यात आले होते, तथापि, उच्च प्राधान्य क्रियाकलापांवर किमान 60 टक्के खर्चाच्या योजनेच्या तरतुदींचे पालन करण्यात आले नव्हते. कोणत्याही निवडक डीएमएफटी ने महाराष्ट्र शासनाच्या सुधारित निकषांनुसार 10 किमी त्रिज्येतील प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे ओळखली नाहीत आणि 5 किमीच्या जुन्या निकषांनुसार काम चालू ठेवले. योजना सुरू झाल्यापासून डीएमएफटीने खनिकर्माशी संबंधित क्रियाकलापांमुळे बाधित व्यक्तींची यादी तयार केली नव्हती.

वार्षिक कृती आराखडा, वार्षिक अर्थसंकल्प तयार करण्यातील अपुरेपणा, नियामक परिषदेच्या सदस्यांच्या नियुक्तीमध्ये विलंब इत्यादींचा योजना अंमलबजावणीवर परिणाम झाला. डीएमएफटी निधी योगदानाचे संचयन न झाल्याची आणि अपुऱ्या निधी व्यवस्थापनामुळे व्याजाचे नुकसान झाल्याची उदाहरणे होती. जमा केलेल्या एकूण निधीपैकी, 48 टक्के निधी निवडक पाच डीएमएफटीमध्ये प्रकल्पांच्या अंमलबजावणीसाठी वितरित करण्यात आला आणि मंजूर केलेल्या एकूण कामांपैकी 58 टक्के प्रकल्प पूर्ण होऊ शकले. अपात्र कामांवर निधी खर्च केल्याची, निधीच्या विचलनाची, निष्फळ खर्चाची आणि डीएमएफटी निधीच्या अवरुद्धतेची उदाहरणे लक्षात आली.

नियामक परिषद बैठका, दिशा समितिच्या बैठकांचे अनियमित आयोजन, सामाजिक-लेखापरीक्षण, त्रयस्थ-पक्ष तपासणी न करणे आणि वार्षिक लेखा तयार करण्यास विलंब होणे संनियंत्रण आणि पर्यवेक्षणाची कमतरता दर्शविते. पाच निवडक डीएमएफटींपैकी कोणत्याही डीएमएफटीने मंजूर योजना आणि प्रकल्पांच्या संदर्भात त्रैमासिक प्रगती अहवाल तयार केले नव्हते. तसेच, पारदर्शकता सुनिश्चित करण्यासाठी आवश्यकतेनुसार वार्षिक अहवाल, लेखापरीक्षण अहवाल प्रकाशित करण्यासाठी बहुतेक डीएमएफटीमध्ये समर्पित वेबसाइट होस्ट केल्या नव्हत्या.

शिफारशी

लेखापरीक्षणामध्ये शिफारस करण्यात आली आहे की शासनाने/विभागाने खालील गोष्टींवर विचार करावा:

- **खनिकर्मामुळे बाधित झालेल्या प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांची तसेच व्यक्तींची यादी तयार करणे आणि ठेवणे.**
- **एकात्मिकृत भाडेपट्टा व्यवस्थापन प्रणाली सारख्या आयटी अनुप्रयोगांद्वारे भाडेपट्टेधारकांकडून देय डीएमएफटी निधी योगदानाच्या वसुलीचे रिअल-टाइम संनियंत्रण अंमलात आणणे.**
- **योजनेच्या मार्गदर्शक तत्त्वांमध्ये नमूद केल्याप्रमाणे प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रात उच्च आणि इतर प्राधान्य क्रियाकलापांवर डीएमएफटीचा वापर करणे.**
- **डीएमएफटी निधीमधून निधी वळवणे, निधी अवरुद्ध करणे तसेच अपात्र आणि निष्फळ खर्च टाळण्यासाठी व्यवस्थापकीय समितिद्वारे व्यवस्थापन आणि नियामक परिषद तसेच राज्य स्तरीय संनियंत्रण समितिचे पर्यवेक्षण बळकट करणे.**
- **निधीच्या कार्यक्षम वापरासाठी वार्षिक कृती योजना, वार्षिक अर्थसंकल्प, त्रैमासिक प्रगती अहवाल, वार्षिक लेखा इत्यादी वेळेवर तयार करण्याचे सुनिश्चित करणे.**

- **योजनेच्या अंमलबजावणीच्या परिणामांचे मूल्यमापन करण्यासाठी त्रयस्थ-पक्ष तपासणी, सामाजिक लेखापरीक्षण करणे आणि वार्षिक अहवाल, लेखापरीक्षण अहवाल, केलेले काम इत्यादी सार्वजनिक डोमेनमध्ये प्रकाशित करून पारदर्शकता सुनिश्चित करणे.**

नागपूर **(दत्तप्रसाद शिरसाट)**
दिनांक: 15 ऑक्टोबर 2025 **महालेखाकार (लेखापरीक्षा-II), महाराष्ट्र**

प्रतिहस्ताक्षरित

नवी दिल्ली **(के. संजय मूर्ती)**
दिनांक: 16 ऑक्टोबर 2025 **भारताचे नियंत्रक व महालेखापरीक्षक**

परिशिष्टे

परिशिष्ट 1
(संदर्भ: परिच्छेद क्र.1.6)
कामगिरी लेखापरीक्षण अंतर्गत तपशीलवार परीक्षणासाठी निवडलेले जिल्हे, ब्लॉक्स आणि ग्रामपंचायती यांची यादी

अ.क्र.	जिल्हा	ब्लॉक्स	ग्रामपंचायती
1	नागपूर	नागपूर शहर	(शून्य ग्रामपंचायती)
		उमरेड	उमरेड
			पाचगाव
			गांगापूर
		हिंगणा	निलडोह
			हिंगणा
			कान्होलीबारा
2	चंद्रपूर	सावली	हिरापूर
			समदाबुज
			सावली
		चंद्रपूर	घुगुस
			चंद्रपूर
			पिपरी
		राजुरा	आर्वी
			वरूर रोड
			नालफाडी
3	भंडारा	भंडारा	भंडारा
			बेला
			बीड
		पवनी	उमरी
			सावरला
			गुडेगाव
		लाखांदूर	ढोलसर
			चारगाव
			मांढळ
4	रायगड	पेण	गागोदे
			कसू
			वाढव
		अलिबाग	खिडकी
			अलिबाग
			आंबेघर
		मांडगाव	निजामपूर
			चिंचवली
			नांदवी
5	यवतमाळ	वणी	गणेशपूर
			नेरड
			निलापूर
		यवतमाळ	यवतमाळ शहर
			वडगाव
			तळेगाव
		झरी जामनी	झरी
			पांढरवाणी
			मांगली

परिशिष्ट 2

(संदर्भ: परिच्छेद क्र.2.5)

प्रमुख खनिजांसाठी संचयन करावयाच्या डीएमएफटी निधीच्या तुलनेत संचयन केलेला डीएमएफटी निधी

(₹ कोटीमध्ये)

अ. क्र.	जिल्हा	2016-17					2017-18					2018-19					2019-20				
		रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक
1	नागपूर	216.71	65.01	37.08	27.93	42.96	311.02	93.31	88.95	4.36	4.67	426.41	127.92	119.90	8.02	6.27	459.37	137.81	142.77	-	0
2	भंडारा	9.09	2.73	7.81	-	0	16.81	5.04	3.44	1.60	31.75	22.36	6.71	5.99	0.72	10.73	23.04	6.91	7.18	-	0
3	गोंदिया	0.25	0.08	0.08	0	0	0.40	0.12	0.12	0	0	0.87	0.26	0.26	0	0	0.58	0.17	0.17	0	0
4	चंद्रपूर	2.32	0.70	77.58	-	0	5.52	1.66	173.92	-	0	6.08	1.82	183.84	-	0	5.92	1.78	175.89	-	0
5	गडचिरोली	36.17	10.85	0.36	10.49	96.68	5.54	1.66	1.71	-	0	6.03	1.81	1.57	0.24	13.26	0.50	0.15	0	0.15	100
6	यवतमाळ	211.21	63.35	50.39	12.96	20.46	248.41	74.52	70.54	3.98	5.34	256.36	76.91	87.12	-	0	259.90	77.97	86.30	-	0
7	रत्नागिरी	1.53	0.46	1.54	-	0	1.85	0.56	0.95	-	0	53.64	16.09	0.13	15.96	99.19	2.59	0.78	0.76	0.02	2.56
8	सिंधुदुर्ग	15.31	4.59	54.68	-	0	8.64	2.59	2.55	0.04	1.54	14.06	4.22	0	4.22	100	15.52	4.66	0	4.66	100
9	कोल्हापूर	16.85	5.06	11.81	-	0	17.84	5.35	3.52	1.83	34.21	14.99	4.50	2.61	1.89	42.00	4.14	1.24	0.62	0.62	50
10	रायगड	0.31	0.09	0.89	-	0	0.14	0.04	0.16	-	0	0.13	0.04	0.07	-	0	0.28	0.08	0.08	0	0
	एकूण	**509.75**	**152.92**	**192.22**	**51.38**		**616.17**	**184.85**	**345.86**	**11.81**		**800.93**	**240.28**	**401.49**	**31.05**		**771.84**	**231.55**	**413.77**	**5.45**	

अ. क्र.	जिल्हा	2020-21					2021-22					2022-23				
		रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक
1	नागपूर	398.02	119.41	121.24	-	0	530.66	159.20	158.39	0.81	0.51	588.04	176.41	176.06	0.35	0.20
2	भंडारा	21.20	6.36	6.43	-	0	30.93	9.28	9.2	0.08	0.86	26.12	7.83	7.46	0.37	4.73
3	गोंदिया	0.10	0.03	0.03	0	0	0.55	0.16	0.17	-	0	0.40	0.12	0.12	0	0.00
4	चंद्रपूर	5.93	1.78	169.27	-	0	8.62	2.59	255.12	-	0	9.22	2.77	276.13	-	0
5	गडचिरोली	0.18	0.05	0	0.05	100	55.67	16.70	16.31	0.39	2.34	354.98	106.49	102.80	3.69	3.47
6	यवतमाळ	27.38	8.21	71.77	-	0	453.80	136.14	71.76	64.38	47.29	524.07	157.23	111.38	45.85	29.16
7	रत्नागिरी	3.80	1.14	1.12	0.02	1.84	2.78	0.83	0.82	0.01	1.20	6.32	1.90	1.61	0.29	15.26
8	सिंधुदुर्ग	22.27	6.68	0	6.68	100	16.14	4.84	0	4.84	100	17.15	5.14	0	5.14	100.00
9	कोल्हापूर	3.10	0.93	0.32	0.61	66.15	4.21	1.26	0.53	0.73	57.94	4.29	1.29	1.53	-	0.00
10	रायगड	0.38	0.12	0.16	-	0	0.99	0.30	0.27	0.03	10	2.70	0.81	0.57	0.24	29.63
	एकूण	**482.36**	**144.71**	**370.34**	**7.36**		**1104.35**	**331.30**	**512.57**	**71.27**		**1533.29**	**459.99**	**677.66**	**55.93**	

परिशिष्ट 3

(संदर्भ: परिच्छेद क्र.2.5)

गौण खनिजांसाठी संचयन केलेल्या डीएमएफटी निधीच्या तुलनेत संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी

(₹ कोटीमध्ये)

अ. क्र.	जिल्हा	2016-17					2017-18					2018-19					2019-20				
		रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक
1	मुंबई (उप)	--		--			--		--			--		--			--		--		
2	ठाणे	111.15	11.12	3.62	7.50	67.45	96.53	9.65	0.99	8.66	89.74	93.53	9.353	15.05	-	0	108.17	10.82	8.99	1.83	16.91
3	पालघर	0	0	0	0			0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	रायगड	62.80	6.28	4.41	1.87	29.78	130.69	13.07	10.76	2.31	17.67	155.92	15.59	16.35	-	0	127.33	12.73	10.97	1.76	13.83
5	रत्नागिरी	24.81	2.48	1.60	0.88	35.48	41.32	4.13	2.62	1.51	36.56	72.20	7.22	5.80	1.42	19.67	25.95	2.60	1.33	1.27	48.85
6	सिंधुदुर्ग	15.31	1.53	4.68	-		8.64	0.87	2.55	-	0	14.06	1.41	4.22	-	0	16.07	1.61	4.82	-	0
7	नाशिक	75.19	7.52	0.53	6.99	92.95	64.75	6.48	1.67	4.81	74.23	77.66	7.77	0.96	6.81	87.64	92.24	9.22	4.94	4.28	46.42
8	धुळे	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0		0	0	0	0	0
9	नंदुरबार	15.06	1.51	1.13	0.38	25.17	20.25	2.02	0.19	1.83	90.59	22.78	2.28	0.37	1.91	83.77	26.06	2.61	0.31	2.30	88.12
10	जळगाव	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0		0	0	0	0	0
11	अहमदनगर	78.71	7.87	0.45	7.42	94.28	76.23	7.62	0.32	7.30	95.80	94.65	9.46	2.23	7.23	76.43	93.22	9.32	0.91	8.41	90.24
12	पुणे	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0		0	0	0	0	0
13	सातारा	61.65	6.17	0.87	5.30	85.90	50.45	5.05	0.96	4.09	80.99	64.66	6.47	2.52	3.95	61.05	50.09	5.01	1.93	3.08	61.48
14	सांगली	46.95	4.69	0.58	4.11	87.63	35.33	3.54	1.02	2.52	71.19	61.10	6.11	2.69	3.42	55.97	55.75	5.58	2.42	3.16	56.63
15	सोलापूर	174.17	17.42	2.36	15.06	86.45	83.95	8.39	1.92	6.47	77.12	78.64	7.85	4.06	3.79	48.28	109.56	10.95	9.41	1.54	14.06
16	कोल्हापूर	41.25	4.13	0.62	3.51	84.99	21.57	2.16	0.64	1.52	70.37	37.15	3.72	1.29	2.43	65.32	40.48	4.05	2.17	1.88	46.42
17	औरंगाबाद	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	जालना	0	0	0.35	-		41.12	4.12	1.34	2.78	67.48	41.04	4.10	2.03	2.07	50.49	49.27	4.93	1.70	3.23	65.52
19	परभणी	19.77	1.98	0.92	1.06	53.54	0	0	2.10	-	0	52.26	5.23	1.69	3.54	67.69	34.09	3.41	3.00	0.41	12.02
20	हिंगोली	15.66	1.57	0.07	1.5	95.54	22.23	2.22	0.29	1.93	86.94	24.40	2.44	0.89	1.55	63.52	28.74	2.87	1.31	1.56	54.36
21	बीड	0	0	0.22	-		75.67	7.57	4.96	2.61	34.48	4.77	0.48	66.80	-	0	2.43	0.24	102.74	-	0
22	नांदेड	70.37	7.04	0.76	6.28	89.20	89.40	8.94	2.16	6.78	75.84	90.40	9.04	4.98	4.06	44.91	87.00	8.70	6.00	2.70	31.03
23	उस्मानाबाद	42.40	4.24	54.70	-		7.72	0.77	53.93	-	0	3.72	0.37	54.18	-	0	2.53	0.25	44.33	-	0
24	लातूर	11.58	1.16	0.18	0.98	84.48	30.74	3.07	1.03	2.04	66.45	33.90	3.39	1.99	1.40	41.30	39.38	3.94	2.97	0.97	24.62
25	अमरावती	74.94	7.49	1.04	6.45	86.11	71.90	7.19	3.62	3.57	49.65	0.77	0.08	5.02	-	0	67.28	6.73	5.68	1.05	15.60
26	बुलढाणा	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27	अकोला	28.17	2.82	0.74	2.08	73.76	45.02	4.50	3.02	1.48	32.89	61.32	6.13	3.19	2.94	47.96	58.33	5.82	7.45	-	0
28	वाशिम	18.70	1.87	0.27	1.60	85.56	19.30	1.93	0.72	1.21	62.69	24.69	2.47	1.98	0.49	19.84	31.68	3.17	2.21	0.96	30.28
29	यवतमाळ	37.54	3.75	3.40	0.35	9.33	59.15	5.91	2.95	2.96	50.08	67.55	6.75	3.00	3.75	55.56	82.19	8.22	2.93	5.29	64.36
30	नागपूर	93.86	9.39	6.58	2.81	29.93	135.13	13.51	13.47	0.04	0.30	150.68	15.07	24.14	-	0	139.84	13.98	32.78	-	0
31	वर्धा	39.55	3.95	0.83	3.12	78.99	0.47	0.05	1.87	-	0	57.64	5.76	3.28	2.48	43.06	73.23	7.32	4.51	2.81	38.39
32	भंडारा	48.45	4.85	2.20	2.65	54.64	78.73	7.87	2.52	5.35	67.98	72.48	7.25	3.26	3.99	55.03	36.32	3.63	3.20	0.43	11.85
33	गोंदिया	7.11	0.71	0.71	0	0	11.38	1.14	1.14	0	0	1.05	0.10	2.03	-	0	24.76	2.48	34.18	-	
34	चंद्रपूर	74.31	7.43	0.83	6.60	88.83	71.73	7.17	2.10	5.07	70.71	69.76	6.98	2.82	4.16	59.60	52.86	5.29	3.90	1.39	26.28
35	गडचिरोली	48.84	4.88	1.49	3.39	69.47	53.22	5.32	2.10	3.22	60.53	37.56	3.76	2.86	0.90	23.94	47.45	4.75	3.35	1.40	29.47
	एकूण	**1338.30**	**133.85**	**96.14**	**91.89**		**1442.62**	**144.26**	**122.96**	**80.06**		**1566.34**	**156.63**	**239.68**	**62.29**		**1602.30**	**160.23**	**310.44**	**51.71**	

अ. क्र.	जिल्हा	2020-21					2021-22					2022-23				
		रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक	रॉयल्टी	लेखापरीक्षा नुसार संचयन करावयाचा डीएमएफटी निधी	संचयन केलेला डीएमएफटी निधी	फरक	टक्केवारीत फरक
1	मुंबई (उप)	--		--			--		--			--		--		
2	ठाणे	99.44	9.94	7.42	2.52	25.35	138.79	13.88	12.20	1.68	12.10	167.28	16.73	13.92	2.81	16.80
3	पालघर	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	रायगड	111.50	11.15	11.35	-	0	157.42	15.74	13.32	2.42	15.37	190.61	19.06	17.37	1.69	8.87
5	रत्नागिरी	30.95	3.10	1.68	1.42	45.81	33.09	3.31	1.90	1.41	42.60	74.56	7.46	4.39	3.07	41.15
6	सिंधुदुर्ग	21.55	2.15	6.04	-	0	21.00	2.10	4.41	-	0	18.46	1.85	5.32	-	0
7	नाशिक	118.78	11.88	6.07	5.81	48.91	143.10	14.31	9.99	4.32	30.19	163.31	16.33	11.50	4.83	29.58
8	धुळे	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	नंदुरबार	27.84	2.78	0.85	1.93	69.42	35.20	3.52	6.37	-	0	21.06	2.11	0.95	1.16	54.98
10	जळगाव	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	अहमदनगर	101.54	10.15	1.25	8.90	87.68	1.16	0.12	1.76	-	0	115.36	11.54	4.81	6.73	58.32
12	पुणे	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	सातारा	0.59	0.06	2.40	-	0	61.72	6.17	2.44	3.73	60.45	66.32	6.63	4.55	2.08	31.37
14	सांगली	72.40	7.24	3.85	3.39	46.82	63.61	6.36	4.01	2.35	36.95	55.87	5.59	3.56	2.03	36.31
15	सोलापूर	85.53	8.55	4.15	4.40	51.46	113.59	11.36	3.71	7.65	67.34	59.35	5.93	1.33	4.60	77.57
16	कोल्हापूर	89.10	8.91	2.18	6.73	75.53	59.93	5.99	3.28	2.71	45.24	61.82	6.17	3.06	3.11	50.40
17	औरंगाबाद	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	जालना	66.09	6.61	1.92	4.69	70.95	75.88	7.59	1.49	6.1	80.37	44.61	4.46	1.39	3.07	68.83
19	परभणी	44.59	4.46	3.30	1.16	26.00	57.12	5.71	0.33	5.38	94.22	28.54	2.85	2.64	0.21	7.37
20	हिंगोली	36.48	3.65	2.67	0.98	26.85	66.54	6.65	2.67	3.98	59.85	29.66	2.97	4.43	-	0
21	बीड	3.15	0.32	77.39	-	0	0.62	0.06	88.63	-	0	0.85	0.09	88.64	-	0
22	नांदेड	95.29	9.53	4.47	5.06	53.10	142.44	14.24	7.16	7.08	49.72	94.63	9.46	1.19	8.27	87.42
23	उस्मानाबाद	2.01	0.20	31.23	-	0	0.85	0.09	35.91	-	0	1.18	0.12	42.28	-	0
24	लातूर	45.77	4.57	3.36	1.21	26.48	34.57	3.47	4.83	-	0	33.97	3.40	5.80	-	0
25	अमरावती	76.03	7.60	4.76	2.84	37.37	74.91	7.49	5.88	1.61	21.50	58.78	5.87	3.99	1.88	32.03
26	बुलढाणा	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27	अकोला	47.02	4.70	39.49	-	0	76.31	7.63	8.22	-	0	911.93	91.19	73.17	18.02	19.76
28	वाशिम	37.46	3.75	1.15	2.60	69.33	39.61	3.96	0.47	3.49	88.13	39.28	3.93	0.88	3.05	77.61
29	यवतमाळ	118.25	11.83	17.07	-	0	111.33	11.13	4.42	6.71	60.29	109.45	10.95	6.61	4.34	39.63
30	नागपूर	183.99	18.40	24.60	-	0	161.68	16.17	27.22	-	0	154.15	15.42	49.97	-	0
31	वर्धा	63.37	6.34	3.64	2.70	42.59	43.79	4.38	3.17	1.21	27.63	46.88	4.69	2.66	2.03	43.28
32	भंडारा	67.95	6.80	8.01	-	0	20.63	2.06	3.33	-	0	31.37	3.14	1.43	1.71	54.46
33	गोंदिया	3.42	0.34	28.23	-	0	2.82	0.28	0	0.28	100	2.43	0.24	0	0.24	100
34	चंद्रपूर	76.69	7.67	7.00	0.67	8.74	97.70	9.77	5.21	4.56	46.67	86.83	8.68	3.17	5.51	63.48
35	गडचिरोली	29.71	2.97	4.31	-	0	22.43	2.24	3.06	-	0	24.74	2.47	6.64	-	0
एकूण		**1756.49**	**175.65**	**309.84**	**57.01**		**1857.84**	**185.78**	**265.39**	**66.67**		**2693.28**	**269.33**	**365.65**	**80.44**	

परिशिष्ट 4

(संदर्भ: परिच्छेद क्र.4.7)

पाच डीएमएफटी संबंधित बचत बँक खात्यामध्ये विना-विनीयोग असलेल्या निधीचा तपशील

(₹ कोटींमध्ये)

वर्ष	प्रारंभिक शिल्लक (बँक विवारणांनुसार)	प्राप्ती			खर्च			रोकड वही/बँक विवरणांनुसार शिल्लक (मार्च अखेर)	मुदत ठेवीमध्ये गुंतवलेली
		डीएमएफटी पासून	इतर प्राप्ती	एकूण	अंमलबजावणी यंत्रणांना वितरित केलेले	इतर खर्च	एकूण		
जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्ट, नागपूर									
2016-17	0.00	43.67	0.00	43.67	0.00	0.00	0.00	43.67	0
2017-18	43.67	101.83	3.08	104.91	26.21	0.01	26.22	122.35	0
2018-19	122.35	138.17	5.79	143.96	56.91	0.36	57.27	209.04	0
2019-20	209.04	152.20	9.09	161.29	83.85	0.19	84.04	286.29	0
2020-21	286.29	136.27	10.26	146.53	158.76	0.33	159.09	273.73	0
2021-22	273.73	174.60	13.37	187.97	171.30	0.76	172.06	289.64	0
2022-23	289.64	208.63	35.89	244.52	77.10	0.55	77.65	456.51	0
जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्ट, चंद्रपूर									
2016-17	0	78.41	0	78.41	0	0	0	78.41	0
2017-18	78.41	176.02	2.14	178.16	3.51	0	3.51	253.06	0
2018-19	253.06	186.65	11.72	198.37	168.69	1.63	170.32	281.11	0
2019-20	281.11	179.79	28.84	208.63	99.68	1.3	100.98	388.76	0
2020-21	388.76	176.27	13.99	190.26	153.91	4.42	158.33	420.69	0
2021-22	420.69	260.33	16.59	276.92	185.34	1.39	186.73	510.88	0
2022-23	510.88	279.3	18.72	298.02	101.12	1.85	102.97	705.93	0
जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्ट, भंडारा									
2016-17	0	8.04	0	8.04	0	0	0	8.04	0
2017-18	8.04	7.34	1.31	8.65	0.05	0	0.05	15.46	0
2018-19	15.46	7.05	0.73	7.78	3.92	0.01	3.93	19.3	0
2019-20	19.3	0.53	0.65	1.18	0.17	0.06	0.23	20.48	0
2020-21	20.48	13.89	0.58	14.47	6.55	0.09	6.64	28.31	0
2021-22	28.31	12.12	0.82	12.94	7.89	0.14	8.03	33.21	0
2022-23	33.21	9.67	0.45	10.12	2.87	0.16	3.03	40.36	0
जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्ट, रायगड									
2016-17	0	5.3	0	5.3	0	0	0	5.3	0
2017-18	5.3	10.93	0	10.93	0	0	0	16.23	0
2018-19	16.23	16.42	0	16.42	1.73	0.19	1.92	30.73	0
2019-20	30.73	11.05	0	11.05	5.11	0	5.11	36.67	0
2020-21	36.67	11.52	0	11.52	8.2	0	8.2	39.98	21
2021-22	39.98	13.59	0	13.59	3.07	0	3.07	50.5	10
2022-23	50.5	17.94	0	17.94	0.7	0.01	0.72	67.72	10
जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्ट, यवतमाळ									
2016-17	53.79	53.79	0	53.79	0	0	0	53.78	0
2017-18	53.78	73.49	0.98	74.47	0.5	0	0.5	127.75	0
2018-19	127.75	90.12	4.62	94.74	43.37	0.27	43.64	178.84	0
2019-20	178.84	89.23	9.03	98.26	104.52	0.45	104.96	172.15	0
2020-21	172.15	88.84	5.37	94.21	33.42	0.11	33.53	232.82	0
2021-22	232.82	145.68	7.15	152.83	44.58	0.02	44.6	341.05	0
2022-23	341.05	160.74	14	174.74	63.22	0.4	63.62	282.18	170

परिशिष्ट 5

(संदर्भ: परिच्छेद क्र.5.1)

पाच निवडक डीएमएफटीमध्ये प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रांसाठी वाटप केलेल्या निधीचा तपशील

(₹ कोटींमध्ये)

जिल्हा	वर्ष	2017-18		2018-19		2019-20		2020-21		2021-22		2022-23	
	तपशील	वाटप केलेला प्रत्यक्ष निधी	टक्क्यामध्ये	वाटप केलेला प्रत्यक्ष निधी	टक्क्यामध्ये	वाटप केलेला प्रत्यक्ष निधी	टक्क्यामध्ये	वाटप केलेला प्रत्यक्ष निधी	टक्क्यामध्ये	वाटप केलेला प्रत्यक्ष निधी	टक्क्यामध्ये	वाटप केलेला प्रत्यक्ष निधी	टक्क्यामध्ये
नागपूर	प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	32.09	38.15	28.41	30.27	24.20	21.78	38.42	20.49	163.60	52.59	8.99	25.03
	अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	52.02	61.85	65.46	69.73	86.90	78.22	149.07	79.51	147.48	47.41	26.92	74.97
चंद्रपूर	प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	4.27	74.78	239.50	74.08	146.66	74.99	112.38	56.97	110.62	56.65	0	0
	अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	1.44	25.22	83.81	25.92	48.91	25.01	84.89	43.03	84.66	43.35	0	0
भंडारा	प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	0	0	10.59	62.11	1.07	19.14	3.18	75.18	0	0	0	0
	अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	0	0	6.46	37.89	4.52	80.86	1.05	24.82	0	0	0	0
रायगड	प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	0	0	5.50	100	6.74	100	7.60	100	9.17	100	0	0
यवतमाळ	प्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	0.50	100	75.26	60.62	96.10	74.48	9.07	25.17	92.39	68.45	5.07	98.26
	अप्रत्यक्ष बाधित क्षेत्रे	0	0	48.89	39.38	32.92	25.52	26.97	74.83	42.59	31.55	0.09	1.74

परिशिष्ट 6

(संदर्भ: परिच्छेद क्र.6.4)

तयार केलेल्या आणि राज्य विधिमंडळासमोर सादर केलेल्या वार्षिक लेख्यांचा तपशील

वर्ष	नियामक परिषदेद्वारा मान्य नियत तारीख	नियामक परिषदेद्वारा मान्यतेची तारीख	लेखापरीक्षित लेखे सनदी लेखापालने प्रमाणित केल्याची तारीख	राज्य शासनाला वार्षिक लेखे पाठविल्याची तारीख	राज्य विधानमंडळाला वार्षिक लेखे सादर केल्याची तारीख
डीएमएफटी नागपूरचा वार्षिक लेखा अहवाल					
2016-17	30.06.2017	मान्यता नाही	10.10.2019	17.03.2023	17.03.2023
2017-18	30.06.2018	मान्यता नाही	15.10.2019	17.03.2023	17.03.2023
2018-19	30.06.2019	मान्यता नाही	20.10.2019	17.03.2023	17.03.2023
2019-20	30.06.2020	मान्यता नाही	17.09.2021	17.03.2023	17.03.2023
2020-21	30.06.2021	12.05.2023	28.10.2022	17.03.2023	17.03.2023
2021-22	30.06.2022		मसौदा तयार		
2022-23	--		तयार करत आहे	--	
डीएमएफटी चंद्रपूरचा वार्षिक लेखा अहवाल					
2016-17	30.06.2017	मान्यता नाही	27.03.2019	05.09.2019	18.11.2022
2017-18	30.06.2018	मान्यता नाही	15.07.2019	05.09.2019	18.11.2022
2018-19	30.06.2019	मान्यता नाही	26.05.2020	21.07.2020	18.11.2022
2019-20	30.06.2020	मान्यता नाही	01.03.2021	12.04.2021	18.11.2022
2020-21	30.06.2021	मान्यता नाही	22.06.2022	15.07.2022	18.11.2022
2021-22	30.06.2022	मान्यता नाही	12.09.2022	17.10.2022	18.11.2022
2022-23	30.06.2023	मान्यता नाही	02.09.2023		

डीएमएफटी यवतमाळचा वार्षिक लेखा अहवाल					
2016-17	30.06.2017	मान्यता नाही	05.08.2022	01.03.2023	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2017-18	30.06.2018	मान्यता नाही	05.08.2022	01.03.2023	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2018-19	30.06.2019	मान्यता नाही	05.08.2022	01.03.2023	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2019-20	30.06.2020	मान्यता नाही	05.08.2022	01.03.2023	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2020-21	30.06.2021	मान्यता नाही	05.08.2022	01.03.2023	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2021-22	30.06.2022	मान्यता नाही	19.12.2022	01.03.2023	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2022-23	30.06.2023	मान्यता नाही	06.12.2023	07.12.2023	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
डीएमएफटी भंडाऱ्याचा वार्षिक लेखा अहवाल					
2016-17	30.06.2017	मान्यता नाही	17.07.2019	9.12.2022	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2017-18	30.06.2018	मान्यता नाही	17.07.2019	9.12.2022	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2018-19	30.06.2019	मान्यता नाही	17.07.2019	9.12.2022	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2019-20	30.06.2020	मान्यता नाही	21.06.2022	9.12.2022	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2020-21	30.06.2021	मान्यता नाही	21.06.2022	9.12.2022	लेखापरीक्षणास सादर केले नाही
2021-22	30.06.2022	लागू नाही	संचयन करीत आहे		
2022-23	30.06.2023	लागू नाही	संचयन करीत आहे		
डीएमएफटी रायगडचा वार्षिक लेखा अहवाल					
2016-17	30.06.2017	लेखे संकलित केले नाही			
2017-18	30.06.2018				
2018-19	30.06.2019				
2019-20	30.06.2020				
2020-21	30.06.2021				
2021-22	30.06.2022				
2022-23	30.06.2023				

संक्षेपांचा शब्दकोष

संक्षेप	विस्तारीत रूप
एएपी	वार्षिक लेखापरीक्षण योजना
एटीएम	एनीटाइम वॉटर मशीन
सीए	सनदी लेखापाल
सीबीडीटी	केंद्रीय प्रत्यक्ष कर मंडळ
सीसीसीएफ	चंद्रपूर कर्करोग सुश्रुषा प्रतिष्ठान
डीजीएम	भूविज्ञान आणि खनिकर्म संचालनालय
दिशा	जिल्हा विकास समन्वय आणि संनियंत्रण समिति
डीएमएफ	जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान
डीएमएफटी	जिल्हा खनिज प्रतिष्ठान ट्रस्ट
डीएमओ	जिल्हा खनिकर्म कार्यालय
डीपीआर	तपशीलवार प्रकल्प अहवाल
मु.ठे.	मुदत ठेवी
नि.प.	नियामक परिषद
जीएमसी	शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालय
जीआरएएस	शासकीय प्राप्ती लेखांकन प्रणाली
एचबीपीसीएल	हाफकिन बायो-फार्मास्युटिकल कॉर्पोरेशन लिमिटेड
अं.यं.	अंमलबजावणी यंत्रणा
आयएलएमएस	एकात्मिकृत भाडेपट्टा व्यवस्थापन प्रणाली
आयटी	माहिती तंत्रज्ञान
आयटीआर	आयकर विवरण
किमी	किलोमीटर
केडब्ल्यूपी	किलोवॅट-पीक
व्य.स.	व्यवस्थाकीय समिति
एमडीएफ	खनिज विकास निधी
एमईडीए	महाराष्ट्र ऊर्जा विकास प्राधिकरण
एमआयएस	मासिक माहिती प्रणाली
एमएमडीआर	खाण आणि खनिजे (विकास आणि नियमन)
एमओयू	सामंजस्य करार
एमआरआय	मॅग्नेटिक रेझोनान्स इमेजिंग
एमएसईडीसीएल	महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी मर्यादित
एमएसएमसीएल	महाराष्ट्र राज्य खनिकर्म महामंडळ मर्यादित
एमएसआरडीसी	महाराष्ट्र राज्य रस्ते विकास महामंडळ मर्यादित
O_2	ऑक्सिजन

संक्षेप	**विस्तारीत रूप**
पीए	कामगिरी लेखापरीक्षण
पीएचसी	सार्वजनिक आरोग्य केंद्र
पीएमकेकेकेवाय	प्रधानमंत्री खनिज क्षेत्र कल्याण योजना
पी.व्ही	फोटोव्होल्टेइक
सा.बा.वि.	सार्वजनिक बांधकाम विभाग
आरबीआय	भारतीय रिझर्व्ह बँक
आर.ओ	रिव्हर्स ऑस्मोसिस
एसएलएमसी	राज्य स्तरीय संनियंत्रण समिति
टीडीएस	स्रोतावर कर कपात
डब्ल्यूसीएल	वेस्टर्न कोलफिल्ड्स मर्यादित
जि.प.	जिल्हा परिषद

https://cag.gov.in/ag/nagpur/en

SUPREME AUDIT INSTITUTION OF INDIA

लोकहितार्थ सत्यनिष्ठा

Dedicated to Truth in Public Interest

Report of the Comptroller and Auditor General of India

Performance Audit on Implementation of Pradhan Mantri Khanij Kshetra Kalyan Yojana Including District Mineral Foundation Trusts In Maharashtra

Government of Maharashtra

Report No.5 of 2025

(Performance Audit - Civil)

Report of the
Comptroller and Auditor General of India

Performance Audit on Implementation of Pradhan Mantri Khanij Kshetra Kalyan Yojana including District Mineral Foundation Trusts in Maharashtra

Government of Maharashtra

Report No.5 of 2025

(Performance Audit – Civil)

TABLE OF CONTENTS

Preface

1. This Report of the Comptroller and Auditor General of India has been prepared for submission to the Governor of Maharashtra under Article 151 of the Constitution of India.

2. The Report contains the results of Performance Audit on 'Implementation of Pradhan Mantri Khanij Kshetra Kalyan Yojana including District Mineral Foundation Trusts in Maharashtra' covering the period 01 September 2016 to 31 March 2023. The audit has been carried out as per the provisions of the Comptroller and Auditor General's (Duties, Powers and Conditions of Service) Act, 1971 and Regulations on Audit and Accounts, 2007 (Amended in 2020) issued thereunder by the Comptroller and Auditor General of India.

3. The Performance Audit has been conducted in conformity with the Auditing Standards issued by the Comptroller and Auditor General of India.

Executive Summary

Government of India (GoI) launched (September 2015) Pradhan Mantri Khanij Kshetra Kalyan Yojana (PMKKKY) with the objective to implement developmental and welfare projects/programs in mining-affected areas, to minimise/mitigate the adverse impact of mining activities on the environment, health and welfare while ensuring long-term sustainable livelihoods for affected persons in mining areas.

Government of Maharashtra (GoM) notified (September 2016) Maharashtra District Mineral Foundation (Trust) Rules, 2016 for establishment of District Mineral Foundation Trust (DMFT) in each District. DMFTs implemented PMKKKY by implementation of projects through Implementing Agencies (IAs) out of DMFT fund contribution collected from mining lease holders in addition to the royalty.

The Performance Audit on implementation of PMKKKY including DMFTs in Maharashtra was conducted to examine planning, institutional arrangements, assessment, demand and collection of DMFT fund and financial management, implementation, monitoring and supervision of the scheme, for the period from 1 September 2016 to 31 March 2023.

Audit examined the records of the Mining Department, Directorate of Geology and Mining and selected five DMFTs *viz.* Nagpur, Chandrapur, Yavatmal, Bhandara and Raigad to review the effectiveness of implementation of PMKKKY scheme in Maharashtra.

Total DMFT fund received during the period 2016-17 to 2022-23 in the State was ₹ 4,624.01 crore. In selected five DMFTs, out of ₹ 3,354.59 crore of DMFT contribution received during September 2016 to March 2023, ₹ 1,616.26 crore were disbursed to various Implementing Agencies under PMKKKY for utilisation of funds in sectors like healthcare, water supply, physical infrastructure *et*c.

Major observations noticed during audit are given below:

Institutional arrangements and Planning

There were delays in the registration of DMFTs and the appointment of members of the Governing Council. None of the selected DMFTs had identified the directly affected areas within 10 km radius as per revised norms of GoM and continued with the older criteria of five km. This resulted in non-execution of works meant for directly affected areas beyond five to 10 km of the mining areas.

The selected DMFTs had not prepared the list of persons affected by mining-related activities. In absence of such lists, the benefits of the scheme reaching the affected persons could not be monitored by the DMFTs. The selected DMFTs had not prepared the Annual Action Plans for taking up the works and Annual Budgets within the timelines prescribed in the scheme guidelines.

Management of DMFT Fund

In the absence of control and check mechanism for collection of DMFT fund *vis-a-vis* Royalty collected, there were cases of short recovery and non-recovery of DMFT fund contribution from the holder of mining lease.

In selected five DMFTs, 48 *per cent* of the total DMFT fund collected were disbursed for the projects sanctioned and 58 *per cent* of the sanctioned projects were completed during 2016-23. The unutilised funds were not invested in fixed deposits by some DMFTs despite GoM instructions.

Maharashtra State Road Development Corporation Limited did not pay the required DMFT fund contribution of ₹ 242.16 crore on the minerals lifted for Nagpur-Mumbai Super Communication Expressway.

IT application developed for monitoring of collection of royalty, DMFT and other statutory receipts for Major minerals *viz.* Integrated Lease Management System (ILMS) was not being utilised completely.

Implementation of the scheme

The scheme also mandated 60 *per cent* of the funds to be utilised on high priority areas like drinking water supply, health care, education, sanitation, skill development *etc*., however, selected DMFTs could not incur expenditure as prescribed in the scheme guidelines. Selected DMFTs were not monitoring the progress of work on regular basis which resulted in non-completion of work and non-utilisation of DMFT fund by IAs.

In selected five DMFTs during 2017-23, out of 12,554 works approved, 7,314 works were completed, 2,589 works were in progress, 2,277 works were under the tendering stage, and 374 works were cancelled.

Instances of funds spent on ineligible works, diversion of funds, unfruitful expenditure and blockade of DMFT funds which indicated lacunas in implementation of the scheme by DMFTs as follows:

- ineligible expenditure on solar panels in Collectorate premises, modernisation of milk powder factory.
- unfruitful expenditure for idling of RO water filtration units, non-functioning of adult and paediatric ventilator, renovation of badminton hall.
- blockade of DMFT funds due to non-refund of unspent amounts, non-installation of RO water ATM *etc.*

Monitoring and Supervision

There was delay in formation of State Level Monitoring Committee. The Managing Committee and Governing Council meetings were not conducted regularly as required. There were delays in preparation of Annual Accounts and appointment of Chartered Accountant for the audit. Quarterly Progress Reports in respect of the approved schemes and projects were not prepared by any of the five selected DMFTs. Further, delayed submission of Annual Accounts to State Legislature and placing audited accounts in public domain resulted in lack of transparency.

The DMFTs had not conducted social audit in respect of completed works to assess the fulfilment of the objective of the scheme.

In absence of third-party inspections, the progress of incomplete works was not monitored periodically resulting in delay in construction of Cancer Hospital, installation of Tesla Machine in Government Medical College, despite the advance payments made to Implementing Agencies by DMFTs.

Audit recommends that the Government/Department may consider to:

- ***prepare and maintain lists of directly and indirectly affected areas as well as persons affected by mining activities.***
- ***implement the real-time monitoring of collection of DMFT fund contributions due from leaseholders through IT applications like Integrated Lease Management System.***
- ***strengthen the management by Managing Committee and supervision of Governing Council as well as State Level Monitoring Committee, to avoid instances of diversion, blockade of funds as well as ineligible and unfruitful expenditure from DMFT fund.***
- ***ensure timely preparation of the Annual Action Plan, Annual budget, Quarterly Progress Reports, Annual Accounts etc. for efficient utilisation of funds.***
- ***conduct third-party inspections, social audits to assess the outcomes of scheme implementation and ensure transparency by publishing Annual Reports, Audit Reports, works done etc. in public domain.***

Part A

Chapter I
Introduction

Part A

Chapter I: Introduction

1.1 Pradhan Mantri Khanij Kshetra Kalyan Yojana

Section 9(B) inserted by the amendment in March 2015 of the Mines and Minerals (Development and Regulation) Act, 1957, required setting up of District Mineral Foundation Trust (DMFT) in every district affected by mining-related operations. As per Rule 2 of Mines and Minerals (Contribution to District Mineral Foundation) Rules, 2015 notified in September 2015, every holder of a mining lease was to pay in addition to the royalty, an amount as prescribed by the Central Government to the District Mineral Foundation (DMF) of the district in which mining operations are carried out.

Government of India (GoI) launched Pradhan Mantri Khanij Kshetra Kalyan Yojana (PMKKKY) in September 2015 to ensure welfare of areas and persons affected by mining-related operations, using the funds generated by DMFs. The scheme guidelines aimed to facilitate synergy in utilisation of DMFT fund across the states for ensuring welfare of areas and persons affected by mining-related operations with the following objectives:

(a) to implement various developmental and welfare projects/programs in mining-affected areas. These projects/programs were to complement the existing ongoing schemes/projects of State and Central Government;

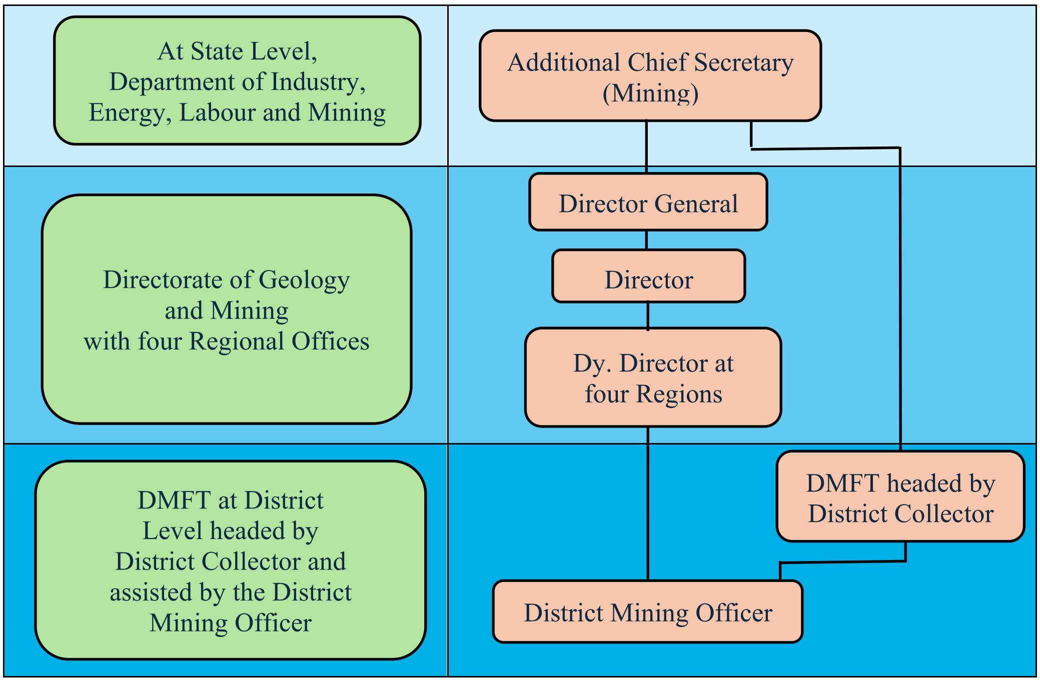
(b) to minimise/mitigate the adverse impacts, during and after mining, on the environment, health and socio-economics of people in mining districts; and

(c) to ensure long-term sustainable livelihoods for the affected persons in mining areas.

1.2 Organisational set-up

The organisational setup of Mining Department is given in **Chart 1.**

Chart 1: Organisational set up of Mining Department

(Source: Information furnished by Mining Department)

The Mining Department of Government of Maharashtra (GoM) administers regulatory and promotional functions for overall development of mineral sector and for collection of revenue from minerals towards the State exchequer.

The Directorate of Geology and Mining (DGM) has been entrusted with the functions of Mineral exploration and Mineral administration. The DGM has four Regional Offices at Nagpur, Chandrapur, Kolhapur and Chhatrapati Sambhajinagar.

The District Mining Officers (DMOs) are posted in the collectorates of 35 districts in Maharashtra except in Greater Mumbai to assist District Collectors in mineral administration work.

1.3 Audit objectives

Audit was conducted to assess whether there was:

1. Effective planning and institutional arrangement for implementation of PMKKKY as per the scheme guidelines and Maharashtra DMFT Rules, 2016;
2. A reliable and efficient system of collection and management of DMFT Fund;
3. Effective implementation of the scheme as per PMKKKY guidelines; and
4. Effective monitoring and evaluation of the implementation of the scheme.

1.4 Audit criteria

The audit criteria were derived from the following sources:

- PMKKKY guidelines, 2015;
- The Mines and Minerals (Development and Regulation) Act, 1957 and subsequent Amendments;

- Maharashtra District Mineral Foundation (Trust) Rules, 2016 and subsequent Amendments;
- Mineral Concession Rules, 1960 and subsequent Amendments;
- The Environment (Protection) Act, 1986;
- The Right to Fair Compensation and Transparency in Land Acquisition, Rehabilitation and Resettlement Act, 2013;
- Maharashtra Minor Mineral Extraction (Development and Regulation) Act, 2013;
- Mineral Conservation and Development Rules, 1988 and Amendment, 2017;
- Maharashtra Mineral (Prevention of Illegal Mining Transportation and Storage) Rules, 2001;
- Mineral (Auction) Rules, 2015;
- National Mineral Policy, 2019;
- Circulars on Rates of Royalty revised by GoI and Monthly price notifications published by Indian Bureau of Mines;
- Norms and standards set up by the State Government and other standard set up by the authorities in respect of Internal Control System; and
- Provisions of General Financial Rules, Maharashtra Treasury Code, Delegation of Financial Powers Rule, Public Procurement Guidelines, Finance Department Guidelines, any other circular, notification and guidelines of both the State and the Central Government.

1.5 Audit scope and methodology

The Performance Audit (PA) was conducted during July 2023 to June 2024 covering the period from 1 September 2016 to 31 March 2023.

An entry conference was held (September 2023) with the Joint Secretary, Mining Department and the District Mining Officers of selected five DMFTs[1], where audit methodology, scope, audit objectives and criteria thereof were discussed.

The audit process involved examination of records at the Department of Industry, Energy, Labour and Mining and five selected DMFTs. The joint physical inspection of selected projects of PMKKKY was also conducted. The audit observations were issued to the respective units and the replies wherever received have been appropriately incorporated. The draft Report was issued (30 July 2024) to the Additional Chief Secretary (Mining), GoM, DGM and the respective DMFTs.

An exit conference was held (August 2024) with the Joint Secretary, Mining Department and the District Mining Officers of selected five DMFTs wherein the audit findings were discussed.

[1] Bhandara, Chandrapur, Nagpur, Raigad and Yavatmal.

The replies received from the Government of Maharashtra (December 2024, February 2025 and May 2025) have been suitably incorporated in the Report.

1.6 Audit sampling

To arrive at the representative sample, the selection of Districts, Blocks, Gram Panchayats, Projects and Beneficiaries were done as per the approved sampling methodology as detailed in **Table 1**.

Table 1: Details of sample selection

Particulars	Methodology	Selection
Districts	Districts were selected through stratified sampling considering weighted average scores	5
Blocks	Three blocks were selected from each district, out of which two blocks having largest number of projects and one block through random sampling were selected	15
Gram Panchayats	From each selected block, three Gram Panchayats were selected through random sampling[2]	42
Projects/ Works	Minimum three projects or in case, number of completed projects were less than three, all the projects were selected in each Gram Panchayat through judgemental sampling	110
Beneficiaries	15 Beneficiaries in each Gram Panchayat were selected through haphazard sampling[3]	675

The list of selected Districts, Blocks, Gram Panchayats is given in **Annexure 1**.

1.7 Acknowledgement

Audit acknowledges the cooperation extended by the Department of Industry, Energy, Labour and Mining, GoM, DGM as well as respective DMFTs at various stages of conducting this Performance Audit.

[2] Nagpur City block has no Gram Panchayat.
[3] 45 beneficiaries were selected from Nagpur city.

Chapter II

Role of District Mineral Foundation Trusts in implementation of PMKKKY in Maharashtra

Chapter II

Role of DMFTs in implementation of PMKKKY in Maharashtra

2.1 Legal framework of DMFT fund in Maharashtra

As per the provisions of Mines and Minerals (Development and Regulation) (MMDR) Act, 1957 read with MMDR Amendment Act, 2015, the State Governments shall by notification establish a Trust in every District of the country affected by mining-related operations to be called the DMF. The PMKKKY was to be implemented by DMFs of the respective districts through the Trusts. The rules for the functioning of the DMFs were to be prescribed by the State Governments.

GoM notified (1 September 2016) Maharashtra District Mineral Foundation (Trust) Rules, 2016 for establishment of DMFT. Maharashtra DMFT Rules, 2016 were effective from 16 September 2015 and included various provisions related to composition of DMF, Governing Council (GC), Managing Committee (MC), constitution of Trust fund, operation, expenditure, Accounts and Audit *etc*. The GC shall consist of District Guardian Minister as ex-officio chairman, Collector of concerned District as member secretary and District Mining Officer, other officers as members.

Subsequently, the Ministry of Mines, GoI directed (23 April 2021) State Governments to incorporate the rules regulating the composition of GC and MC of DMFT with immediate effect, where the Chairman of the GC and MC shall be District Magistrate/Deputy Commissioner/District Collector. Accordingly, the Maharashtra DMFT Amendment Rules, 2021 were promulgated (06 December 2021) by the GoM. This amendment vested the management of DMFT with the trustees of the Trust and the Chairman of the GC was the District Collector.

The GoI directed (12 July 2021), the State Government that the provisions of Section 9B of the Act shall be strictly adhered to in respect of utilisation of funds by the DMFs. No fund shall be transferred in any manner from the DMFs to the State exchequer or State level fund (by whatever name called) or Chief Minister's Relief Fund or any other fund or schemes; and no sanction or approval of any expenditure out of the fund of the DMF shall be done at the State level by the State Government or any State level agency.

In 2024, the GoM again notified the revised DMFT Rules (11 October 2024) in accordance with the revised PMKKKY guidelines issued (15 January 2024) by GoI, Ministry of Mines. Revised DMFT Rules (October 2024) specified definition of directly and indirectly affected area/persons, utilisation of DMFT fund, preparation of perspective plan and conduct of DMFT audit by the Comptroller and Auditor General of India *etc*.

2.2 Administrative setup of DMFTs

As per Rule 4 of Maharashtra DMFT Rules, 2016, the DMFT shall consist of the State Level Monitoring Committee (SLMC) at State Level and the GC as well as MC at District level. The Administrative structure and functions of SLMC and DMFT are depicted in **Chart 2.**

Chart 2: Administrative setup of SLMC and DMFT

State Level Monitoring Committee	
Composition Minister, Mining Department (The President), Additional Chief Secretary, Mining (Member), Director, Geology and Mining (Member) and Joint Secretary, Mining (Member Secretary)	**Functions** To supervise and monitor the working of all DMFTs in the State

Governing Council of DMFT	
Composition The District Collector (The Chairman), The District Mining Officer (Member Secretary), Other *Ex-officio* Members, Members and Elected representatives	**Functions** To manage the functioning of the trust To frame the policy and procedure To approve the works proposed by MC To approve Annual Accounts

Managing Committee of DMFT	
Composition The District Collector (The Chairman), The District Mining Officer (Member Secretary) and Other *Ex-Officio* Members	**Functions** To manage day to day affairs of the trust To prepare Annual Action Plan and Annual Accounts

(Source: Maharashtra DMFT Rules, 2016)

2.3 Provision for DMFT contribution

Every holder of mining lease was to pay an amount, in addition to the royalty, to the DMF of the district in which mining operations were carried on as below:

- 10 *per cent* of the royalty in terms of the second schedule to MMDR Act, 1957 read with section 9B of MMDR Amendment Act, 2015 in respect of mining leases granted on or after 12 January 2015;
- 30 *per cent* of the royalty paid in terms of second schedule to the said Act in respect of mining leases granted before 12 January 2015; and
- 10 *per cent* of the royalty on minor minerals determined by the State Government as per Maharashtra Minor Mineral Extraction (Development and Regulation) Act, 2013.

2.4 Assessment of DMFT fund contribution

In case of every lease holder conducting mining operations, the royalty is payable to the State Government. Based on the amount of royalty paid, the DMFT fund contribution is determined as a percentage of the royalty paid on Major and Minor minerals.

For proper monitoring of the collection of royalty and other statutory receipts for Major minerals, GoM developed Integrated Lease Management System (ILMS). It is used by the Directorate of Geology and Mining (DGM) for computerisation of the manual administrative process of the State Mining Department, to generate accurate-efficient-real time data of mineral extracted, royalty and other receipts collected.

Similarly, Revenue Department, GoM had developed an integrated IT enabled process through Mahakhanij and Government Receipt Accounting System

(GRAS) integration portal for collection of royalty and other statutory receipts and for monitoring of all Minor minerals in the State of Maharashtra.

Audit observed that the records and registers for collection of DMFT fund were not properly maintained in the DMFTs as discussed in **Para 4.4**. An analysis on non-recovery of DMFT fund contribution in five selected DMFTs is discussed in **Paras 4.2 and 4.3.**

2.5 Collection of DMFT fund *vis-a-vis* Royalty

The DMOs were responsible for the assessment and collection of royalty for Major and Minor minerals.

The details of the DMFT fund contribution *vis-a-vis* royalty collected for Major and Minor minerals for the period 2016-17 to 2022-23 **(Annexure 2 and Annexure 3)** are detailed in **Table 2**.

Table 2: DMFT fund contribution *vis-a-vis* Royalty collection

(₹ in crore)

Mineral-wise DMFT fund (at the percentage of royalty)	Total royalty collected	DMFT fund Contribution to be collected as per Audit	Actual collection of DMFT fund contribution	Excess collection
Major Minerals (@ 30 *per cent*[4])	5,818.69	1,745.61	2,913.91	1,168.30
Minor Minerals (@10 *per cent*)	12,257.18	1,225.73	1,710.10	484.37
Total		**2,971.34**	**4,624.01**	**1,652.67**

(Source: Data provided by Ministry of Mines, GoM)

As seen from **Table 2**, there was an overall excess collection of ₹ 1,168.30 crore in respect of Major minerals and ₹ 484.37 crore in respect of Minor minerals. However, in some cases, short collection of DMFT in respect of Major minerals was also noticed. Cases where major variations in collection of DMFT was noticed are given below.

- In DMFT Sindhudurg, DMFT contribution of ₹ 7.23 crore was received against the recoverable amount of ₹ 32.72 crore, during 2016-17 to 2022-23. This was mainly due to the fact that there was no DMFT contribution from 2018-19 onwards, against the recoverable amount of DMFT.
- In DMFT Yavatmal, DMFT contribution of ₹ 549.26 crore was received against the recoverable amount of ₹ 594.33 crore during the period 2016-17 to 2022-23. This resulted in short recovery of ₹ 45.07 crore of DMFT contribution.

GoM in its reply (May 2025) stated that there were procedural inconsistencies in accounting practices between royalty collection *vis-a-vis* DMFT contribution and stated that one of the reasons for excess collection of DMFT is exemption of royalty on certain infrastructure projects[5] wherein State Government exempts royalty on minerals without exemption of DMFT fund contribution. Thus, there

---

[4] No extraction was made for major mining leases executed after 12 January 2015.

[5] GoM, vide notification (27 May 2019), granted 100 *per cent* exemption on royalty on excavation of minor minerals for execution of Nagpur-Mumbai Super Communication Expressway.

is a mismatch in DMFT fund *vis-a-vis* royalty collection of major and minor minerals.

Reply has to be viewed against the fact that lease-wise and agency-wise reconciliation between royalty collected/exempted and DMFT contributions, was not carried out by DMFTs.

2.6 DMFT fund utilisation

As per Rule 13 of the Maharashtra DMFT Rules, 2016, funds available with the DMFT shall be utilised in accordance with PMKKKY guidelines as below:

- At least two-third amount shall be utilised in the directly affected areas[6].
- Maximum one-third amount shall be utilised in indirectly affected areas[7].
- Further, at least 60 *per cent* of the funds shall be utilised for High priority activities like: (i) drinking water supply; (ii) environment preservation and pollution control measures; (iii) health care; (iv) education; (v) welfare of women and children; (vi) welfare of aged and disabled people; (vii) skill development; and (viii) sanitation. Audit observations regarding utilisation of funds under High priority activities are discussed in **para 5.2** of **Part B** of the Report.
- Upto 40 *per cent* of the funds shall be utilised for other priority activities like: (i) physical infrastructure; (ii) irrigation; (iii) energy and watershed development; (iv) Afforestation and (iv) any other measures for enhancing environmental quality in mining district.

The implementation of works/projects under the scheme were carried out through IAs such as Government Departments, local bodies and State Public Sector Undertakings *etc*.

2.7 Accounting treatment in DMFTs

Rule 11 of Maharashtra DMFT Rules, 2016 prescribed that the receipts of the DMFT fund contribution shall include DMFT fund contribution from Major and Minor minerals, grants, contributions and other capital assistance received from State Government or from any other agency, investment and other deposits and interest accrued thereon in bank accounts.

As per Rule 12, the DMFT fund shall be kept in one or more scheduled commercial or nationalised banks approved by the Reserve Bank of India. The Managing Committee of the DMFT shall maintain the books of accounts, documents and records of the funds to give a true and fair picture of the affairs of the DMFT.

---

[6] Directly affected areas: where direct mining-related operations such as excavation, mining, blasting, beneficiation and waste disposals are in radius of 10 km of mining-related operations.

[7] Indirectly affected areas: where the local population is adversely affected on account of due to mining-related operations.

The DMFT fund contribution collected from Major and Minor minerals is deposited in savings bank accounts of respective DMFTs. The expenditure for the various projects approved and implemented under PMKKKY were made through these bank accounts as discussed in **Part B of the Report**.

2.8 Audit of Accounts of DMFTs

As per Rule 15 of Maharashtra DMFT Rules, 2016 read with Rule 6 and 7 of GoI notification (16 September 2015), the DMF shall prepare an Annual Report on its activities for the respective financial year within three months from the date of closure of the financial year.

The Accounts of the DMFTs shall be audited every year by the Chartered Accountant (CA) appointed by the DMFTs and the Report thereof shall be placed in the public domain along with the Annual Report.

The Annual Report was to be submitted to the Government within one month from the date of its approval by the DMFTs and was also to be hosted on the website of the DMFTs. The Annual Report of each DMFTs was to be laid before the State Legislative Assembly.

The audit observations on appointments of CA, preparation of Annual Accounts and audits thereof, approval of Annual Accounts by GC and submission of Annual Accounts to State Legislature are discussed in **Part B of the Report**.

Part B

Chapter III

Institutional arrangements and Planning of the scheme

Part B

CHAPTER III

Institutional arrangements and Planning of the scheme

As per PMKKKY guidelines, DMFs were to identify the areas directly and indirectly affected by mining and persons affected by mining activities, so that the scheme can be implemented for development and welfare projects/programmes in areas affected by mining or mining-related operations and affected persons in directly and indirectly affected areas.

Maharashtra DMFT Rules, 2016 included various provisions related to composition of DMF, powers and functions of GC, MC and SLMC. It also provided for management, operation, expenditure and Accounts and Audit of DMFT fund along with execution of work and miscellaneous matters.

3.1 Formation and Registration of DMFTs

In accordance with PMKKKY guidelines and Maharashtra DMFT Rules, 2016, GoM notified establishment of Trust as non-profit body to be called District Mineral Foundation Trust for each revenue district for the State of Maharashtra. DMFTs were established in 35 districts of Maharashtra.

Audit observed during the scrutiny of the records of five selected DMFTs that:

- The registration of three DMFTs of Yavatmal, Raigad and Bhandara were done after being pointed out by Audit.
- DMFTs, Chandrapur and Raigad were registered under Societies Registration Act, 1860 while DMFTs, Nagpur, Yavatmal and Bhandara were registered under Bombay Public Trusts Act, 1950.

Audit observed that it took 15 months to 98 months in registration of five selected DMFTs from the date of notification of Maharashtra DMFT Rules, 2016 as detailed in **Table 3.**

Table 3: Details of registration of five DMFTs

Name of DMFT	Date of Registration of DMFT	Time taken in Registration (in months)
Nagpur	28/11/2017	15
Chandrapur	23/08/2018	24
Yavatmal	14/02/2024	90
Raigad	23/08/2023	84
Bhandara	15/10/2024	98

(Source: Information furnished by the respective DMFTs)

Delayed registration of DMFTs as Trust, was non-compliance with PMKKKY guidelines and Maharashtra DMFT Rules, 2016.

The reasons for delayed registration were not furnished by the Department (December 2024).

3.2 Identification of directly and indirectly affected areas as per revised norms

Clause 1(1) (a) and (b) of PMKKKY guidelines specified identification of affected areas as follows:

- **Directly affected areas**: where direct mining-related operations such as excavation, mining, blasting, beneficiation and waste disposals are located.
- **Indirectly affected areas**: where the local population is adversely affected on account of economic, social and environmental consequences due to mining-related operations.

However, Rule 2 (b) of Maharashtra DMFT Rules, 2016 defined Affected Areas as areas affected by mining or mining-related operations from a mine or cluster of mines within the District as may be specified by the Collector including the areas beyond the District as may be specified by the State Government from time to time, and also includes the directly affected areas and indirectly affected areas covered under the PMKKKY. Further, Rule 13(2) mentioned that the directly affected area shall be an area within 20 km radius from mine/dump.

Though the radius of 20 km was specified for identification of directly affected areas, the radius to identify the indirectly affected areas was not specified.

GoM revised the said radius to be 5 km (19 September 2019) and further revised it to 10 km (21 November 2022) according to which the revised lists of directly and indirectly affected areas were to be prepared.

Audit observed (June 2024) that none of the selected DMFTs had identified the directly affected areas within 10 km radius as required as per revised norms of GoM and continued with the older criteria of five km. This resulted in non-execution of works meant for directly affected areas beyond five to 10 km of the mining areas.

In reply, GoM stated (December 2024) that all the selected DMFTs have now identified the directly affected areas within 10 km radius as required and hence the execution of works will be done in those areas as per PMKKKY guidelines. However, documentation regarding identification of directly affected areas within 10 km radius were not furnished by the department.

3.3 Identification of persons affected due to Mining activities

As per Clause 1(2) of PMKKKY guidelines, affected people included ‘Affected family’ and ‘Displaced family’ as defined in Right to Fair Compensation and Transparency in Land Acquisition, Rehabilitation and Resettlement Act, 2013 and any other persons as appropriately identified by the concerned Gram Sabha. Persons affected by mining should include people who have legal and occupational rights over the land being mined, and also those with usufruct and traditional rights. Clause 1(2) (d) required the DMFs to prepare and maintain an updated list of such affected persons/local communities. The objectives of PMKKKY included ensuring long-term sustainable livelihoods for affected persons in mining areas.

Audit observed that none of the DMFTs had identified affected people and prepared the list of affected persons. In absence of such lists in the selected

DMFTs, the benefits of the scheme reaching the affected persons could not be monitored by the DMFTs.

GoM while accepting (December 2024) the facts stated that the DGM has issued direction to all the DMOs to prepare such lists at the earliest to extend the scheme benefit to the intended beneficiaries and the preparation of list of affected persons is in progress.

The fact remains that preparation of the lists of affected persons was not done even after nine years of the launch of the scheme, hence, the objective of ensuring long-term sustainable livelihoods for affected persons in mining areas remains to be achieved.

3.4 Preparation of Annual Action Plan

Rule 6 of Maharashtra DMFT Rules, 2016 stipulated that the GC shall approve Annual Action Plan (AAP) and Annual Budget prepared by the MC at least one month before the commencement of the year. Further, Rule 13(1) of Maharashtra DMFT Rules, 2016 provided that the overall development of the areas affected by mining or mining-related operations shall be in accordance with the AAP. Preparation of AAP and annual budget would have ensured financial discipline as well as timely completion of projects.

However, Audit observed that during the period 2016-2023:

- DMFT, Bhandara had prepared AAPs only for 2018-19 and 2019-20.
- DMFT, Yavatmal had prepared AAPs only for 2017-18 and 2022-23.
- DMFT, Chandrapur had prepared AAPs for 2017-18 to 2020-21.
- All the selected DMFTs had neither prepared nor approved the AAPs within the timelines as prescribed in Rule 6 mentioned above.

GoM replied (February 2025) that DMFT, Bhandara, Raigad had prepared AAPs regularly. DMFT, Nagpur and Chandrapur had prepared AAPs but could not get those approved by GC and DMFT, Yavatmal had prepared AAP but could not be provided to Audit as files relating to the AAP were missing and assured that the due procedure for preparation of AAPs will be followed in future.

3.5 Appointment of members of the Governing Council

As per Rule 5 and 6 of Maharashtra DMFT Rules, 2016, the management of the DMFT vests with the GC, which is responsible for laying the broad policy framework, approving the procedure for functioning of the DMFT and reviewing the working of the DMFT from time to time.

GoM had appointed members of GC for each district for a period of three years or till continuation in the said post whichever is earlier.

Audit observed that the Government took 85 days to 736 days in appointment of members of the initial GC and also in the appointment of members of subsequent GC after the expiry of the validity of the period of the initial GC as detailed in **Table 4.**

Table 4: Details of appointment of members of GC by GoM

Name of District	Date of formation of GC	Delay in appointment of members of GC from 1/9/2016 (In days)	Tenure of the existing GC from the date of appointment of members	Actual date of appointment of members of subsequent GC	Delay in appointment of members in subsequent GCs (In days)
Nagpur	25/11/2016	85	25/11/2019	14/01/2021	414
Chandrapur	07/04/2017	218	07/04/2020	01/12/2022	967
Yavatmal	31/03/2017	211	31/03/2020	15/07/2020	105
Bhandara	19/12/2017	474	19/12/2020	09/12/2022	719
Raigad	07/09/2018	736	07/09/2021	01/12/2022	449

(Source: Information furnished by DMFTs)

Audit also observed during the scrutiny of Minutes of GC and MC meetings in selected five DMFTs that the broad policy framework and procedures for functioning of the trusts were not formulated resulting in delay in approval of AAP of DMFTs, works to be taken up and the Annual accounts.

GoM stated (February 2025) that the delay in the appointment of members of GC was on account of Covid pandemic.

The reply is not tenable as the Covid pandemic was during 2020-22, however, there were delays during 2016-20 as well.

3.6 Preparation of Perspective Plan

GoI *vide* order dated 24 June 2022 directed that for complete coverage of all affected persons and areas in a systematic and time-bound manner, long-term planning is required. It was necessary to prepare a perspective plan and implement it to ensure systematic development of the area and persons. It was also directed that the State Government should incorporate the following in the Rules, for regulating the utilisation of funds for the implementation of works using DMFT fund with immediate effect:

- The DMFT shall conduct a baseline survey for formulation of perspective plan.
- Based on the findings and gaps as identified through the baseline surveys, the DMFT shall prepare a strategy for five years and the same shall be included in the perspective plan.
- The five-year perspective plan shall be approved by the GC of the DMFT and displayed on the website of the DMFT.

Audit observed that DMFTs had not conducted the baseline survey and not prepared any five year perspective plan. GoM replied that the Maharashtra DMFT Rules, 2016 had been amended in October 2024 to incorporate the provisions relating to perspective plan in the revised rules.

Chapter IV

Management of DMFT fund

Chapter IV

Management of DMFT fund

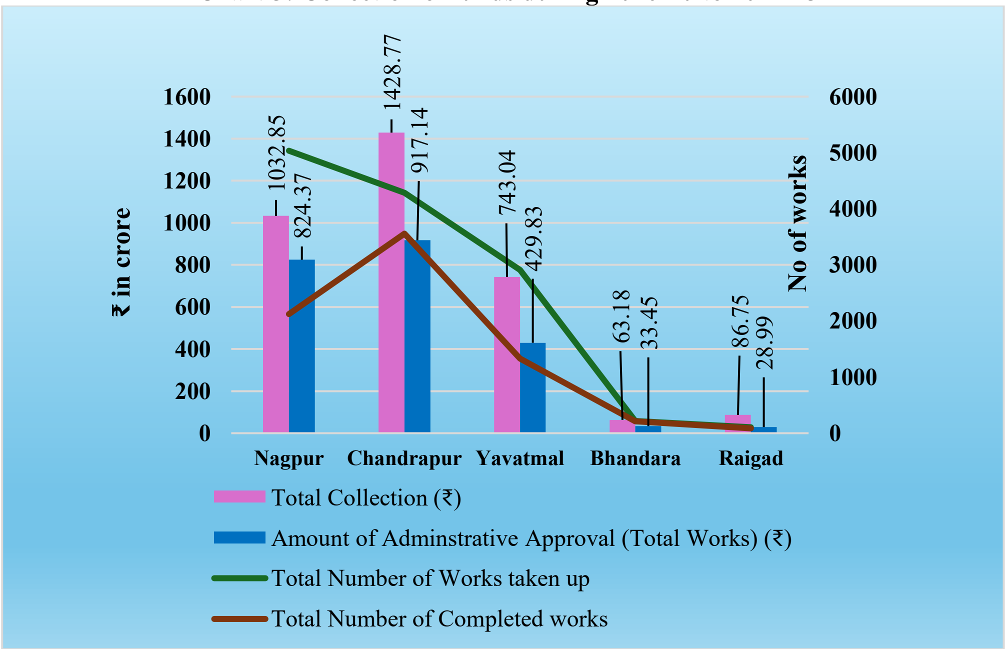
As per Rule 11 of Maharashtra DMFT Rules, 2016, the GC of every DMFT shall set up a fund under the Trust to be called as the DMFT fund to be managed by the MC of the Trust. The Trust shall receive the amount from the sources specified in Rule 11(2)[8].

As per the notification issued by GoI and Maharashtra DMFT Rules 2016, the amount of contribution to be made to the DMFT fund is worked out as a percentage of the royalty paid on Major and Minor minerals. Non-payment of royalty and other mining dues including contribution under DMFT, in time[9] to the concerned DMO attracted a simple interest of 15 *per cent per annum* on minor mineral and 12 *per cent per annum* on major mineral as per Mineral (Auction) Rules, 2015.

4.1 Collection and disbursal of DMFT funds

The funds collected and disbursed in respect of the five selected DMFTs for the period 2016-17 to 2022-23 is depicted in **Chart 3.**

Chart 3: Collection of funds during 2016-17 to 2022-23

(Source: As per records of DMFTs)

[8] (1) The initial settlement made by the State Government (2) Any grant, contribution or other capital assistance received from State Government (3) The Contribution as defined in clause (g) of sub rule (1) of Rule 2 of Maharashtra DMFT Rule 2016 (4) Investments and other deposits and the interest accrued thereon, and any other income derived therefrom (5) All other properties of the Trust and the income derived therefrom or appreciation thereof and (6) Funds received from the contribution fund of other districts as decided by SLMC.

[9] As per Maharashtra Minor Mineral Extraction (Development and Regulation) Rules, 2013, the trust fund shall be paid by the lessee for every quarter ending within 15 days after completion of every quarter.

Details of works awarded, completed, DMFT fund collection *vis-a-vis* disbursal to IAs during the period 2016-17 to 2022-23 are given in **Table 5.**

Table 5: Details of DMFT fund collection *vis-a-vis* disbursal to IA for the works

(₹ in crore)

DMFT	Total DMFT fund Collection	Amount of Administrative Approval for total works	Amount Disbursed to IA	Total Number of Works taken up (Nos)	Total Number of Completed works (Nos)
Nagpur	1,032.85	824.37	574.14	5,036	2,126
Chandrapur	1,428.77	917.14	712.25	4,286	3,558
Yavatmal	743.04	429.83	289.60	2,910	1,333
Bhandara	63.18	33.45	21.45	216	211
Raigad	86.75	28.99	18.82	106	86
Total	**3,354.59**	**2,233.78**	**1,616.26**	**12,554**	**7,314**

(Source: As per records of DMFTs)

The above table indicates that:

- the selected five DMFTs accorded administrative approval for 66.59 *per cent* of the total DMFT fund collection.
- Only 48.18 *per cent* of the total fund collected was disbursed for the works sanctioned.

As seen from **Table 5**, it was noticed that:

- 58.26 *per cent of the* projects taken up were completed in the selected five DMFTs.
- Highest number of incomplete works was 2,910 works (57.78 *per cent)* in DMFT Nagpur and 1,577 works (54.19 *per cent)* in DMFT Yavatmal

The slow progress of work completion and under-utilisation of funds indicated that there was a lack of monitoring of utilisation of funds disbursed to the IAs, by the DMFTs.

GoM stated (February 2025) that the works were approved by the GC based on the requests of IAs. However, due to the Covid pandemic, the works could not be initiated/executed, and the funds could not be utilised at a proper pace.

The reply is not tenable as the progress of works and utilisation of the DMFT funds was slow even before and after Covid period.

4.2 Collection of DMFT contribution

The agencies like the Public Works Department, Irrigation Department, Municipal Corporation, Education Department *etc*. execute the work given by DMFTs either by themselves or through contractors. The agencies which execute the work have to furnish proof of payment of royalty and DMFT fund contribution to the DMOs on the minerals utilised on the executed work. The DMFT fund contribution recovered by the DMOs are to be remitted to the DMFT fund Account.

Audit observed that DMO Chandrapur, Yavatmal and Raigad received royalty of ₹ 207.24 crore (₹ 155.36 crore + ₹ 51.10 crore + ₹ 0.78 crore) from these agencies. However, 10 *per cent* DMFT fund contribution amounting to ₹ 20.72 crore was not recovered and remitted by these agencies (like Public

Works Department, Health Department, Irrigation Department, Municipal Corporation, Education Department *etc.*) to the respective DMFTs.

GoM while accepting (December 2024) the audit observation stated that notices have been issued for recovery and appropriate directions would be given to all DMOs to collect the DMFT fund contribution in the said projects.

4.3 Recovery of DMFT fund contribution from Maharashtra State Road Development Corporation Limited

GoM, *vide* notification (27 May 2019), granted 100 *per cent* exemption on royalty on excavation of minor minerals for execution of Nagpur-Mumbai Super Communication Expressway. However, the payment of contribution in the DMFT fund was not exempted as per the clarification given by the GoM on 21 June 2021.

The executing agency *viz*. Maharashtra State Road Development Corporation Limited (MSRDC), did not pay contribution of DMFT fund of ₹ 242.16 crore (*i.e.* 10 *per cent* of exempted royalty of ₹ 2,421.56 crore) on the minerals lifted for the project till June 2021.

The GoM, on the basis of the above clarification, demanded DMFT fund at the rate of 10 *per cent* of the royalty from MSRDC amounting to ₹ 242.16 crore. This amount is yet to be recovered from MSRDC.

GoM while accepting (February 2025) the audit observation stated that the Mining Department will raise this issue and send proposal to Revenue Department as well as MSRDC to recoup the DMFT fund.

4.4 Maintenance of book of accounts, documents and records

Rule 9(2) and Rule 15 of Maharashtra DMFT Rules, 2016 provided that the MC shall ensure timely collection of DMFT fund from the concerned leaseholders and shall maintain or cause to maintain proper book of accounts, documents and records with respect to the DMFT Fund to give a true and fair picture of the affairs of the DMFT.

Audit observed that none of the GCs of the selected five DMFTs had maintained demand and collection register of DMFT funds. In absence of a control and check mechanism, demand, collection and remittance of DMFT was not properly recorded and reconciled.

GoM stated (December 2024) that the payment is made by leaseholders through GRAS (Government website) and DMFT fund is collected accordingly and there was no lacuna in collection of funds. Further, to exercise internal control over the demand and collection of DMF, it was submitted that Transit Pass was issued to lessees only after producing DMFT fund deposit receipt.

The reply is not acceptable as the data provided by GoM shows mismatch in DMFT fund collected *vis-a-vis* Royalty collected in respect of both major minerals and minor minerals. In addition, funds receivable and received could not be reconciled in the absence of the Demand and Collection register.

4.5 Difference in receipt of DMFT fund as per certified accounts in DMFT Nagpur

Every holder of a mining lease was to pay the contribution towards DMFT fund at the rate of 10 *per cent* of the royalty paid as prescribed in the Mines and Minerals (Development and Regulation) Act, 1957 (67 of 1957) in respect of mining lease granted on or after 12 January 2015 and 30 *per cent* of the royalty paid on major mining lease granted before 12 January 2015.

During scrutiny of records relating to receipt of DMFT contribution in five selected DMFTs, it was noticed that while the figures provided by the DMFTs and the certified accounts matched in four DMFTs, however in DMFT Nagpur there was variation in the figures of receipts as per DMFT and as per the certified accounts during the period 2016-17 to 2021-22 as detailed in **Table 6.**

Table 6: Difference in figures of DMFT contribution and certified Accounts

(₹ in crore)

Year	Coal	Other	Minor	Total	As per certified Accounts	Difference
	As per DMFT records					
2016-17	33.39	3.69	6.58	43.66	43.67	(0.01)
2017-18	86.30	2.65	13.47	102.42	101.83	0.59
2018-19	118.91	0.99	24.14	144.04	138.17	5.87
2019-20	137.66	5.11	32.78	175.55	152.20	23.35
2020-21	118.03	3.21	24.60	145.84	136.27	9.57
2021-22	154.51	3.87	27.22	185.60	174.60	11.00
Total	**648.80**	**19.52**	**128.79**	**797.11**	**746.74**	**50.37**

(Source: As per records of DMFT Nagpur)

Audit observed that there was variation of ₹ 50.37 crore in the DMFT fund contribution received as per DMFT records and DMFT fund accounted in certified Accounts of DMFT Nagpur, over the period 2016-17 to 2021-22. Thus, DMFT Nagpur certified the accounts without reconciling the DMFT fund.

GoM replied (February 2025) that interest income and amount returned by IAs (due to debarred or cancelled advance cheques) were not considered as DMFT fund in certified Accounts.

Audit is of the view that the Accounts do not give a true and fair view as the interest accrued on DMFT fund and amount returned by IA to DMFT Nagpur should form part of the certified accounts. This indicates towards non-reconciliation of the certified Accounts with DMFT account figures given by DMFT Nagpur to Audit.

4.6 Integrated Lease Management System

Integrated Lease Management System (ILMS) was developed for computerisation of manual administrative process for royalty collection of Mining Department with an objective to generate a single source of data and accurate-efficient-real time MIS data. This would build transparency in revenue generation in royalty collection and other statutory receipts.

To attain full functionality and generate real-time MIS reports from ILMS, it was necessary to update real-time data in each module with respect to lessees,

targets, production, extraction, *etc.* to assess the statutory receipts, actual receipts, pending receipts of revenue.

Audit observed that though Western Coalfields Limited (WCL) is one of largest royalty contributors to GoM, coal extraction data was not uploaded in ILMS. DMFT funds were transferred as per the data furnished by WCL which negated the objective of generating single source data. DGM on various occasions (26 November 2014 to 01 February 2021) had directed all the DMOs and Regional Offices to upload real-time data to capture all the transactions relating to revenue collection in ILMS which were not being adhered to. Hence, collection of DMFT funds as a percentage of royalty on Major minerals could not be verified by Audit in selected five districts.

GoM while accepting (December 2024) the facts stated that a proposal has been approved for upgradation of ILMS which would ensure to introduce advanced version of ILMS modules so that the system can be effectively used in day-to-day operations in all mining operations. Also, the matter is being taken up with WCL for configuration of WCL in ILMS.

4.7 Loss of interest due to inadequate fund management

GoM *vide* order dated 27 October 2015 stipulated that excess unutilised fund may be invested in Fixed Deposits (FDs) of Nationalised Banks. Further, the Additional Chief Secretary, Industry, Energy, Labour and Mining Department, GoM, also directed (26 October 2017) to invest the surplus funds lying with DMFTs in short-term deposits with Nationalised Banks after approval of the MC and the GC of the DMFT. DGM, Nagpur also reiterated (June 2020) to invest excess funds lying with the DMFTs in the form of FDs in Nationalised Banks.

Audit observed during the review of receipts and expenditure of selected DMFTs that huge funds were lying in savings bank accounts as detailed in **Annexure 4**. DMFTs, for prudent financial management, could have invested the surplus funds in FDs as per GoM orders mentioned above after taking into account the committed liabilities on a yearly basis based on funds required for projects and day-to-day expenses of running the DMFT.

DMFT fund contribution collected by the selected DMFTs, except DMFT Yavatmal and DMFT Raigad, during the year 2016-17 to 2022-23 was deposited in the savings accounts of the Nationalised Banks and an average interest at the rate of three *per cent*[10] per annum was earned. Non-depositing of funds in FDs is in violation of GoM directions.

GoM (December 2024) accepted the audit observation and stated that the excess funds would be kept in FDs and swipe accounts.

4.8 Transfer of Mineral Development Fund to DMFT

GoM enacted Maharashtra Mineral Development (Creation and Utilisation) Fund Act, 2001 and framed rules, thereunder for making special provisions for utilisation of the fund collected in Mineral Development Fund (MDF)[11] towards

[10] The difference between the Average rate of interest on FDs *i.e.* six *per cent* and average rate of interest of savings accounts *i.e.* three *per cent*.

[11] 10 *per cent* of royalty collected by GoM would be earmarked and shall form part of MDF.

mineral exploration and development of areas affected with mining-related activities in the State and appointed Maharashtra State Mining Corporation Limited (MSMCL) as "Shell Agency" under State Mineral Policy, 1999.

On formation of the Maharashtra DMFT Rules, 2016, GoM repealed Act, 2001 (January 2017) and thereafter the development schemes, activities were to be implemented by the concerned DMFTs.

GoM had received ₹ 1,727.03 crore, the amount equal to 10 *per cent* of total mineral revenue collected during the year 1999-2000 to 2014-2015 under the MDF which was to be transferred to MSMCL for mineral exploration and development of areas affected with mining-related activities. Out of this, GoM disbursed ₹ 706.67 crore during the period 1999-2000 to 2018-19 to MSMCL. As per GoM notification dated September 2016, two-third of balance amount of ₹ 1,020.36 crore, were to be allocated to the districts and one-third amount to DGM and MSMCL. The details regarding the transfer and utilisation of ₹ 1,020.36 crore with GoM collected (under MDF) were not furnished to Audit.

After formation of DMFTs (September 2016), the approved pending works and committed liabilities (funds) were required to be transferred to the respective DMFTs (letter dated 17 April 2018).

GoM issued directions (17 April 2018) to MSMCL, stating that on creation of DMFT, the approved pending works and committed liabilities were to be transferred to the respective DMFTs. In this regard, the works transferred from MDF in three[12] out of the five selected DMFTs, are given in **Table 7.**

Table 7: Funds to be recouped by MSMCL for Works sanctioned under MDF

Name of DMFT	Total number of works	Estimated cost (₹ in crore)	Amount to be recouped (₹ in crore)
Nagpur	73	29.41	27.74
	29	16.67	16.67
Raigad	32	8.58	3.67
Chandrapur	134	75.61	8.77
Total	**268**	**130.27**	**56.85**

(Source: Information furnished by DMFTs)

Audit observed that MSMCL transferred 268 works sanctioned (August 2013 to September 2016) under MDF based on the Government Resolution issued by GoM without transferring the Funds to DMFTs. The DMFTs executed the works to the extent of ₹ 56.85 crore from DMFT fund which is yet to be recovered from MSMCL.

GoM stated (December 2024) that the funds could not be made available for ongoing/completed development works which were already approved under MDF.

The reply is not acceptable, as though MSMCL transferred the works sanctioned under MDF, but it did not transfer the funds to the respective DMFTs as per the GoM instructions.

[12] In respect of Yavatmal and Bhandara works under MDF were not transferred.

4.9 Payment of avoidable tax deducted at source and non-filing of Income Tax returns

Ministry of Finance, GoI *vide* notification dated 10 September 2021 declared DMFT as a class of authority in respect of specified Income arising to that authority under clause (46) of section 10 of the Income Tax Act, 1961 retrospectively with effect from financial year 2017-18 to 2022-23. Further, DMFT shall have to file Income Tax Return in accordance with the provision of clause (g) of sub-section (4C) of section 139 of the Income Tax Act, 1961 and shall also file Audit Report along with the return, duly verified by the accountant as provided in explanation to section 288(2) of the Income Tax Act, 1961 along with a certificate from the Chartered Accountant that the above conditions are satisfied.

Audit observed that:

(i) As per Central Board of Direct Taxes (CBDT) notification dated 04 October 2023, all the DMFTs were exempted for payment of Income Tax on interest earned on investment in Term Deposits. This exemption was applicable from the financial year 2022-23.

Scrutiny of records of five selected DMFTs revealed that in the case of DMFT Yavatmal, the Bank deducted tax deducted at source (TDS) amounting to ₹ 1.93 crore on special term deposits during the year 2022-23 (₹ 0.32 crore) and 2023-24 (₹ 1.61 crore) though the DMFT was exempted from payment of Income Tax. DMFT Yavatmal did not claim a refund for the same from the Income Tax Authorities as they had not filed the Income Tax Returns (ITR).

(ii) Out of the five selected DMFTs, Nagpur, Yavatmal and Raigad had also not filed ITR since assessment year 2017-18 to 2022-23.

GoM accepted (December 2024) and stated that DMFT, Yavatmal was not registered as a 'Trust' due to some technical difficulties and now after registration they have initiated the process for filing ITR and claiming refund. DMFT Nagpur, Yavatmal and Raigad assured that the ITR will be filed after obtaining condonation of delay.

Chapter V
Implementation of the scheme

Chapter V

Implementation of the scheme

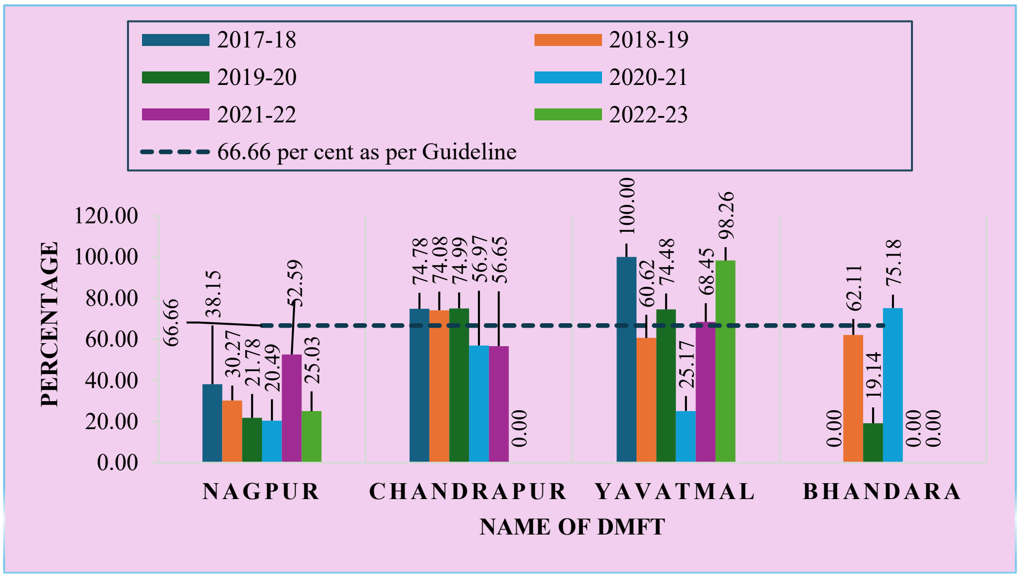
As per Rule 13 of Maharashtra DMFT Rules, 2016, the DMFT fund was to be utilised for the overall development of the area affected by mining or mining-related operations in accordance with the AAP.

- At least two-third of the DMFT fund shall be utilised in the directly affected areas and;
- A maximum of one-third of the amount shall be utilised in indirectly affected areas.
- Further, at least 60 *per cent* of DMFT fund were to be utilised for high priority areas and;
- Up to 40 *per cent* of the funds shall be utilised for other priority areas in the interest and benefit of people and areas affected by mining-related operations in manner as prescribed by the State Government.

5.1 Allocation of funds to directly and indirectly affected areas

As mentioned above, at least two-third of the DMFT fund were to be utilised in the directly affected areas. The details of funds utilised in the directly and indirectly affected areas in selected DMFTs are given in **Annexure 5**. DMFT Raigad had not identified the directly affected areas. The details of funds utilised[13] in the directly affected areas in the remaining four selected DMFTs[14] are depicted in **Chart 4.**

Chart 4: Administrative approval accorded for works under directly affected areas

(Source: Information furnished by DMFTs)

[13] Expenditure by the selected DMFTs commenced from 2017-18 onwards.

[14] DMFT Raigad had incurred all the expenditure without identifying directly or indirectly identified areas during the period 2017-18 to 2022-23.

Audit observed that:

- None of the DMFTs incurred at least two-third of expenditure in directly affected areas for all the years as required by the scheme guidelines.
- DMFT Raigad incurred all the expenditure in indirectly affected areas during the period 2017-18 to 2022-23.
- DMFT Yavatmal, executed only one work in the year 2017-18 in directly affected areas; hence, the percentage is 100 *per cent.*

GoM while accepting (February 2025) the fact that majority works were executed in indirectly affected areas in Nagpur and Raigad as most of the proposals were received from indirectly affected areas, stated that the works are being executed in the directly affected areas from 2023-24 onwards.

The fact remains that the scheme guideline having specific requirement of at least two-third expenditure in directly affected areas was not followed.

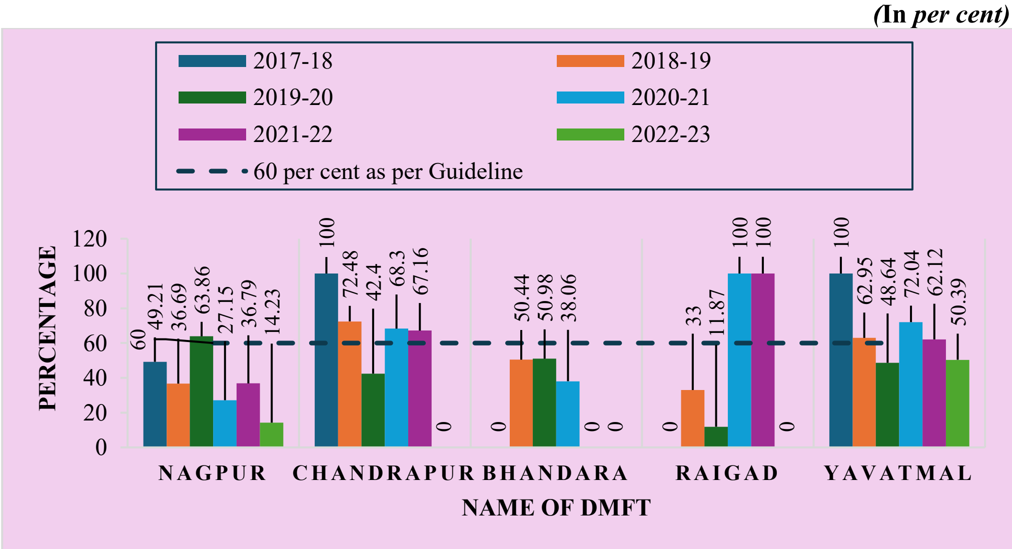
5.2 Utilisation of funds for high and other priority activities

As per Rule 13(3) of Maharashtra DMFT Rules, 2016, at least 60 *per cent* of the funds were to be utilised on high priority activities *viz.* drinking water supply, health care, education, sanitation, skill development, environmental preservation and welfare of women, children, aged and disabled people and upto 40 *per cent* were to be utilised for other priority activities *viz.* physical infrastructure, irrigation, energy and watershed development *etc*.

The details of works for which administrative approvals were accorded during 2017-18 to 2022-23 of high priority activities are depicted in **Chart 5.**

Chart 5: Administrative approval accorded on works for high priority activities

(In per cent)

(Source: Information furnished by DMFTs)

It can be seen from **Chart 5** that none of the DMFTs have followed the criteria of utilising at least 60 *per cent* of the funds on high priority activities for all the five years as per Rule 13(3) of Maharashtra DMFT Rules, 2016.

GoM replied (February 2025) that the proposals received by the GC were approved and the districts have been instructed to adhere to the scheme provisions in this regard.

The reply confirmed that the scheme provision of at least 60 *per cent* expenditure on high priority activities was not adhered to, resulting in more than 40 *per cent* expenditure on other priority activities.

5.3 Status of approved works

The DMFT fund contributions collected were to be utilised for implementation of various developmental and welfare projects/programs in mining affected areas and people affected by mining activities to minimise/mitigate the adverse impacts, during and after mining, on the environment, health and socioeconomics of people in mining districts; and to ensure long-term sustainable livelihoods for the affected persons in mining areas.

Rule 9(8) of Maharashtra DMFT Rules, 2016 provided for DMFT to monitor the progress of utilisation of DMFT funds. In five selected DMFTs, out of 12,554 works approved during 2017-18 to 2022-23, 7,314 works were completed, 2,589 works were in progress, 2,277 works were under the tendering stage, and 374 works were cancelled.

The details of works in various stages of completion are detailed in **Table 8**.

Table 8: Details of administrative approvals and status of works in selected five DMFTs

Year	No of works approved	Cost of administrative approval (₹ in crore)	Status of work			
			Completed	Work in Progress	Under Tendering	Cancelled
1	2	3	4	5	6	7
DMFT Nagpur						
2017-18	1,377	84.92	1,069	51	250	7
2018-19	1,341	93.87	259	546	536	0
2019-20	378	111.11	157	124	84	13
2020-21	508	187.49	298	62	148	0
2021-22	1,319	311.08	321	199	762	37
2022-23	113	35.90	22	13	78	0
Total (a)	**5,036**	**824.37**	**2,126**	**995**	**1,858**	**57**
DMFT Yavatmal						
2017-18	1	0.50	1	0	0	0
2018-19	622	124.15	507	106	0	9
2019-20	794	129.02	673	112	0	3
2020-21	24	36.03	17	7	0	0
2021-22	1,457	134.97	129	836	338	160
2022-23	12	5.16	6	4	2	0
Total (b)	**2,910**	**429.83**	**1,333**	**1,065**	**340**	**172**
DMFT Chandrapur						
2017-18	199	5.71	198	0	0	1
2018-19	1,053	323.31	989	35	0	29
2019-20	1,269	195.57	1,213	45	0	11
2020-21	665	197.27	373	190	0	102
2021-22	1,100	195.28	785	256	58	1
2022-23	0	0	0	0	0	0
Total (c)	**4,286**	**917.14**	**3,558**	**526**	**58**	**144**
DMFT Raigad						
2017-18	0	0	0	0	0	0
2018-19	24	5.49	24	0	0	0
2019-20	75	6.74	59	0	16	0
2020-21	2	7.59	2	0	0	0
2021-22	5	9.17	1	0	4	0
2022-23	0	0	0	0	0	0
Total (d)	**106**	**28.99**	**86**	**0**	**20**	**0**

DMFT Bhandara						
2017-18	0	0	0	0	0	0
2018-19	148	17.06	147	0	0	1
2019-20	30	7.34	28	1	1	0
2020-21	38	9.05	36	2	0	0
2021-22	0	0	0	0	0	0
2022-23	0	0	0	0	0	0
Total (e)	**216**	**33.45**	**211**	**3**	**1**	**1**
Grand Total (a+b+c +d+e)	**12,554**	**2,233.78**	**7,314**	**2,589**	**2,277**	**374**

(Source: Information furnished by DMFTs)

As seen from the table above, some of the projects taken up during 2017-18 to 2021-22 were not completed as observed in audit scrutiny as of June 2024. The periodicity of incomplete works ranged between three years to more than five years. Further, total 18.13 *per cent* of the works were under tendering stage out of which 81.60 *per cent* (1,858 works) of the total works (2,277 works) under tendering stage were in DMFT Nagpur. Audit observed that selected DMFTs were not monitoring the progress of work on regular basis, which resulted in non-completion of works and non-utilisation of DMFT fund by IAs.

5.4 Ineligible expenditure in violation of PMKKKY guidelines

The projects where expenditure of DMFT Fund was not in compliance with the PMKKKY guidelines are detailed below:

(i) Expenditure on Solar panels in Collectorate premises

The DMFT, Bhandara in its GC (29 July 2019) approved an amount of ₹ 0.68 crore for the work of installation of 17 solar panels on the rooftops of various buildings in Collectorate premises. The Detailed Project Report (DPR) mentioned that on installation of 17 solar panels, there would be potential saving of electricity charges of ₹ 14.44 lakh *per annum*. MEDA (IA), certified (03 September 2021) the completion of the work and DMFT, Bhandara made the payment (October 2021) of ₹ 0.56 crore.

Audit observed that the implementation of this work was not for the mining affected persons which was in deviation of PMKKKY guidelines. Further, in absence of net metering and commissioning, solar power could not be generated from September 2021 to till date and could not save ₹ 14.44 lakh per annum electricity charges as envisaged in the DPR resulting in blockage of fund to the extent of ₹ 0.56 crore.

GoM while accepting the observation stated (December 2024) that out of 17 solar power systems, eight solar power systems are operational and the remaining nine were not operational due to absence of net metering and commissioning.

The fact remained the same that the PMKKKY fund was to be spent on people affected by mining or mining-related operations and also, the remaining nine solar power systems have not been commissioned in three years.

(ii) Expenditure on modernisation of milk powder factory

The Managing Director of the Bhandara Zilla Dudh Utpadak Sahakari Sangh Limited, Bhandara approached the Department of Animal Husbandry, Dairy

Development, Sports and Youth Welfare (20 April 2020) to approve the work of modernisation of milk powder factory. The Department of Animal Husbandry, Dairy Development, Sports and Youth Welfare (21 April 2020) requested DMFT Bhandara to consider the above work from the available DMFT fund.

DMFT Bhandara, in its GC meeting (15 May 2020) sanctioned the said work and accorded administrative approval for modernisation of milk powder factory amounting to ₹ 25 lakh under skill development scheme of PMKKKY and released ₹ 25 lakh (23 May 2020). Further, the District Collector office had objected (23 May 2020) the inclusion of 'purchase of equipment and modernisation of factory' as per PMKKKY guidelines.

Audit observed that despite the objection raised by the District Collector while sanctioning, the said work was included under 'skill development'. This resulted in irregular disbursement of ₹ 25 lakh to a cooperative society.

GoM stated (December 2024) that 100 *per cent* advance was released based on the demand of the District Dairy Development Officer.

Facts remained that the specified work does not fall under skill development or any other activities mentioned in the scheme guidelines and release of PMKKKY fund for purchase of equipment and modernisation of factory resulted in diversion of funds.

5.5 Unfruitful expenditure out of DMFT Fund

Audit observed that despite the allocation and utilisation of funds, the intended objectives remained unachieved in respect of many works due to deficiencies in planning, execution, and monitoring. Expenditure was incurred on projects that either remained incomplete or failed to deliver the envisaged benefits due to operational and administrative lacunae.

The instances of unfruitful expenditure incurred by the Department in the implementation of PMKKKY are illustrated in the following paras.

(i) Idling of RO water filtration units

DMFT, Bhandara accorded the administrative approval (10 December 2018) for installation of RO water filtration unit in Umri at cost of ₹ 4 lakh. The Rural Water Development Department, Bhandara (IA) incurred an expenditure of ₹ 3.80 lakh and completed the work on 12 July 2019.

During joint physical verification, audit observed that RO water filtration unit was damaged by flood in July 2020-21. Thereafter, no efforts were made to reinstate the said RO water filtration unit and bring it to working condition. This has resulted in non-extending the intended benefit to the directly affected area.

Picture No. 5.1: Damaged RO Water Filtration Unit, Date: 21.02.2024

(ii) Non-functioning of Adult and Paediatric Ventilator, Nagpur

The Government Medical College and Hospital, Nagpur (IA) proposed to purchase 25 Adult and Paediatric Ventilators. The proposal was approved (13 August 2019) at the cost of ₹ 2.88 crore (₹ 11.54 lakh per ventilator).

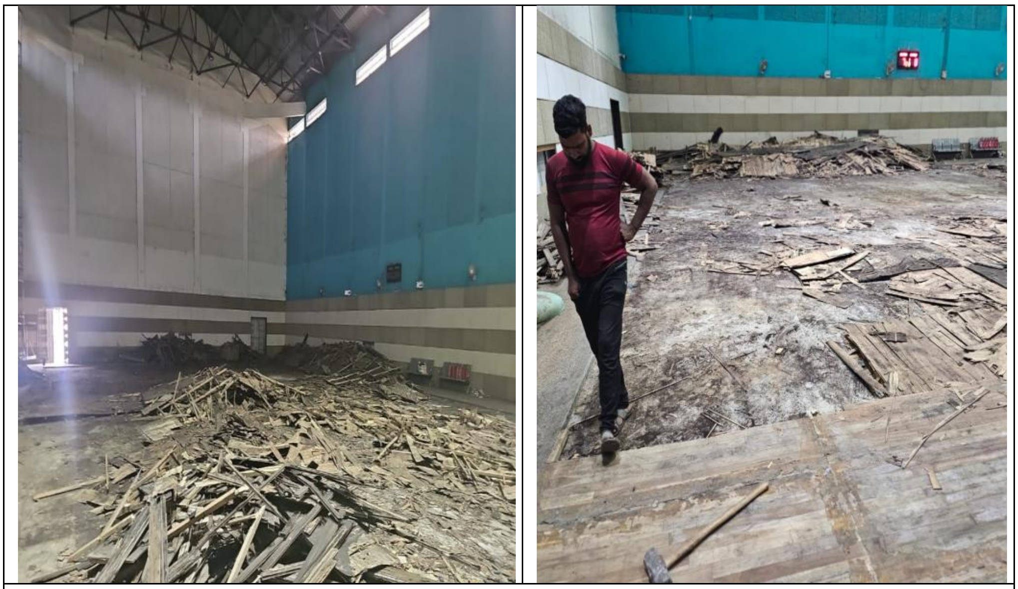
Audit observed (13 September 2023) that, two out of 25 Adult and Paediatric ventilators amounting to ₹ 0.23 crore were not in working condition since 17 July 2023 to February 2024 for want of O_2 sensors. Also, the warranty for the same had expired on 20 June 2023.

Even though the ventilators were life-saving equipments, those were not repaired by the IA. This indicated lack of monitoring by the DMFT in achievement of intended benefits of the projects taken up.

(iii) Unfruitful expenditure on renovation of badminton hall

DMFT Yavatmal accorded administrative approval (10 March 2019) to Public Works Department, Yavatmal (IA) for the work of renovation of Badminton Hall located at District Sport Complex, Yavatmal. The work was completed at a cost of ₹ 1.29 crore on 10 September 2019.

During joint physical verification of assets, audit observed that the Badminton Hall was in damaged condition. As per the terms of the contract, the defect liability period was for five years from the date of completion. Though the work was within the defect liability period upto 9 September 2024, the IA failed to get the repair work done through the contractor.

Picture No. 5.2: Damaged condition of Badminton Hall, Date: 06.02.2024

5.6 Blockage of DMFT Fund

Audit observed that allocated DMFT fund remained unutilised or were blocked in non-functional and incomplete projects executed by IAs due to ineffective monitoring.

Some instances of blockage of funds by the Department in the implementation of PMKKKY are illustrated in the following paras.

(i) Refund of unspent amount

(a) DMFT Chandrapur, accorded administrative approval for 12 proposals and disbursed ₹ 11.30 crore during the period 2020-21 to 2022-23 for procurement of various equipments for Government Medical College (GMC), Chandrapur (IA).

Audit scrutiny of records revealed that ₹ 10.31 crore of sanctioned amount was utilised and the balance unspent amount ₹ 0.99 crore was not refunded by IA (May 2024) resulting in blocking of funds of ₹ 0.99 crore.

(b) DMFT Yavatmal, based on the proposal received (28 November 2018) from Vasantrao Naik Government Medical College, Yavatmal (IA) for purchase of adult ventilator, Bariatric laparoscopy with accessories and Bariatric operation table accorded approval (19 September 2019) at an administrative cost of ₹ 1.88 crore and released (19 September 2019) 100 *per cent* advance to IA.

The IA issued a work order to M/s Haffkine Bio-Pharmaceuticals Corporation Limited (HBPCL) for the purchase of medical equipment. M/s. HBPCL purchased an adult ventilator and Bariatric Operation Table at the cost of ₹ 0.78 crore and ₹ 0.35 crore respectively, the remaining items were not procured and amount of ₹ 0.75 crore lying unutilised with M/s. HBPCL (November 2024).

Audit observed that the IA had not refunded ₹ 0.75 crore (₹ 1.88 crore - ₹ 0.78 crore - ₹ 0.35 crore) towards un-procured items (November 2024) to DMFT Yavatmal.

DMFT Yavatmal has not demanded the unspent amount from IA indicating lack of monitoring.

GoM had accepted (December 2024) the audit observation and stated that the concerned DMFT is continuously following up for refund of unutilised fund along with the interest from GMC.

(c) DMFT, Nagpur accorded (13 November 2017) administrative approval for purchases of various equipments and Ambulances in Public Health Centres (PHC) and disbursed (06 May 2021) ₹ 4.00 crore to Zilla Parishad (ZP), Nagpur (IA).

Out of ₹ 4.00 crore, IA utilised ₹ 2.28 crore towards purchase of various equipments in PHC and ₹ 1.41 crore towards purchase (June 2021) of 11 ambulances. However, the balance amount of ₹ 0.31 crore (₹ 4.00 crore less ₹ 3.69 crore) remained unutilised.

Audit observed that the unspent amount of ₹ 0.31 crore was not refunded to the DMFT despite the lapse of 36 months (July 2021 to April 2024). This indicated lack of monitoring by DMFTs on recovery of unspent amount from the IA.

(ii) MSEDCL Training not imparted

DMFT Yavatmal accorded (04 December 2018) administrative approval for imparting training to 300 Gram Vidhyut Vyavasthapak by MSEDCL (IA) at an administrative cost of ₹ 0.36 crore and released ₹ 0.18 crore in two instalments (₹ 0.04 crore on 23 January 2019 and ₹ 0.14 crore on 28 May 2019) to the IA.

During joint verification of physical assets, Audit observed that despite release of ₹ 0.18 crore by May 2019, training was not imparted (November 2024) even after a lapse of more than five years. Further, DMFT also failed to raise a demand for a refund of the unspent amount. Non-monitoring of execution of work resulted in unfruitful expenditure of ₹ 0.18 crore.

GoM accepted the fact (December 2024) that the training was not imparted due to Covid pandemic and ongoing construction of administrative building and stated that DMFT Yavatmal had taken up the matter with MSEDCL for the recovery of unutilised advance.

The fact remains that the funds were blocked for more than five years and action was initiated (June 2024) after being pointed out by Audit (May 2024).

(iii) Non-installation of RO water ATM, Chandrapur

DMFT Chandrapur accorded administrative approval (04 September 2020) for installation of RO water ATM and disbursed (22 September 2022) ₹ 11.03 lakh to Rural Water-supply Department, ZP Chandrapur (IA).

During joint verification of physical assets, it was revealed that the RO water ATM was not installed due to non-availability of land till date. Moreover, during audit scrutiny of records, it was noticed that the IA had not refunded the unutilised amount to DMFT Chandrapur. This has resulted in non-achievement of intended benefit to the beneficiaries and blockade of fund to the extent of ₹ 11.03 lakh even after a lapse of two years.

5.7 Delayed completion of works

Audit observed delays in the completion of works, which adversely impacted on cost efficiency of the projects and the intended outcomes. The delays, attributable to factors such as inadequate planning, procurement issues, and lapses in project management, hindered the timely achievement of scheme objectives.

The instances of delayed completion of works by the Department in the implementation of PMKKKY are illustrated in the following paras.

(i) Delay in construction of Cancer Hospital Chandrapur

DMFT, Chandrapur (31 December 2018) based on GoM Resolution (26 June 2018), accorded approval to construct 100 bedded Cancer Hospital and executed (29 October 2018) a Tripartite MoU between DMFT Chandrapur, Director, Medical Education and Research, Mumbai (DMER) and TATA Trust. The project was to be completed by September 2020, which was subsequently extended (September 2021).

DMFT, Chandrapur disbursed (31 December 2018) lumpsum advance of ₹ 113 crore to Chandrapur Cancer Care Foundation (CCCF) and subsequently, based on the request of IA for the additional cost, funds of ₹ 77.35 crore (23 January 2024) was released for increasing the bed capacity from 100 to 140 beds and to carry out balance work.

Audit observed that though the work was to be completed as per extended timeline by September 2021, the physical completion of work was 90 *per cent* as of November 2024. One of the reasons for cost escalation was delayed execution of the work on part of the contractor. Further, it was observed that DMFT Chandrapur without monitoring the work at periodic intervals released 100 *per cent* initial advance and without linking to a specified milestone for completion of work released subsequent advance to the IA. Thus, the intended beneficiaries could not avail the intended medical benefits despite release of ₹ 190.35 crore during December 2018 to January 2024.

GoM stated (December 2024) that DMFT, Chandrapur intimated that the delay in the construction work was due to the increased capacity of the hospital to 140 beds and 90 *per cent* of work was completed and would be operational tentatively from July 2025 after receipt of NOC from Fire Department.

The reply is not acceptable as the fact remains that the initial date of completion of hospital was September 2020 which was extended to September 2021. However, the hospital has not yet been operational even after a lapse of more than six years from the initial date of disbursement (December 2018).

(ii) Delay in installation of Tesla MRI Machines, at Chandrapur

Government Medical College, Chandrapur (IA) submitted (11 July 2018) a proposal to DMFT Chandrapur for purchase of three tesla MRI machines at a cost of ₹ 12.47 crore. In the proposal, it was mentioned that out of ₹ 12.47 crore, Shree Sai Baba Sansthan, Shirdi had contributed ₹ 7.50 crore.

DMFT Chandrapur, approved (29 August 2018) the proposal of the remaining amount of ₹ 4.97 crore for purchase of three tesla MRI machines. Later, the estimated cost of the machines was revised to ₹ 13.20 crore (13 August 2019)

and subsequently to ₹ 15.93 crore (07 June 2022). DMFT Chandrapur, released the lumpsum payment of ₹ 5.70 crore (17 December 2019) and additional payment of ₹ 2.73 crore (15 June 2022) to IA. IA further placed the work order with M/s. HBPCL who in turn procured the material from M/s. Phillips India Limited.

Audit observed that though the advance was released in December 2019, M/s. HBPCL placed the order with M/s. Phillips India Limited in June 2022 and the equipments were installed in September 2024 with a delay of more than four years from the date of disbursal of advance.

Audit observed that DMFT Chandrapur, while according administrative approval did not specify the terms and conditions for release of advance, timeline for completion of the work and penalty for delayed completion. This has resulted in delayed execution of works and thereby cost escalation of ₹ 3.46 crore from 2018 to 2022. Non-monitoring of completion of projects resulted in blocking of funds in the hands of IAs.

GoM stated (December 2024) that the execution and implementation of the sanctioned work is the responsibility of IA. The progress of the sanctioned works is reviewed by the concerned authorities and not by DMFT. Also, the machines were procured but there was some infrastructural work that had to be done, which delayed the installation of these machines. Further, GoM stated that the work was almost completed, and the machines would soon be in service.

This indicates a lack of monitoring by the DMFT over the work execution by IA and no timeline for completion of work was specified in the administrative approval given by DMFT. Further progress of the installation of three Tesla MRI machines is awaited, as it has been pending for more than five years.

(iii) Delay in completion of solar photovoltaic power plant project

GoI approved installation of 270 kWp floating grid connected solar photovoltaic power plant at Muradpur to be executed by Soil and Water Conservation Department and Maharashtra Energy Development Agency (MEDA) at a cost of ₹ 7.18 crore for tribal farmers in Muradpur, District-Nagpur.

As the funds sanctioned by the Central Government were not forthcoming, installation of 270 kWp floating grid connected solar panels through MEDA (IA) was taken up at an estimated cost of ₹ 2.86 crore out of DMFT fund as per approval of DMFT Nagpur (15 October 2018).

IA awarded a work for ₹ 1.84 crore and DMFT Nagpur released funds of ₹ 1.48 crore in two instalments (₹ 0.29 crore on 19 October 2018 and ₹ 1.19 crore on 29 January 2020). MEDA installed the solar panels on 20 August 2019 with a guarantee period of five Years, which was to expire by August 2024.

Audit observed that construction of pump house by Soil and Water Conservation Department was not completed due to which the grid connectivity could not be completed. Thus, the fund disbursed by DMFT to the extent of ₹ 1.48 crore remained unfruitful for more than five years.

GoM stated (December 2024) that floating grid connected solar PV power plant had been completed (May 2025) and working successfully.

The reply of GoM is not tenable as the fact remains that the work was completed with a delay of more than five years by which time, the guarantee period of solar panels expired.

Chapter VI
Monitoring and Supervision

Chapter VI

Monitoring and Supervision

Rule 6(1) of Maharashtra DMFT Rules, 2016 required GC to lay down the broad policy framework and approve the procedure for functioning of the DMFT and review the working of the Trust from time to time. Rule 6(3) requires conduct of social audits of the developmental schemes and works executed in the Gram Sabha.

Rule 9(5) required MC to supervise and ensure the execution of Annual Action Plan, approved schemes and projects. Rule 14(5) provides for charging the trust fund for charging various expenses including charges for third party inspections.

The DMFT fund contributions collected were to be utilised for implementation of various developmental and welfare projects/ programs in mining affected areas and people affected by mining activities to minimise/mitigate the adverse impacts, during and after mining, on the environment, health and socio-economics of people in mining districts; and to ensure long-term sustainable livelihoods for the affected persons in mining areas.

The selected five DMFTs collected DMFT fund of ₹ 3354.59 crore, however, administrative approval for 66.59 *per cent* of the total fund collected was accorded. Further, out of that 48.18 *per cent* funds were disbursed to IAs. The percentage of projects completed in sampled districts were 58.26.

This highlighted the overall lacuna in monitoring and supervision of implementation of the scheme, the observations on monitoring and supervision are discussed below:

6.1 Constituting State Level Monitoring Committee by GoM

As per Rule 4 of Maharashtra DMFT Rules, 2016, every DMFT shall consist of GC, MC at district level and there shall be a SLMC at State level.

The SLMC in Maharashtra was formed on 21 November 2022 to supervise, monitor and coordinate the implementation of the scheme, utilisation of DMFT funds and to give necessary directives and guidance.

Audit observed that there was delay of five years in the formation of SLMC and the first meeting of the SLMC was conducted on 15 September 2023 which has resulted in lack of overall monitoring of the implementation of the scheme such as non-allocation of funds, execution of works, observance of financial discipline and creating endowment fund as per Rule 13(9) of Maharashtra DMFT Rules, 2016 for each districts out of annual receipts.

GoM while accepting (December 2024) the facts attributed the reason for the delay to time taken for obtaining views of various related departments.

The fact remains that the Maharashtra DMFT Rules, 2016 were formulated in September 2016 while the SLMC was constituted in 2022 resulted in lack of supervision and monitoring of PMKKKY scheme implementation in the State.

6.2 Meetings of the Managing Committee and Governing Council

Rule 6(1) of Maharashtra DMFT Rules, 2016 required the GC to review the working of the Trust from time to time while Rule 8 of Maharashtra DMFT Rules, 2016, vested the day-to-day functioning of the Trust with the MC.

As per Rule 7 of Maharashtra DMFT Rules, 2016, the GC shall meet at least once in every quarter while Rule 10 required MC to meet at least four times in a financial year.

The shortfall in MC and GC meetings of the selected five DMFTs is given in **Table 9.**

Table 9: MC and GC meetings in five selected DMFTs

Name of District	MC meetings			GC Meetings			
	No. of meetings to be held	No. of meetings held	Short fall	No. of GC meeting to be held	No. of meetings held	Short fall	Shortfall in *per cent*
Nagpur	26	11	15	25	9	16	64
Chandrapur	26	6	20	24	6	18	75
Yavatmal	26	14	12	24	6	18	75
Bhandara	26	3	23	21	4	17	81
Raigad	26	6	20	18	1	17	94
Total	**130**	**40**	**90**	**112**	**26**	**86**	

(Source: Information furnished by DMFTs)

Audit observed that not conducting MC and GC meetings in a timely manner resulted in non-preparation or delayed preparation of Annual Action Plan, under-utilisation of DMFT fund contribution, non-maintenance of adequate records at DMFs, delayed approval of Annual Accounts, budget *etc*.

GoM accepted (December 2024) the facts and stated that the meetings at regular intervals were not conducted as there were structural changes in GC and MC and due to Covid pandemic, and Parliamentary/State elections.

The fact remains that meetings were not held regularly since the formation of DMFTs and constitution of GCs which has resulted in slow execution of works and mounting unutilised funds in each DMFTs.

6.3 Preparation of Quarterly Progress Reports

As per Rule 15(7) of Maharashtra DMFT Rules, 2016, DMFT shall prepare quarterly progress report in physical and financial terms in respect of the approved schemes and projects within 45 days of closure of the quarter for its onward submission to the Zilla Parishad and district administration immediately for publication on their respective websites.

Audit observed that all the five selected DMFTs had not prepared the quarterly progress reports, which has resulted in lack of monitoring of the progress of work and lack of transparency in implementation of scheme.

GoM stated (February 2025) that DMFT Chandrapur and Yavatmal had reviewed the physical and financial progress reports of all IAs monthly and DMFT Nagpur, submitted the monthly reports to State Authority and uploaded the reports on website *dmfindia.mines.gov.in*.

The fact remains that the DMFTs did not prepare quarterly progress reports for onward submission and publication on their respective websites.

6.4 Preparation of Annual Accounts

As per Rule 6 and 7 of GoI notification (16 September 2015), the Accounts of the DMFT fund shall be audited every year by the Chartered Accountant (CA) appointed by DMFT fund and Report thereof shall be placed in the public domain along with the Annual Report.

The DMFT shall prepare an Annual Report on its activities for the respective financial year within three months from the date of closure of the financial year. The Annual Report was to be submitted to the Government within one month from the date of its approval by the DMFT and was also to be hosted on the website of the DMFTs.

The Annual Report of each Foundation was to be laid before the State Legislative Assembly. The details of appointments of CA, preparation of Annual Accounts, Approval of Annual Accounts by MC and GC, certification by CA and submission of Annual Accounts to State legislature are detailed in **Annexure 6**.

Audit observed that:

- DMFT Raigad had neither prepared the Annual Accounts nor had appointed CAs for the period 2016-17 to 2022-23.
- There was a delay in the appointment of CAs in respect of the remaining four selected DMFTs for the period ranging from three months to four years.
- The Annual Accounts in respect of the four DMFTs were not approved by GC except DMFT Nagpur for the year 2020-21which was approved by the GC with a delay of nearly 2 years.

The non-preparation of Annual Accounts in a timely manner led to delayed submission to State Legislature and resulted in lack of transparency in communicating the financial and physical performance of the DMFT fund for the financial year to various stakeholders.

GoM stated (December 2024) that the Annual Accounts till 2022-23 pertaining to DMFT Chandrapur, Nagpur, Bhandara and Yavatmal were submitted in the Assembly. The appointment of CA in DMFT Raigad faced some technical difficulties, however, the process of appointment of CA is in process.

6.5 Social audit and third-party inspection of works

As per Rule 6(3) and Rule 14(5) of Maharashtra DMFT Rules, 2016, GC was to monitor the implementation of the scheme through conducting social audit and third-party inspections. This helps in strengthening monitoring and accountability of DMFTs for realisation of benefits to the mining-affected areas and people. The details of the status of work in respect of the selected five DMFTs are detailed in **Table 10.**

Table 10: Status of work in respect of approved projects in selected five DMFTs

DMFT	Administrative approval for No. of works	Status of work			
		Completed	Work in Progress	Under Tendering	Cancelled
Nagpur	5,036	2,126	995	1858	57
Yavatmal	2,910	1,333	1,065	340	172
Chandrapur	4,286	3,558	526	58	144
Raigad	106	86	0	20	0
Bhandara	216	211	3	1	1
Grand Total	**12,554**	**7,314**	**2,589**	**2,277**	**374**

(***Source: Information furnished by DMFTs)***

Audit observed that:

- The selected five DMFTs approved 12,554 works during the period 2017-18 to 2022-2023, out of which 58.26 *per cent* works were completed, 20.62 *per cent* works were in progress and 18.14 *per cent* works were under the tendering stage for more than three years to one year.
- The DMFT has not conducted social audits in respect of completed works to assess the fulfilment of the objective of the scheme.
- Also, in absence of third-party inspections, the progress of incomplete works was not monitored periodically.

GoM stated (February 2025) that as per the GR dated 01Septmber 2016, there is no provision for the social audit of completed projects.

The reply is not acceptable as Rule 6(3) of Maharashtra DMFT Rules, 2016 clearly states that GC was to conduct social audit of all the developmental schemes and works undertaken from the DMFT fund. Also, the DMFT did not conduct third party inspections even though there was provision for the expenses for the same under Rule 14(5) of Maharashtra DMFT Rules.

6.6 Supervision by DISHA Committee

GoI formed (27 June 2016) District Coordination and Monitoring Committee now known as DISHA[15], for coordination among all levels of elected representatives which need to meet once every quarter. GoM (11 May 2017) brought PMKKKY under the purview of DISHA committee based on the orders of Mining Department, GoM (17 February 2017).

In three out of the five selected DMFTs, there were no DISHA committee meetings conducted and in remaining two DMFTs, only one meeting for Nagpur and two meetings for Chandrapur were conducted during 2016-2023.

The committee commented that less expenditure was incurred and the progress of works under PMKKKY was unsatisfactory in respect of Nagpur district. Audit observed that despite being pointed out by DISHA committee, out of 5,036 works valuing ₹ 824.37 crore (awarded during 2017-18 to 2022-23) 2,126 works valuing ₹ 574.14 crore were completed, and 995 works were still in progress. Further, 57 works were cancelled, and 1,858 works were still under tendering process for more than two to six years.

[15] District Development Coordination and Monitoring Committee (DISHA) has been established by the Ministry of Rural Development GoI for the coordination of various schemes implemented by the Central Government and the State Government.

Further, though two meetings were conducted in respect of Chandrapur district, no progress of work under PMKKKY were discussed.

Thus, the objective of DISHA committee was not served as there was lack of proper monitoring due to non-conduct of timely meetings, non-discussion of PMKKKY in the meetings of DMFT Chandrapur.

GoM stated (December 2024) that DMFT, Nagpur had initiated the action of follow up with Project Director, District Rural Development Agency, Nagpur on incomplete works and unspent funds lying with IAs and DMFT Chandrapur had submitted details of physical and financial progress to the DISHA Committee, but the same was not discussed in the meeting.

The fact remains that even though PMKKKY has been brought under the purview of DISHA committee, adequate monitoring and supervision was not ensured regarding PMKKKY through DISHA committee.

6.7 Hosting of official website of DMFTs to maintain transparency in scheme implementation

As per clause 5 of PMKKKY guidelines of September 2015, each DMFT had to prepare and maintain a website with detailed information to bring in transparency in implementation and awareness of the scheme.

Audit observed that none of the selected five DMFTs had hosted any website till June 2024 resulting in violation of Maharashtra DMFT Rules, 2016. However, on being pointed out by Audit, two DMFTs Nagpur and Yavatmal have hosted official website of respective DMFTs.

GoM while accepting (December 2024) the facts stated that the website of DMFT Yavatmal and Nagpur is developed and currently is in public domain. The development of websites of DMFT Raigad, Bhandara and Chandrapur is in progress.

The fact remains that only DMFT Yavatmal and Nagpur have developed the website, however, information such as details of GC and MC meetings conducted, details of AAP prepared, year-wise breakup of funds allocated and allotted, progress of works *etc.* was not available for access to stakeholders on website of all DMFTs ensuring transparency.

Conclusion and Recommendations

Conclusion

PMKKKY aimed to implement developmental and welfare projects/programs in mining affected areas, to minimise/mitigate the adverse impact of mining activities on the environment, health and welfare while ensuring long-term sustainable livelihoods for affected persons in mining areas.

GoM collected the DMFT contribution as a percentage of the royalty paid on Major and Minor mineral. DMFT fund contribution received in the State was not in the required proportion of the royalty collected. There was excess collection both in Major and Minor mineral. However, there were instances of short collection also in some DMFTs. Total DMFT collection for the period 2016-17 to 2022-23 in the State was ₹ 4,624.01 crore. In selected five DMFTs, ₹ 3,354.59 crore of DMFT contribution received during September 2016 to March 2023, and out of that ₹ 1,616.26 crore were disbursed to various Implementing Agencies under PMKKKY for implementation of projects in sectors like healthcare, water supply, physical infrastructure *etc.,* however, scheme provisions of at least 60 *per cent* expenditure on high priority activities were not adhered. None of the selected DMFTs had identified the directly affected areas within 10 km radius as per revised norms of GoM and continued with the older criteria of 5 km. DMFTs had not prepared list of affected persons by mining-related activities since the initiation of the scheme.

There were inadequacies in preparation of Annual Action Plan, Annual Budget, delays in appointment of members of Governing Council *etc.* which affected scheme implementation. There were instances of non-collection of DMFT fund contribution and loss of interest due to inadequate fund management. Out of total funds collected, 48 *per cent* of the funds collected were disbursed in selected five DMFTs for implementation of the projects and 58 *per cent* projects could be completed out of total works sanctioned. Instances of funds spent on ineligible works, diversion of funds, unfruitful expenditure and blockage of DMFT funds were noticed.

Irregular conduct of GC meetings, DISHA committee meetings, non-conduct of social audits, third-party inspections and delayed preparation of Annual Accounts indicated lack of monitoring and supervision. Quarterly progress reports in respect of the approved schemes and projects were not prepared by any of the five selected DMFTs. Also, dedicated websites were not hosted in most DMFTs to publish the Annual Reports, Audit Reports as required to ensure transparency.

Recommendations

Audit recommended that Government/Department may consider to:

- ***prepare and maintain lists of directly and indirectly affected areas as well as persons affected by mining activities.***
- ***implement the real-time monitoring of collection of DMFT fund contributions due from leaseholders through IT applications like Integrated Lease Management System.***

- ***utilise DMFT in directly and indirectly affected areas on high and other priority activities as prescribed in the scheme guidelines.***
- ***strengthen the management by Managing Committee and supervision of Governing Council as well as State Level Monitoring Committee, to avoid instances of diversion, blockade of funds as well as ineligible and unfruitful expenditure from DMFT funds.***
- ***ensure timely preparation of Annual Action Plan, Annual budget, Quarterly Progress Reports, Annual Accounts etc. for efficient utilisation of funds.***
- ***conduct third-party inspections, social audits to assess the outcomes of scheme implementation and ensure transparency by publishing Annual Reports, Audit Reports, works done etc. in public domain.***

NAGPUR **(DATTAPRASAD SHIRSAT)**
The: 15 October 2025 **Accountant General (Audit-II), Maharashtra**

Countersigned

NEW DELHI **(K. SANJAY MURTHY)**
The: 16 October 2025 **Comptroller and Auditor General of India**

Annexures

Annexure 1

(Refer to paragraph 1.6)

List of selected Districts, Blocks and Gram Panchayats for detailed review under Performance Audit

Sr No	District	Block	Gram Panchayats
1	**Nagpur**	Nagpur City	(zero Gram Panchayats)
		Umred	Umred
			Pachgaon
			Gangapur
		Hingna	Nildoh
			Hingna
			Kanholibara
2	**Chandrapur**	Saoli	Hirapur
			Samdabuj
			Saoli
		Chandrapur	Ghugus
			Chandrapur
			Pipari
		Rajura	Arvi
			Warur Road
			Nalphadi
3	**Bhandara**	Bhandara	Bhandara
			Bela
			Beed
		Pavani	Umri
			Savarla
			Gudegaon
		Lakhandur	Dholsar
			Chargaon
			Mandhal
4	**Raigad**	Pen	Gagode
			Kasu
			Wadhav
		Alibag	Khidkee
			Alibhag
			Ambeghar
		Mandgaon	Nijampur
			Chinchavali
			Nandvi
5	**Yavatmal**	Wani	Ganeshpur
			Nerad
			Nilapur
		Yavatmal	Yavatmal city
			Wadgaon
			Talegaon
		Zari Jamani	Zari
			Pandharwani
			Mangli

Annexure 2

(Refer to paragraph 2.5)

DMFT fund collected *vis-a-vis* DMFT fund to be collected for major minerals

(₹ in crore)

Sl. No.	District	2016-17					2017-18					2018-19					2019-20				
		Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage
1	Nagpur	216.71	65.01	37.08	27.93	42.96	311.02	93.31	88.95	4.36	4.67	426.41	127.92	119.90	8.02	6.27	459.37	137.81	142.77	-	0
2	Bhandara	9.09	2.73	7.81	-	0	16.81	5.04	3.44	1.60	31.75	22.36	6.71	5.99	0.72	10.73	23.04	6.91	7.18	-	0
3	Gondia	0.25	0.08	0.08	0	0	0.40	0.12	0.12	0	0	0.87	0.26	0.26	0	0	0.58	0.17	0.17	0	0
4	Chandrapur	2.32	0.70	77.58	-	0	5.52	1.66	173.92	-	0	6.08	1.82	183.84	-	0	5.92	1.78	175.89	-	0
5	Gadchiroli	36.17	10.85	0.36	10.49	96.68	5.54	1.66	1.71	-	0	6.03	1.81	1.57	0.24	13.26	0.50	0.15	0	0.15	100
6	Yavatmal	211.21	63.35	50.39	12.96	20.46	248.41	74.52	70.54	3.98	5.34	256.36	76.91	87.12	-	0	259.90	77.97	86.30	-	0
7	Ratnagiri	1.53	0.46	1.54	-	0	1.85	0.56	0.95	-	0	53.64	16.09	0.13	15.96	99.19	2.59	0.78	0.76	0.02	2.56
8	Sindhudurg	15.31	4.59	54.68	-	0	8.64	2.59	2.55	0.04	1.54	14.06	4.22	0	4.22	100	15.52	4.66	0	4.66	100
9	Kolhapur	16.85	5.06	11.81	-	0	17.84	5.35	3.52	1.83	34.21	14.99	4.50	2.61	1.89	42.00	4.14	1.24	0.62	0.62	50
10	Raigad	0.31	0.09	0.89	-	0	0.14	0.04	0.16	-	0	0.13	0.04	0.07	-	0	0.28	0.08	0.08	0	0
	Total	**509.75**	**152.92**	**192.22**	**51.38**		**616.17**	**184.85**	**345.86**	**11.81**		**800.93**	**240.28**	**401.49**	**31.05**		**771.84**	**231.55**	**413.77**	**5.45**	

Sl. No.	District	2020-21					2021-22					2022-23				
		Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage
1	Nagpur	398.02	119.41	121.24	-	0	530.66	159.20	158.39	0.81	0.51	588.04	176.41	176.06	0.35	0.20
2	Bhandara	21.20	6.36	6.43	-	0	30.93	9.28	9.2	0.08	0.86	26.12	7.83	7.46	0.37	4.73
3	Gondia	0.10	0.03	0.03	0	0	0.55	0.16	0.17	-	0	0.40	0.12	0.12	0	0
4	Chandrapur	5.93	1.78	169.27	-	0	8.62	2.59	255.12	-	0	9.22	2.77	276.13	-	0
5	Gadchiroli	0.18	0.05	0	0.05	100	55.67	16.70	16.31	0.39	2.34	354.98	106.49	102.80	3.69	3.47
6	Yavatmal	27.38	8.21	71.77	-	0	453.80	136.14	71.76	64.38	47.29	524.07	157.23	111.38	45.85	29.16
7	Ratnagiri	3.80	1.14	1.12	0.02	1.84	2.78	0.83	0.82	0.01	1.20	6.32	1.90	1.61	0.29	15.26
8	Sindhudurg	22.27	6.68	0	6.68	100	16.14	4.84	0	4.84	100	17.15	5.14	0	5.14	100
9	Kolhapur	3.10	0.93	0.32	0.61	66.15	4.21	1.26	0.53	0.73	57.94	4.29	1.29	1.53	-	0
10	Raigad	0.38	0.12	0.16	-	0	0.99	0.30	0.27	0.03	10	2.70	0.81	0.57	0.24	29.63
	Total	**482.36**	**144.71**	**370.34**	**7.36**		**1104.35**	**331.30**	**512.57**	**71.27**		**1533.29**	**459.99**	**677.66**	**55.93**	

Annexure 3

(Refer to paragraph 2.5)

DMFT fund to be collected *vis-a-vis* DMFT fund collected for minor minerals

(₹ in crore)

Sl. No.	District	2016-17					2017-18					2018-19					2019-20				
		Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage
1	Mumbai (Sub)	--		--			--		--			--		--			--		--		
2	Thane	111.15	11.12	3.62	7.50	67.45	96.53	9.65	0.99	8.66	89.74	93.53	9.353	15.05	-	0	108.17	10.82	8.99	1.83	16.91
3	Palghar	0	0	0	0			0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	Raigad	62.80	6.28	4.41	1.87	29.78	130.69	13.07	10.76	2.31	17.67	155.92	15.59	16.35	-	0	127.33	12.73	10.97	1.76	13.83
5	Ratnagiri	24.81	2.48	1.60	0.88	35.48	41.32	4.13	2.62	1.51	36.56	72.20	7.22	5.80	1.42	19.67	25.95	2.60	1.33	1.27	48.85
6	Sindhudurg	15.31	1.53	4.68	-		8.64	0.87	2.55	-	0	14.06	1.41	4.22	-	0	16.07	1.61	4.82	-	0
7	Nashik	75.19	7.52	0.53	6.99	92.95	64.75	6.48	1.67	4.81	74.23	77.66	7.77	0.96	6.81	87.64	92.24	9.22	4.94	4.28	46.42
8	Dhule	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0		0	0	0	0	0
9	Nandurbar	15.06	1.51	1.13	0.38	25.17	20.25	2.02	0.19	1.83	90.59	22.78	2.28	0.37	1.91	83.77	26.06	2.61	0.31	2.30	88.12
10	Jalgaon	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0		0	0	0	0	0
11	Ahmadnagar	78.71	7.87	0.45	7.42	94.28	76.23	7.62	0.32	7.30	95.80	94.65	9.46	2.23	7.23	76.43	93.22	9.32	0.91	8.41	90.24
12	Pune	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0		0	0	0	0	0
13	Satara	61.65	6.17	0.87	5.30	85.90	50.45	5.05	0.96	4.09	80.99	64.66	6.47	2.52	3.95	61.05	50.09	5.01	1.93	3.08	61.48
14	Sangli	46.95	4.69	0.58	4.11	87.63	35.33	3.54	1.02	2.52	71.19	61.10	6.11	2.69	3.42	55.97	55.75	5.58	2.42	3.16	56.63
15	Solapur	174.17	17.42	2.36	15.06	86.45	83.95	8.39	1.92	6.47	77.12	78.64	7.85	4.06	3.79	48.28	109.56	10.95	9.41	1.54	14.06
16	Kolhapur	41.25	4.13	0.62	3.51	84.99	21.57	2.16	0.64	1.52	70.37	37.15	3.72	1.29	2.43	65.32	40.48	4.05	2.17	1.88	46.42
17	Aurangabad	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	Jalna	0	0	0.35	-		41.12	4.12	1.34	2.78	67.48	41.04	4.10	2.03	2.07	50.49	49.27	4.93	1.70	3.23	65.52
19	Parbhani	19.77	1.98	0.92	1.06	53.54	0	0	2.10	-	0	52.26	5.23	1.69	3.54	67.69	34.09	3.41	3.00	0.41	12.02
20	Hingoli	15.66	1.57	0.07	1.5	95.54	22.23	2.22	0.29	1.93	86.94	24.40	2.44	0.89	1.55	63.52	28.74	2.87	1.31	1.56	54.36
21	Beed	0	0	0.22	-		75.67	7.57	4.96	2.61	34.48	4.77	0.48	66.80	-	0	2.43	0.24	102.74	-	0
22	Nanded	70.37	7.04	0.76	6.28	89.20	89.40	8.94	2.16	6.78	75.84	90.40	9.04	4.98	4.06	44.91	87.00	8.70	6.00	2.70	31.03
23	Osmanabad	42.40	4.24	54.70	-		7.72	0.77	53.93	-	0	3.72	0.37	54.18	-	0	2.53	0.25	44.33	-	0
24	Latur	11.58	1.16	0.18	0.98	84.48	30.74	3.07	1.03	2.04	66.45	33.90	3.39	1.99	1.40	41.30	39.38	3.94	2.97	0.97	24.62
25	Amravati	74.94	7.49	1.04	6.45	86.11	71.90	7.19	3.62	3.57	49.65	0.77	0.08	5.02	-	0	67.28	6.73	5.68	1.05	15.60
26	Buldhana	0	0	0	0		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27	Akola	28.17	2.82	0.74	2.08	73.76	45.02	4.50	3.02	1.48	32.89	61.32	6.13	3.19	2.94	47.96	58.33	5.82	7.45	-	0
28	Washim	18.70	1.87	0.27	1.60	85.56	19.30	1.93	0.72	1.21	62.69	24.69	2.47	1.98	0.49	19.84	31.68	3.17	2.21	0.96	30.28
29	Yavatmal	37.54	3.75	3.40	0.35	9.33	59.15	5.91	2.95	2.96	50.08	67.55	6.75	3.00	3.75	55.56	82.19	8.22	2.93	5.29	64.36
30	Nagpur	93.86	9.39	6.58	2.81	29.93	135.13	13.51	13.47	0.04	0.30	150.68	15.07	24.14	-	0	139.84	13.98	32.78	-	0
31	Wardha	39.55	3.95	0.83	3.12	78.99	0.47	0.05	1.87	-	0	57.64	5.76	3.28	2.48	43.06	73.23	7.32	4.51	2.81	38.39
32	Bhandara	48.45	4.85	2.20	2.65	54.64	78.73	7.87	2.52	5.35	67.98	72.48	7.25	3.26	3.99	55.03	36.32	3.63	3.20	0.43	11.85
33	Gondia	7.11	0.71	0.71	0	0	11.38	1.14	1.14	0	0	1.05	0.10	2.03	-	0	24.76	2.48	34.18	-	
34	Chandrapur	74.31	7.43	0.83	6.60	88.83	71.73	7.17	2.10	5.07	70.71	69.76	6.98	2.82	4.16	59.60	52.86	5.29	3.90	1.39	26.28
35	Gadchiroli	48.84	4.88	1.49	3.39	69.47	53.22	5.32	2.10	3.22	60.53	37.56	3.76	2.86	0.90	23.94	47.45	4.75	3.35	1.40	29.47
	Total	**1338.30**	**133.85**	**96.14**	**91.89**		**1442.62**	**144.26**	**122.96**	**80.06**		**1566.34**	**156.63**	**239.68**	**62.29**		**1602.30**	**160.23**	**310.44**	**51.71**	

Sl. No.	District	2020-21					2021-22					2022-23				
		Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage	Royalty	DMFT fund to be collected as per audit	DMFT fund collected	Difference	Difference in percentage
1	Mumbai (Sub)	--		--			--		--			--		--		
2	Thane	99.44	9.94	7.42	2.52	25.35	138.79	13.88	12.20	1.68	12.10	167.28	16.73	13.92	2.81	16.80
3	Palghar	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	Raigad	111.50	11.15	11.35	-	0	157.42	15.74	13.32	2.42	15.37	190.61	19.06	17.37	1.69	8.87
5	Ratnagiri	30.95	3.10	1.68	1.42	45.81	33.09	3.31	1.90	1.41	42.60	74.56	7.46	4.39	3.07	41.15
6	Sindhudurg	21.55	2.15	6.04	-	0	21.00	2.10	4.41	-	0	18.46	1.85	5.32	-	0
7	Nashik	118.78	11.88	6.07	5.81	48.91	143.10	14.31	9.99	4.32	30.19	163.31	16.33	11.50	4.83	29.58
8	Dhule	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	Nandurbar	27.84	2.78	0.85	1.93	69.42	35.20	3.52	6.37	-	0	21.06	2.11	0.95	1.16	54.98
10	Jalgaon	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	Ahmadnagar	101.54	10.15	1.25	8.90	87.68	1.16	0.12	1.76	-	0	115.36	11.54	4.81	6.73	58.32
12	Pune	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
13	Satara	0.59	0.06	2.40	-	0	61.72	6.17	2.44	3.73	60.45	66.32	6.63	4.55	2.08	31.37
14	Sangli	72.40	7.24	3.85	3.39	46.82	63.61	6.36	4.01	2.35	36.95	55.87	5.59	3.56	2.03	36.31
15	Solapur	85.53	8.55	4.15	4.40	51.46	113.59	11.36	3.71	7.65	67.34	59.35	5.93	1.33	4.60	77.57
16	Kolhapur	89.10	8.91	2.18	6.73	75.53	59.93	5.99	3.28	2.71	45.24	61.82	6.17	3.06	3.11	50.40
17	Aurangabad	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
18	Jalna	66.09	6.61	1.92	4.69	70.95	75.88	7.59	1.49	6.1	80.37	44.61	4.46	1.39	3.07	68.83
19	Parbhani	44.59	4.46	3.30	1.16	26.00	57.12	5.71	0.33	5.38	94.22	28.54	2.85	2.64	0.21	7.37
20	Hingoli	36.48	3.65	2.67	0.98	26.85	66.54	6.65	2.67	3.98	59.85	29.66	2.97	4.43	-	0
21	Beed	3.15	0.32	77.39	-	0	0.62	0.06	88.63	-	0	0.85	0.09	88.64	-	0
22	Nanded	95.29	9.53	4.47	5.06	53.10	142.44	14.24	7.16	7.08	49.72	94.63	9.46	1.19	8.27	87.42
23	Osmanabad	2.01	0.20	31.23	-	0	0.85	0.09	35.91	-	0	1.18	0.12	42.28	-	0
24	Latur	45.77	4.57	3.36	1.21	26.48	34.57	3.47	4.83	-	0	33.97	3.40	5.80	-	0
25	Amravati	76.03	7.60	4.76	2.84	37.37	74.91	7.49	5.88	1.61	21.50	58.78	5.87	3.99	1.88	32.03
26	Buldhana	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
27	Akola	47.02	4.70	39.49	-	0	76.31	7.63	8.22	-	0	911.93	91.19	73.17	18.02	19.76
28	Washim	37.46	3.75	1.15	2.60	69.33	39.61	3.96	0.47	3.49	88.13	39.28	3.93	0.88	3.05	77.61
29	Yavatmal	118.25	11.83	17.07	-	0	111.33	11.13	4.42	6.71	60.29	109.45	10.95	6.61	4.34	39.63
30	Nagpur	183.99	18.40	24.60	-	0	161.68	16.17	27.22	-	0	154.15	15.42	49.97	-	0
31	Wardha	63.37	6.34	3.64	2.70	42.59	43.79	4.38	3.17	1.21	27.63	46.88	4.69	2.66	2.03	43.28
32	Bhandara	67.95	6.80	8.01	-	0	20.63	2.06	3.33	-	0	31.37	3.14	1.43	1.71	54.46
33	Gondia	3.42	0.34	28.23	-	0	2.82	0.28	0	0.28	100	2.43	0.24	0	0.24	100
34	Chandrapur	76.69	7.67	7.00	0.67	8.74	97.70	9.77	5.21	4.56	46.67	86.83	8.68	3.17	5.51	63.48
35	Gadchiroli	29.71	2.97	4.31	-	0	22.43	2.24	3.06	-	0	24.74	2.47	6.64	-	0
	Total	**1756.49**	**175.65**	**309.84**	**57.01**		**1857.84**	**185.78**	**265.39**	**66.67**		**2693.28**	**269.33**	**365.65**	**80.44**	

Annexure 4

(Refer to paragraph 4.7)

Details of funds lying unutilised in saving bank account in respective five DMFTs

(₹ in crore)

Year	Opening Balance (as per Bank Statement)	Receipts			Expenditure			Balance as per Cash book/Bank Statement (as on March ending)	Invested in Fixed Deposit
		From DMF	Other receipts	Total	Distributed to Implementing Agencies	Other Expenditure	Total		
District Mineral Foundation Trust, Nagpur									
2016-17	0.00	43.67	0.00	43.67	0.00	0.00	0.00	43.67	0
2017-18	43.67	101.83	3.08	104.91	26.21	0.01	26.22	122.35	0
2018-19	122.35	138.17	5.79	143.96	56.91	0.36	57.27	209.04	0
2019-20	209.04	152.20	9.09	161.29	83.85	0.19	84.04	286.29	0
2020-21	286.29	136.27	10.26	146.53	158.76	0.33	159.09	273.73	0
2021-22	273.73	174.60	13.37	187.97	171.30	0.76	172.06	289.64	0
2022-23	289.64	208.63	35.89	244.52	77.10	0.55	77.65	456.51	0
District Mineral Foundation Trust, Chandrapur									
2016-17	0	78.41	0	78.41	0	0	0	78.41	0
2017-18	78.41	176.02	2.14	178.16	3.51	0	3.51	253.06	0
2018-19	253.06	186.65	11.72	198.37	168.69	1.63	170.32	281.11	0
2019-20	281.11	179.79	28.84	208.63	99.68	1.3	100.98	388.76	0
2020-21	388.76	176.27	13.99	190.26	153.91	4.42	158.33	420.69	0
2021-22	420.69	260.33	16.59	276.92	185.34	1.39	186.73	510.88	0
2022-23	510.88	279.3	18.72	298.02	101.12	1.85	102.97	705.93	0
District Mineral Foundation Trust, Bhandara									
2016-17	0	8.04	0	8.04	0	0	0	8.04	0
2017-18	8.04	7.34	1.31	8.65	0.05	0	0.05	15.46	0
2018-19	15.46	7.05	0.73	7.78	3.92	0.01	3.93	19.3	0
2019-20	19.3	0.53	0.65	1.18	0.17	0.06	0.23	20.48	0
2020-21	20.48	13.89	0.58	14.47	6.55	0.09	6.64	28.31	0
2021-22	28.31	12.12	0.82	12.94	7.89	0.14	8.03	33.21	0
2022-23	33.21	9.67	0.45	10.12	2.87	0.16	3.03	40.36	0
District Mineral Foundation Trust, Raigad									
2016-17	0	5.3	0	5.3	0	0	0	5.3	0
2017-18	5.3	10.93	0	10.93	0	0	0	16.23	0
2018-19	16.23	16.42	0	16.42	1.73	0.19	1.92	30.73	0
2019-20	30.73	11.05	0	11.05	5.11	0	5.11	36.67	0
2020-21	36.67	11.52	0	11.52	8.2	0	8.2	39.98	21
2021-22	39.98	13.59	0	13.59	3.07	0	3.07	50.5	10
2022-23	50.5	17.94	0	17.94	0.7	0.01	0.72	67.72	10
District Mineral Foundation Trust, Yavatmal									
2016-17	53.79	53.79	0	53.79	0	0	0	53.78	0
2017-18	53.78	73.49	0.98	74.47	0.5	0	0.5	127.75	0
2018-19	127.75	90.12	4.62	94.74	43.37	0.27	43.64	178.84	0
2019-20	178.84	89.23	9.03	98.26	104.52	0.45	104.96	172.15	0
2020-21	172.15	88.84	5.37	94.21	33.42	0.11	33.53	232.82	0
2021-22	232.82	145.68	7.15	152.83	44.58	0.02	44.6	341.05	0
2022-23	341.05	160.74	14	174.74	63.22	0.4	63.62	282.18	170

Annexure 5

(Refer to paragraph 5.1)

Details of funds allocated for directly and indirectly affected areas in five selected DMFTs

(₹ in crore)

District	Year	2017-18		2018-19		2019-20		2020-21		2021-22		2022-23	
	Particulars	Actual funds allocated	In *per cent*	Actual funds allocated	In *per cent*	Actual funds allocated	In *per cent*	Actual funds allocated	In *per cent*	Actual funds allocated	In *per cent*	Actual funds allocated	In *per cent*
Nagpur	Directly affected areas	32.09	38.15	28.41	30.27	24.20	21.78	38.42	20.49	163.60	52.59	8.99	25.03
	Indirectly affected areas	52.02	61.85	65.46	69.73	86.90	78.22	149.07	79.51	147.48	47.41	26.92	74.97
Chandrapur	Directly affected areas	4.27	74.78	239.50	74.08	146.66	74.99	112.38	56.97	110.62	56.65	0	0
	Indirectly affected areas	1.44	25.22	83.81	25.92	48.91	25.01	84.89	43.03	84.66	43.35	0	0
Bhandara	Directly affected areas	0	0	10.59	62.11	1.07	19.14	3.18	75.18	0	0	0	0
	Indirectly affected areas	0	0	6.46	37.89	4.52	80.86	1.05	24.82	0	0	0	0
Raigad	Directly affected areas	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	Indirectly affected areas	0	0	5.50	100	6.74	100	7.60	100	9.17	100	0	0
Yevatmal	Directly affected areas	0.50	100	75.26	60.62	96.10	74.48	9.07	25.17	92.39	68.45	5.07	98.26
	Indirectly affected areas	0	0	48.89	39.38	32.92	25.52	26.97	74.83	42.59	31.55	0.09	1.74

Annexure 6
(Refer to paragraph 6.4)
Details of Annual Accounts prepared and placed before State Legislature

Year	Due date approved by GC	Date of approval by GC	Date on which the Chartered Accountant certified the audited accounts.	Date of forwarding of Annual Accounts to State Government	Date of Submission of Annual Accounts to State Legislative Assembly
Annual Accounts Report of DMFT Nagpur					
2016-17	30.06.2017	Not Approved	10.10.2019	17.03.2023	17.03.2023
2017-18	30.06.2018	Not Approved	15.10.2019	17.03.2023	17.03.2023
2018-19	30.06.2019	Not Approved	20.10.2019	17.03.2023	17.03.2023
2019-20	30.06.2020	Not Approved	17.09.2021	17.03.2023	17.03.2023
2020-21	30.06.2021	12.05.2023	28.10.2022	17.03.2023	17.03.2023
2021-22	30.06.2022		Draft Ready		
2022-23	--		Under preparation	--	
Annual Accounts Report of DMFT Chandrapur					
2016-17	30.06.2017	Not approved	27.03.2019	05.09.2019	18.11.2022
2017-18	30.06.2018	Not approved	15.07.2019	05.09.2019	18.11.2022
2018-19	30.06.2019	Not approved	26.05.2020	21.07.2020	18.11.2022
2019-20	30.06.2020	Not approved	01.03.2021	12.04.2021	18.11.2022
2020-21	30.06.2021	Not approved	22.06.2022	15.07.2022	18.11.2022
2021-22	30.06.2022	Not approved	12.09.2022	17.10.2022	18.11.2022
2022-23	30.06.2023	Not approved	02.09.2023		
Annual Accounts of DMFT Yavatmal					
2016-17	30.06.2017	Not Approved	05.08.2022	01.03.2023	Not furnished to Audit
2017-18	30.06.2018	Not Approved	05.08.2022	01.03.2023	Not furnished to Audit
2018-19	30.06.2019	Not Approved	05.08.2022	01.03.2023	Not furnished to Audit
2019-20	30.06.2020	Not Approved	05.08.2022	01.03.2023	Not furnished to Audit
2020-21	30.06.2021	Not Approved	05.08.2022	01.03.2023	Not furnished to Audit
2021-22	30.06.2022	Not Approved	19.12.2022	01.03.2023	Not furnished to Audit
2022-23	30.06.2023	Not Approved	06.12.2023	07.12.2023	Not furnished to Audit

Annual Accounts of DMFT Bhandara					
2016-17	30.06.2017	Not Approved	17.07.2019	9.12.2022	Not furnished to Audit
2017-18	30.06.2018	Not Approved	17.07.2019	9.12.2022	Not furnished to Audit
2018-19	30.06.2019	Not Approved	17.07.2019	9.12.2022	Not furnished to Audit
2019-20	30.06.2020	Not Approved	21.06.2022	9.12.2022	Not furnished to Audit
2020-21	30.06.2021	Not Approved	21.06.2022	9.12.2022	Not furnished to Audit
2021-22	30.06.2022	Not applicable	under compilation		
2022-23	30.06.2023	Not applicable	under compilation		
Annual Accounts of DMFT Raigad					
2016-17	30.06.2017	Accounts not compiled			
2017-18	30.06.2018				
2018-19	30.06.2019				
2019-20	30.06.2020				
2020-21	30.06.2021				
2021-22	30.06.2022				
2022-23	30.06.2023				

Glossary of abbreviations

Abbreviations	Expanded form
AAP	Annual Audit Plan
ATM	Anytime Water Machine
CA	Chartered Accountant
CBDT	Central Board of Direct Taxes
CCCF	Chandrapur Cancer Care Foundation
DGM	Directorate of Geology and Mining
DISHA	District Development Coordination and Monitoring Committee
DMF	District Mineral Foundation
DMFT	District Mineral Foundation Trust
DMO	District Mining Office
DPR	Detailed Project Report
FDs	Fixed Deposits
GC	Governing Council
GoI	Government of India
GoM	Government of Maharashtra
GMC	Government Medical College
GRAS	Government Receipt Accounting System
HBPCL	Haffkine Bio-Pharmaceutical Corporation Limited
IAs	Implementing Agencies
ILMS	Integrated Lease Management System
IT	Information Technology
ITR	Income Tax Returns
km	kilo meter
kWp	kilowatt-peak
MC	Managing Committee
MDF	Mineral Development Fund
MEDA	Maharashtra Energy Development Authority
MIS	Monthly Information System
MMDR	Mines and Minerals Development and Regulations
MoU	Memorandum of Understanding
MRI	Magnetic Resonance Imaging

Abbreviations	Expanded form
MSEDCL	Maharashtra State Electricity Distribution Company Limited
MSMCL	Maharashtra State Mining Corporation Limited
MSRDC	Maharashtra State Road Development Corporation Limited
O_2	Oxygen
PA	Performance Audit
PHC	Public Health Centre
PMKKKY	Pradhan Mantri Khanij Kshetra Kalyan Yojana
PV	Photovoltaic
PWD	Public Works Department
RBI	Reserve Bank of India
RO	Reverse Osmosis
SLMC	State Level Monitoring Committee
TDS	Tax Deducted at Source
WCL	Western Coalfields Limited
ZP	Zilla Parishad

https://cag.gov.in/ag/nagpur/en